

Aanwellingen en verbeteringen
betreff. Noordersportaal.

1. tek nog ontbreekt.
2. mits beschreven over schakelen of schuren ontel-
werk juist Noordersportaal, wil over trogtoeren.
3. blz 30 (Schoten 1786). Het stoppen
van de kettingjes wijst er ^(eekter) op dat een boldschied
achtige afsluiting in de beschrijving van de stam
eunen ontweper hem hebben gelegen. Toch
lijkt ook de mogelijkheid open van het
bevest metsten, over "concreete gestruik".
4. blz 30 1750 moet zijn 1770
57. blz 9. Typfout

Stichting de Oude Kerk
te Amsterdam

Beschrijving
Noorderportaal en Heilig Graf

Door
A. van Rooijen

RESTAURATIE
VAN DE
OUDER KERK
TE
AMSTERDAM

1971

ARCHITECTEN: PROF. IR C. WEGENER SLEESWIJK EN D. VERHEUS

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
Beschrijving NOORDERPORTAAL en HEILIG GRAF

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

1. BESCHRIJVING TEGENWOORDIGE TOESTAND AUGUSTUS 1970

RESTAURATIE VAN DE OUDE KERK TE AMSTERDAM

BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

pagina :

1. BESCHRIJVING TEGENWOORDIGE TOESTAND AUGUSTUS 1970

Buitenzijde	1
Interieur	4

2. ARCHIVALISCHE GEGEVENS EN TIJDSHEMA

A.W. Weissman	Iets over de bouwgeschiedenis der Oude Kerk	1890	8
B. Bijtelaar	Uittreksels van archieven	1952	9
B. Bijtelaar	Noorderportaal en Heilig Graf	1960	10
Bouwcommissie	Uit de notulen 1911 en 1912		12
Dr. A. Noach	De Oude Kerk te Amsterdam	1939	14
Dr. J. van Breen	De geschiedenis van de bouw der Oude Kerk te Amsterdam	1949	17
P. Luyks	Enige bijzonderheden over de architectuur der Oude Kerk	1960	22
H. Janse & P. Postma	Dagboek betreffende vondsten bij de Restauratie Oude Kerk Amsterdam	1955-'63	23
	Werken waarin Noorderportaal en Heilig Graf niet worden genoemd		25
	Tijdschema van de gegevens		26

3. BESCHRIJVING VAN DE OUDE AFBEELDINGEN

a. Tekening H. P. Schouten	omstr.	1786	27
b. Tekening J. Cats		1793	
c. Aquarel J. Jelgerhuis		1815	

4. AFBEELDINGEN

Foto's

1)	Noorderportaal en Heilig Graf, gezien vanuit de Enge Kerksteeg. Tekening H. P. Schouten	omstr.	1786
2)	Noorderportaal en Heilig Graf, gezien vanuit de Enge Kerksteeg. Tekening J. Cats		1793
3)	Noorderportaal en Heilig Graf, gezien vanuit de Enge Kerksteeg. Aquarel J. Jelgerhuis		1815
4)	Westgevel Noorderportaal met aansluiting aan voorm. traptoren		1938
5)	Fundering traptoren, gezien vanuit het westen		1953
6)	Fundering zuidoosthoek portaal		1956
7)	Fundering steunbeer 110, gezien vanuit het zuiden		1956
8)	Fundering steunbeer 110, gezien vanuit het noordwesten		1956
9)	Palen pulsen naast westgevel van het Noorderportaal		1957
10)	Funderingverbetering onder steunbeer 111		1957
11)	Westgevel Noorderportaal tijdens restauratie		1957
12)	Herbouw westgevel Noorderportaal		1959

13)	Noordwestgevel van het Noorderportaal, boven de waterlijst	1963
14)	Detail waterlijst van de noordwestgevel van het Noorderportaal	1963
15)	Westwand portaal, sporen van gewelf en van bovenste trede van de trap	1954
16)	Metselen netgewelf Noorderportaal	1960
17)	Netgewelf Noorderportaal van beneden gezien	1960
18)	Interieur Noorderportaal gereed	1961
19)	Gewelfaanzet oostzijde Noorderportaal	1965
20)	Gewelfaanzet westzijde Noorderportaal	1965
21)	Gevels Noorderportaal en Heilig Graf	1905
22)	Detail gevel Heilig Graf	1905
23)	Gevel Heilig Graf	1928
24)	Interieur van het Heilig Graf voor restauratie	1954
25)	Hanggewelfkapiteel tegen zuidelijke wand Heilig Graf	1954
26)	Console onder spaarboog van zuidelijke wand Heilig Graf	1954
27)	Natuurstenen hanggewelf voor restauratie	1954
28)	Fragmenten van nieuw hanggewelf op uitslagschot	1959
29)	Ophanging culots van hanggewelf	1959
30)	Metselen hanggewelf van beneden gezien	1959
31)	Metselen hanggewelf van boven gezien	1959
32)	Hanggewelf gereed; zuidelijk gedeelte	1959
33)	Hanggewelf gereed	1961
34)	Verdreven raam van Heilig Graf bij uitslagschot	1959
35)	Interieur van het Heilig Graf na restauratie	1961
36)	Heilig Graf en Noorderportaal uit het noordwesten, na restauratie	1964

Tekeningen:

1.	Plattegrond Oude Kerk	schaal 1 : 300	1955
2.	Detail plattegrond Oude Kerk door Justus Vingboons		1681
3.	Plattegrond opgravingen aan de noordzijde		1955
4.	Plattegrond Heilig Graf en Noorderportaal		1953
5.	Dwarsdoorsneden Heilig Graf en Noorderportaal		1953
6.	Langsdoorsnede Noorderportaal		1953
7.	Gevel en langsdoorsnede Heilig Graf		1953
8.	Doorsneden fundering traptoren		1957
9.	Gevels Noorderportaal		1953

B. BOUWPERIODEN

28

C. RESTAURATIEPLAN

31

1. BESCHRIJVING TEGENWOORDIGE TOESTAND AUGUSTUS 1970

Buitenzijde

Het Noorderportaal en het Heilig Graf zijn gelegen in de hoek, die de westgevel van het noordertransept - het Sint Joriskoor - maakt met de noordgevels der zijbeukkapellen (zie afb. no. 36).

Het westelijke raam van het Sint Joriskoor en het raam van de Weitkoperskapel worden oversneden door deze bouwmasa, welke uit drie delen bestaat, van oost naar west: het Heilig Graf met één gevel aan de straat, het Noorderportaal met drie gevels aan de straat, en de traptoren welke met het portaal een organische eenheid vormt.

Noorderportaal met traptoren en Heilig Graf vertegenwoordigen twee bouwperiodes, waarvan het portaal de oudste is, en dateert van omstreeks 1520. Het Heilig Graf vult sedert 1535 de ruimte tussen portaal en Sint Joriskoor.

De vijfhoekige plattegrond van het portaal (zie tek. no. 1) vertoont twee haaks op de noordgevel der kerk aansluitende muren, welke door een naar buiten geknikte muur worden verbonden, die de beide toegangspoorten bevat. De drie knikpunten waren bij de bouw van het portaal met volgens de bisectrix gerichte steunbeertjes bezet, waarvan er nog twee over zijn. De derde is gesloopt bij de bouw van het Heilig Graf en de afkomende fragmenten zijn in de gevel van dit gebouwtje verwerkt. Hetzelfde is gebeurd met een steunbeer welke zich bevond in het midden van de oostgevel van het portaal. In het midden van de westgevel bevond zich geen steunbeer, omdat daar de traptoren voldoende stijfheid bood.

In verticale zin bestaan de gevels van het portaal uit vier achtereenvolgens te bespreken delen, van onder naar boven: plint, strook tot aan de waterlijst, strook boven de waterlijst, balustrade.

Het plint steekt thans ongeveer 40 cm boven de straat uit en wordt met een holle, 1 cm overstekende plintlijst van zandsteen afgedekt. In de herbouwde westgevel is de plintlijst opgetrokken van Muschelkalksteen wegens het Zandsteenbesluit. Het plint van de steunberen en de gevels waarin de poorten zijn opgenomen is van zandsteen. Alleen het plint van de westgevel en van de traptoren zijn van baksteen. De plintlijst steekt hier niet over.

Hierboven bevindt zich een strook muurwerk - op 2,15 m boven de straat afgesloten door een zandstenen waterlijst - waarin drie speklagen van Gobertangersteen zijn opgenomen, afgewisseld door banden metselwerk ter hoogte van vier of vijf lagen. Dit geldt althans voor de westgevel van het portaal en de traptoren. In de beide noordelijke gevels van het portaal bevinden zich in de stroken metselwerk terzijde van de kantstijlen der poorten niet drie maar vier speklagen.

Het niveau van de waterlijst is in deze gevels wegens de hoogte der poorten niet volgehouden, zodat de lijst om de segmentboogvormige poortoverspanning haaks is omgezet.

De profilering van de poortdoorgang vindt men op tekening no. 4. De dagkanten gaan zonder profielveranderingen over in de segmentboog. In verticale zin hebben de dagkanten een geleiding in drieën: een plint, daarboven geprofileerde aanzetten met uitgeschulpte zijden, waaruit de halfachthoekige schachten van de basementjes oprijzen. De waterlijst van de gevels stopt buiten de kantblokken van de doorgangen. De overgangen van de bovenste verdieping worden door enig lijstwerk gemarkeerd. Hierop rusten de peervormig geprofileerde kantblokken van de doorgang. In deze basementen en geprofileerde dagkanten treft men nogal wat materiaalverschillen aan. Weliswaar is alles van zandsteen, maar te onderscheiden zijn een grove oorspronkelijke soort, zogenaamde 'bik' welke donkergrij is verweerd, en een lichter gebleven soort met een veel fijnere structuur, die veel weg heeft van Oberkirchner. In deze laatste soort is de profilering ook veel kantiger bewaard gebleven, zodat de vraag rijst of het geen 18de eeuwse herstelling is, die niet verward mag worden met de herstellingen door de architect Posthumus Meyjes uit 1912. Tekening no. 9 geeft van een en ander een overzicht, voorzover dit tenminste door de verwerking van ongeveer 60 jaar nog te onderscheiden is.

De steunberen zijn - onder de omgestoken waterlijst - opgebouwd uit vlak gescharreerde zandsteenblokken. De zijkanten bevatten geen baksteenmetselwerk, in tegenstelling tot het gedeelte boven de waterlijst.

De derde strook muurwerk - boven de zandstenen waterlijst - wordt in beide noordgevels gevuld door een nis waarvan het achtervlak 25 cm terug ligt ten opzichte van het gevelvlak. Deze nis wordt naar boven spitsboogvormig beëindigd, en bezit sterk geprofileerde dagkanten, waarvan de binnenste profielen elkaar in de top snijden en doodlopen op een meer naar buiten gelegen profiel. De overgang van nis naar gevelvlak wordt nog versterkt door een buiten dit vlak uitstekende zandstenen kielboog, waarvan de top de vierde gevelstrook - de balustrade - oversnijdt, stopt tegen de bovenlijst der balustrade en bekroond wordt door een op deze lijst geplaatste kruisbloem. Beide helften van de kielboog zijn bezet met drie van lange bladscheden voorziene hogels. Alleen bij de noordwestelijke gevel zijn deze hogels zo geplaatst, dat ze in het verlengde liggen van de radiale speklagen die de dagkant van de nis onderbreken (zie afb. no. 9).

De kielboog rust op twee geprofileerde consoles, waarvan de assen liggen in de verlengden van de stukken waterlijst die ten behoeve van de doorgangen zijn opgezet. De consoles in de noordoost-gevel zijn kennelijk oorspronkelijk. Die in de noordwest-gevel moeten - gezien afbeelding no.1 - bij de restauratie van 1912 zijn geplaatst. Dit is ook reeds uit de aard van het steenhoutwerk en de kantigheid ervan op te maken.

Het achtervlak van de door kielboog en kantprofilering omgeven nis wordt door twee naar voren springende zeer slanke zuiltjes in drieën gedeeld. Hoewel eigenlijk een rondstaaf, wordt de term zuiltje gerechtvaardigd door een zeer gedetailleerd basementje dat oprijst uit de waterlijst. Bij de noordoostelijke gevel is dit basementje voorzien van uitgeschulpte en getorste zijden; bij de noordwestelijke gevel dragen de zijden van deze basementjes een symmetrisch, sterk verweerd, patroon.

Het achtervlak van het middelste deel van de nis is in horizontale doorsnede segmentboogvormig gekromd, waardoor dit deel zich enigszins verzelfstandigt en de suggestie van een beeldnis wekt. Op de waterlijst ontbreekt echter ieder spoor van een console. Het deel van de waterlijst waarmee zo'n console een geheel zou moeten vormen, kan echter in de loop der tijd zijn vervangen, zodat daardoor van een console niets meer over is. De 'beeldnis' wordt echter wel aan de bovenzijde baldakijnachtig gesloten door een kielboog, waarbinnen een driepasmotief is beschreven. De top van de kielboog rijst op tot de binnenste randprofilering van de nis wordt oversneden, aldus aan beide zijden ruimte voor een visblaasmotief overlatend. Gezien afbeelding no.1 moet deze baldakijnachtige vorm geplaatst zijn bij de restauratie van 1912. De steensoort lijkt op een fijne Franse kalksteen, bij voorbeeld Faverolles.

De blokken waarin de deelzuiltjes zijn opgenomen, hebben een zeer onregelmatig formaat, zodat ook het bakstenen achtervlak van de segmentboogvormige 'beeldnis' een grillig beloop heeft.

Overigens is het baksteenmetselwerk van de beide noordgevels zeer ongelijk van kwaliteit. Hier en daar zijn 18de eeuwse bruingetinte stenen te zien, die bij reparatie van de doorgangen in de 18de eeuw kunnen zijn toegepast, of bij de restauratie van 1912 opnieuw gebruikt. Bij die gelegenheid zijn echter ook harde paarse stenen toegepast, vooral in het boven de waterlijst gelegen metselwerk.

De noordwestelijke en de noordoostelijke gevels verschillen in de detaillering van de zijdelen van de nis. In beide gevallen is er een vlakke gemetselde regelmatig begrensde achterwand, maar bij de noordwestelijke gevel is deze achterwand omzoomd door voor de wand uitstekende zandsteenblokken waarin geprofileerde cirkelsegmenten zijn uitgehakt. Deze blokken rusten niet op de waterlijst, maar beginnen vier lagen hoger, juist boven de basementen van de deelzuiltjes.

In de noordoostelijke gevel zijn de zijdelen elk voorzien van een uit de waterlijst naast het deelzuiltje oprijzende geprofileerde kielboog, waarboven zich twee visblaasmotieven ontwikkelen. De doorgetrokken top van de kielboog stopt tegen een zich van het deelzuiltje afbuigend visblaasmotief, dat zich tot in de top van het zijdeel uitstrekt (zie afb. no.23).

De westgevel van het portaal heeft in deze strook vijf speklagen van Gobertangersteen, welke doorgaan over de ondiepe nis in het gevelvlak, waarvan de achterwand 11 cm terug ligt. De nis is bovenaan segmentboogvormig gesloten en heeft een eenvoudige kantprofilering. De onderste begrenzing van de nis ligt in het vlak van de waterlijst en is van baksteen. Alleen het buitenste deel van de lijst is in Muschelkalksteen uitgevoerd. In het bovenste deel van de nis is een eiken luikje opgenomen, dat zonder kozijn in een baksteen sponning sluit. Het geeft de mogelijkheid van enig daglicht op de zolder van het portaal.

In de derde laag vertonen de steunberen zandstenen voorvlakken en gedeeltelijk bakstenen zijvlakken. In het voorvlak is een ondiepe nis gehakt met geprofileerde overgang, welke door een spitsboog met driepasmotief wordt gesloten en beneden enkele centimeters boven de waterlijst begint. Hier wordt de overgang tussen achtervlak van de nis en voorvlak van de steunbeer gevormd door een schuine lijst. Overigens ligt het steunbeervoorvlak enkele centimeters terug, vergeleken bij het voorvlak onder de waterlijst.

De steunbeerkop toont in het voorvlak een kielboogvormige beëindiging, terwijl in de zijvlakken een kwartcirkel is beschreven waarbij het aldus omsloten vlak wordt verdeeld door twee iets meer terugliggende cirkelsegmenten die elkaar snijden. Op dit snijpunt ontspringt een zeer eenvoudig drietallig bloemmotief. De kielboog die vooruitspringend het voorvlak beëindigt, is bezet met in totaal vier hogels, waarvan de onderste is gericht volgens de bisectrix van voor- en zijvlak. Nabij het voorvlak wordt de steunbeerkop bekroond door een kleine achtkante pinakel, die peervormig is beëindigd.

Meer naar achteren wordt de steunbeerkop bekroond door een grote pinakel waarvan de onderste helft deel uitmaakt van de balustrade - het vierde element in de gevelopbouw. De gevel wordt afgesloten door twee op 52 cm van elkaar gelegen geprofileerde lijsten die buiten het gevelvlak uitsteken en waartussen zich een vrij ingewikkeld beloop van segmentboogvormen afspeelt (zie afb. 13, 23 en 36). De velden die door oversnijding ontstaan, worden door toten voorzien van drie- of vierpassen. De gehele balustrade van de noordwest-gevel is nog oorspronkelijk. Dit geldt ook voor de noordoostgevel, op twee stukken nabij de kielboogdoorsnijding na (zie tek.no.9).

Deze stukken, die niet geheel het originele patroon volgen, zijn lichter van kleur en ook dunner, wat men kan konstateren vanuit de achter de balustrade gelegen zeer smalle goot.

De balustrade is zeer laag en dus weinig functioneel, blijkbaar vooral bedoeld voor de gevelcompositie.

De balustrade van de westgevel sluit aan op een liseen van de traptoren is geheel gehakt uit Muschelkalksteen bij de recente restauratie.

De balustrade bevat een merkwaardige afwijking in de maatvoering. Beschouwt men het deel boven de noordwestgevel (afb.no.13), dan blijkt rechts het ornament van de balustrade direkt in het massief van de pinakel over te gaan. Deze is bij de recente restauratie gerekonstrueerd in Muschelkalksteen. Hij komt op de tekening van H.P. Schouten (+ 1786) al niet meer voor en hij zal dus verdwenen zijn bij de bouw van de aansluitende timmerloods.

Hoe oorspronkelijk de aansluiting van de balustrade op deze pinakel is geweest, is dus niet bekend, maar de maatvoering ter plaatse laat geen andere oplossing dan de thans geresatureerde toe. Aan de linkerzijde ziet men de aansluiting aan een originele pinakel. Hier eindigt het balustrade-ornament op enige centimeters afstand van de pinakel met een smal vertikaal stijltje, dat aan de pinakelzijde viermaal tootachtig is uitgeschulpt. Deze situatie is zonder twijfel origineel.

Vermoedelijk is het een correctie op een onjuiste maatvoering in het opstellen van de kielboog in het ondergelegen muurvlak. Vergelijkt men de consoles waar deze boog - althans optisch - op rust, dan ziet men links van de linker console nog enig metselwerk, terwijl de rechterzijde van de rechter console vrijwel uitkomt in de verticale snijlijn die het steunbeerzijvlak met het gevelvlak maakt. Het maatverschil dat hier optreedt is gelijk aan dat in de balustrade.

Dit maatverschil vindt men nog lager ook terug in de plaatsing van de verticale stukken waterlijst terzijde van de doorgang in dezelfde gevel. Waar het rechter stuk te dicht bij de steunbeer werd geplaatst, werd hier een oplossing gevonden door het tussenliggende metselwerk 11 cm naar voren te halen, met ter hoogte van de aanzet van de nis een voor baksteenmetselwerk ongebruikelijke konsekwentie : hier ontstaat door het naar voren brengen een horizontaal, dus inwaterend vlakje.

Het maatverschil doet zich niet voor onder de waterlijst. De oorzaak van het ontstaan kan worden gezocht in het scheefzakken van het portaal reeds tijdens de bouw van het gedeelte onder de waterlijst. Hieraan zal zeker de plaatselijke gewichtsvermeerdering door de traptoren schuldig zijn, en bovendien de zetting van de noordgevel van de Weitkoperskapel.

De zetting door ongelijkmatige belasting heeft het portaal naar het westen en naar de kerk doen overhellen. Dit proces vindt men terug in de stand van de westgevel en van het westelijk deel van de noordwestelijke gevel. Voordat de boog van de doorgang in deze laatste gevel werd gesloten, helde de westelijke dagkant al naar het zuidwesten over, welke vervorming moest worden goed gemaakt zonder de doorgaande lijnen van de steunbeer te verbreken. Strikt genomen had dus het maatoverschot in de balustrade boven de westelijke steunbeer behoren te zitten. Maar men schijnt reeds bij het plaatsen van de kielboog met de richting van de verzakking te zijn meegegaan.

Op de bovenlijst staan twee zandstenen kruisbloemen, daterend van de restauratie van 1912, en twee pinakels waarvan er een - zandstenen - dateert van 1912, en de andere - van Muschelkalksteen - van de recente restauratie.

Het portaal wordt afgedekt door een vijfzijdig tentdak, voorzien van leien in Rijnse dekking en bekroond door een loden piron met drie verdiepingen.

De achtkante traptoren waarvan slechts vijf zijden zichtbaar zijn, vertoont een driedelige opbouw. Van onder naar boven : het plint dat op gelijke wijze is gedetailleerd als dat van de westgevel van het portaal. Ook het daarboven gelegen deel tot onder de waterlijst is op soortgelijke wijze behandeld. De drie speklagen lopen van de westgevel door in de zijden van de traptoren.

Het deel boven de waterlijst, dat om de vijf lagen metselwerk van Gobertanger speklagen is voorzien, vertoont per zijde van het achtkant een ondiepe nis met eenvoudig geprofileerde dagkanten. De nis wordt bovenaan besloten met een elliptische boog, die beschreven is binnen een rechthoek. Binnen de ellips is een driepasmotief beschreven. De afsluiting van de nis is uitgevoerd in Muschelkalksteen, waarvan de blokken over de lisenen doorgaan, en midden boven de nissen zijn gevoegd, zodat een doorgaande band van natuursteen deze metselwerkgeleding afsluit. Hierboven en onder het helmdak bevindt zich een geprofileerde druiplijst, die op de hoeken van het achtkant met salamanderachtige wezens is versierd.

Het helmdak is bedekt met loden platen die met een klangkonstruktie in elkaar zijn gewerkt. De toren wordt bekroond door een loden piron.

De gevel van het Heilig Graf bestaat uit een tussen twee steunberen gevat gevelvlak, dat in verticale zin vier door horizontaal lijstwerk gescheiden delen bevat.

Van onder naar boven in de eerste plaats het bakstenen plint, dat door een zandstenen plintlijst wordt afgedekt. Daarboven bevindt zich een strook metselwerk waarin twee Gobertanger speklagen zijn opgenomen. De steunberen zijn ter hoogte van het plint, en ook op het daarboven gelegen niveau geheel van zandsteenblokken opgetrokken. Het metselwerk van de gevel in deze strook heeft het qua kleur en formaat niet passende restauratiewerk uit 1912 vervangen.

Deze gevelstrook wordt afgesloten door een waterlijst die deel uitmaakt van de onderdorpel van het in de derde strook gevatte raam, dat als merkwaardigheid een schuin verdreven dagkant bezit, welke via de rondboog die het venster van boven afsluit, overgaat in de 'normale' dagkant aan de oostzijde.

Het buitenste profiel ('bandje') van de rondboog valt samen met het bovenste bandje van de waterlijst welke dit deel van de gevel afsluit.

De boogzwikken zijn gevuld met een schelpvormig motief binnen een rondstaafprofiel. De "schelp" bestaat uit zes delen, welke uit de steen zijn gehakt.

Uit onderzoek van de voormalige oostelijke zijgevel van het Noorderportaal is gebleken dat de steunberen van het Heilig Graf van deze zijgevel afkomstig zijn (zie blz. 27). Deze beren rijzen op tot de onderlijst van de borstwering van het portaal. Op deze steunberen zijn pilasters geplaatst. Deze worden afgedekt door een sterk geprofileerde lijst ter hoogte van de waterlijst die het derde deel van de gevel afsluit. De afdeklijst wordt bij de hoeken van de pilasters omgestoken.

Het vierde deel van de gevel wordt gevormd door een rijk versierde aedica, bestaande uit twee pilasters - elk voorzien van piedestal en composiet kapiteel - met een eenvoudig hoofdstel waarop een halfcirkelvormig fronton.

Dit fronton wordt begrensd door een geprofileerde lijst : hierbinnen is een zeer eenvoudig vierdelig schelpmotief gehakt. Binnen de omlijsting van de aedica bevindt zich een vlak van schoon metselwerk.

De aedica wordt geflankeerd door twee kandelaberzuiltjes waarvan de bovenste helft afkomstig is van de restauratie van 1912. Op de tekeningen van Schouten uit het laatste kwart van de 18de eeuw, en op de tekening van Cats uit 1793, ontbreekt de bovenste helft reeds. De veelvuldig gelede zuiltjes zijn cirkelvormig van doorsnede.

De tussenruimten worden opgevuld door S-vormig gekromde, draakachtige dierfiguren, waarvan de kop op de waterlijst en tegen de voet van een kandelaberzuiltje rust. Het 'lichaam' is voorzien van allerlei bladervormige uitwassen.

De pilasters van de aedica worden bekroond door soortgelijke maar kleinere kandelaberzuiltjes, die op de tekeningen van Schouten en Cats en op foto no. 22 niet voorkomen, en dus dateren uit 1912. De zuiltjes staan op rechthoekige sokkels.

Boven het fronton staat een wonderlijk gevormd ornament dat door een pinakeltje wordt bekroond. Het dateert vermoedelijk van 1912 en heeft in detail enige overeenkomst met het eerder besproken "drakenlichaam". Zowel Schouten als Cats geven een andere gedetailleerde bekroning weer, waarin twee voluten herkenbaar zijn. Het bovenste pinakeltje is op de tekening van Cats weergegeven als een palmet.

Interieur

NOORDERPORTAAL

Het interieur van het Noorderportaal is toegankelijk vanaf de straat middels twee opgeklampte dubbele deuren die naar ontwerp van de architecten bij de recente restauratie werden aangebracht. Bij deze gelegenheid verdwenen de hekken die in 1912 door de firma Braat vervaardigd waren. (Zie afb. no. 23)

Voorts is het portaal bereikbaar vanuit de Noorderzijbeuk via een dubbele paneeldeur, waarvan thans niet meer is uit te maken of zij 18de eeuws is en door Posthumus Meyjes van een segmentboogvormige bovendorpel is voorzien, of dat de deuren ten tijde van Posthumus Meyjes geheel nieuw zijn gemaakt. Voor deze toegang stond in de Weikoperskapel van 1912 tot 1955 een eikehouten binnenportaal in een barokke vormgeving, daterend van omstreeks 1620, en afkomstig van de Nieuwe Zijdskapel. Dit zeer druk bewerkte tochtportaal ligt thans - uit elkaar genomen - op de zolder van het restauratiebureau Oudekerksplein 23.

Overigens heeft er op deze plaats sinds de 16de eeuw een binnenportaal gestaan : in het Uytgiftboek wordt het voor het eerst genoemd in 1582. (Zie blz. 9)

Het interieur van het Noorderportaal heeft een vijfhoekige plattegrond. Twee muren staan loodrecht op de gevel der Weikoperskapel, terwijl de overige - welke de poorten bevatten - elkaar onder een hoek van circa 120° ontmoeten.

De vloer van de ruimte is belegd met hardstenen zerken en deels met Naamse plavuizen.

De witgepleisterde muren hebben spaarbogen, waarin aan de zijde van het Heilig Graf door traliwerk gesloten vensteropeningen zijn gevat. Zowel de spaarbogen als de openingen worden door segmentbogen afgesloten. De overgang van het muurvlak naar de dagkant van de spaarbogen vindt plaats door middel van een kwart-hol, dat op 40 cm boven de grond overgaat in een haakse hoek.

De ruimte is overdekt door een gerekonstrueerd netgewelf, waarvan de steunpunten liggen in de vijf hoeken van de ruimte en in het midden van de westelijke en de oostelijke wand. Het gewelf is opgebouwd uit geprofileerde natuurstenen ribben, waartussen gepleisterde bakstenen velden. De ribben komen met drie of vijf stuks bijeen en rusten op gebeeldhouwde consoles. (afb.no.18)

De vijf ribben die in het midden van de westelijke en de oostelijke wand samenkomen, lopen ongeveer een meter boven de console via twee met een driepas gevulde en op elke zijde met een hogel bezette kielbogen uit in drie ribben, waartussen het jaartal 1959 en een versieringsmotief is verwerkt. Bij de gewelfaanzet aan de oostmuur is dat een kalf, aan de westmuur een salamanderachtige figuur zoals die ook voorkomt aan de waterlijsten van de gevel. (Zie blz. 35)

In de westelijke wand bevindt zich een doorgang - met steensponning, maar zonder deur - die toegang geeft tot de traptoren, die uitwendig achtkant, inwendig cilindrisch van doorsnede is. De vloer van de toren is belegd met transparant en geel geglazuurde plavuizen.

De spiltrap omvat 15 treden, gehakt uit de Franse kalksteen St.Pierre Aigle, terwijl in elke trede een stuk van de spil is opgenomen. In de torenwand zijn drie lichtspelen uitgespaard en met een strook glas-in-lood gedicht.

Boven gekomen heeft men door een eiken opgeklampt deurtje toegang tot de ruimte boven het portaal. Men kijkt hier op de gewelfschelpen. De kap van het portaal is gekonstrueerd als een eiken sporenkap, waarvan de meeste onderdelen oorspronkelijk zijn. Het dakbeschot is in nieuw grenehout uitgevoerd. Ook de muurplaten zijn van grenehout en vermoedelijk aangebracht bij de reparaties in 1912, evenals de sporen van het zuidelijk dakvlak. De oude eiken hanebalken van de spanten zijn genummerd 1 t/m 8, te beginnen met de zuidelijke spanthelft van het noord-zuid lopende spant. Het merk staat hier aan de oostzijde en is bij de andere hanebalken steeds geplaatst aan overeenkomstige zijde, in de plattegrond gezien draaiend tegen de klok in.

Enkele spantonderdelen zijn secundair verwerkt, zoals de hanebalk van de noordelijke spanthelft van het noord-zuid lopende spant, dat aan het ondervlak een verdeckte zwaluwstaart vertoont en aan het noordelijke eind een liplaseinde. Het merk aan het westelijke zijvlak is dan ook een combinatie van merken uit de vorige en de huidige situatie, zodat niet is uit te maken welke hanebalk van de hallenkerk hier is verwerkt.

In de zuidelijke wand bevindt zich een uitneembaar luik, waardoor men in de zakgoot tussen de kap van het portaal en de gevel der Weitskoperskapel kan komen. Tevens is dit de enige weg waarlangs men het kapje van het Heilig Graf bereiken kan.

Eveneens in de zuidwand bevindt zich een met een ijzeren hek gedichte doorgang, vanwaar men in de kerk ziet. Vroeger had men op deze wijze toegang tot de insteek welke, als restant van een ouder noorderportaal, in de Weitskoperskapel aanwezig was en mogelijk als librije in gebruik is geweest. (Zie Beschrijving Weitskoperskapel, blz. 25 ad 3a).

In de westelijke muur bevindt zich een vensteropening, gedicht door een eiken opgeklampt luikje, dat draait op twee gehengen.

Hier tegenover in de oostmuur vindt men een nis met een bakstenen achterwand. Dit is vóór de bouw van het Heilig Graf een vensteropening geweest als in de westmuur.

HEILIG GRAF

De ruimte van het Heilig Graf is toegankelijk via een doorgang in de Weitskoperskapel. Deze bestaat uit een gotisch geprofileerde nis met gedrukte spitsboog. Deze nis is ongeveer op halve hoogte voorzien van een natuurstenen kalf, dat aan de bovenzijde recht, aan de onderzijde segmentboogvormig is begrensd. Het boven het kalf gelegen veld bestaat uit metselwerk dat 45 cm ten opzichte van het muurvlak van de Weitskoperskapel terugligt.

Onder het kalf bevindt zich een nieuwe opgeklampte eiken deur met gehengen en slot.

Door de wijze van overwelling bestaat de ruimte van het Heilig Graf eigenlijk uit twee delen. Het grootste deel wordt overdekt door een gestukadoord bakstenen tongewelf, waarvan de as noord-zuid gericht is (zie afb. no.35). Het andere deel van de ruimte wordt overdekt door het ajourgewelfje of baldakijn, dat op ongeveer halve hoogte van de ruimte met tongewelf is gelegen.

Het ajourgewelf van natuursteen in een ingewikkeld patroon (zie afb. no.30) is opgehangen aan een 10 cm hoger gelegen flauw gekromd troggewelfje (zie afb. no.31), dat enerzijds rust in de oostmuur van de ruimte, anderzijds in de vier korfboogvormige boogstukken.

Uit de afbeeldingen 25 en 26 blijkt, dat deze boogstukken voor de restauratie voorzien waren van resten van ajourwerk, bestaande uit boogjes en toten. Bij de restauratie zijn deze resten weggenomen, wat mogelijk was doordat ze als losse stukken in een sponning waren gezet. De mogelijkheid blijft open om op dit detail later terug te komen.

De boogstukken rusten op hun beurt weer op vijf sterk geprofileerde culots, waarvan er één ten halve in de noordelijke en één in de zuidelijke muur van de ruimte is opgenomen. De vrije culots zijn middels een onzichtbare konstruktie opgehangen aan het erboven liggende metselwerk (afb.no.29 en no.32). Deze konstruktie bestaat uit een zware bronzen staaf, welke met opgestuikt einde is ingelaten in de culot en aldaar met een portlandspecie is aangekaut. Het andere einde van de staaf is op soortgelijke wijze bevestigd aan een noord-zuid lopende boog van metselwerk, die opgenomen is in de muur boven de culots, en die men flauwtjes door het stucwerk ziet heenschemen. Deze boog rust dus in de noord- en de zuidmuur van de ruimte.

Het ajourgewelf vindt in de oostzijde bovendien steun in de drie in de oostmuur opgenomen geprofileerde consoles, van waaruit gebogen ribben uit het muurvlak overgaan in de vlakke ribben van het gewelf.

De ruimte onder het ajourgewelf werd vroeger vermoedelijk nog verzelfstandigd doordat de vloer plaatselijk kan zijn verhoogd, terwijl daarop een beeld van de graflegging van Christus kan hebben gestaan. Beeldengroep en podium waren sinds lang verdwenen, en bij grondonderzoek is alleen de fundering van het podium gevonden.

De noordmuur van de ruimte bevat het raam met de verdreven montants en tracering. Deze verdrijving vindt zijn oorzaak in de behoefte van de ontwerper om het raam zowel in het binnenmuurvlak als in het buitengevelvlak symmetrisch op te stellen. Het binnenmuurvlak omvat namelijk ook de diepte van steunbeer 76 van de St. Joriskapel, zowel van de eerste als van de tweede, minder diepe geleiding, waarvan de diepte gelijk is aan de breedte van het ajourgewelf met konstruktie.

Het gevelontwerp omvat twee smalle steunberen. Het oostelijke zijvlak van de oostelijke steunbeer valt samen met het voorvlak van de onderste geleiding van steunbeer 76. Het hart van de westelijke steunbeer valt samen met het oostelijke gevelvlak van het Noorderportaal. De plaatsing der gevelpilasters enerzijds en de breedtemaat van het ajourgewelf anderzijds levert een verschil in de assen van gevel- en van binnenmuurvlak, waardoor de verdrijving van het raam verklaarbaar wordt. Als men tenminste zowel binnen als buiten de maten links en rechts van het raam gelijk wil hebben.

De wanden die de ruimte van het Heilig Graf begrenzen zijn alle gestukadoord en sluiten met een wit tegelplint aan op een vloer van Naamse plavuizen.

De overgang tussen tongewelf en wanden wordt op enkele plaatsen gemarkeerd door merkwaardige consoles.

In de noordwestelijke hoek van de ruimte treft men bijvoorbeeld een soort hoekpilaster aan, welke uit drie kolonnetten bestaat (afb.no.35), waarvan de twee linkse breder zijn dan de rechtse; van de middelste en de rechtse is één zijde uitgeschulpt. De rechtse kolonnet heeft nabij het noordelijk muurvlak een sponning voor een glas-in-loodpaneel.

Een en ander wijst erop, dat hier allerlei bouwfragmenten secundair zijn verwerkt. De drie kolonnetten rusten op een uitkragende console, waarin een zonderling verwrongen schild is uitgehakt. Boven het schild bevindt zich een geprofileerde abacus. De drie kolonnetten worden bekroond door een tweeledig kapiteel, waarvan het ene deel de twee linkse kolonnetten samenvat, terwijl het andere deel de rechtse kolonnet afsluit. Dit laatste kapiteel bevat weer een schild, terwijl het andere kapiteel een - krachtig geprofileerd - uitgangspunt is voor een muraalboog tegen de voormalige oostgevel van het portaal. De overgang tussen boog- en muurvlak is over enkele centimeters afgeschuind.

In het midden van de westmuur bevindt zich een console met dubbele abacus. Het bovenste deel is normaal rechthoekig, en eenvoudig geprofileerd; het onderste deel is overhoeks afgeschuind. De trommel van de console bevat een omgekeerd renaissance-schild.

Vanaf deze console start opnieuw een muraalboog naar het zuiden, uitkomend in de zuidwestelijke hoek van de ruimte, en aldaar opgevangen door een console (zie afb. no.26), waarvan de trommel is behakt met drie renaissanceschildjes, geplaatst 2.1. Hierboven, maar nog onder de abacus, bevindt zich een eenvoudige met een hol geprofileerde lijst. De abacus is gecompliceerd van vorm. De afschuining onder 45° van een deel van het blok maakt als het ware een krachtige profilering vrij, die nog de hoofdvorm van het blok volgt en de ruimte inwijst.

Vanaf de abacus beginnen twee achter en onder elkaar gelegen muurbogen, waarvan de onderste/achterste segmentboogvormig en de bovenste/voorste korfboogvormig is. Het hierboven gelegen muurwerk draagt het dakschild van de kapkonstruktie aan de kerkzijde, en een gewelfvlak dat aan deze zijde van de ruimte het tongewelf tot een kloostergewelf maakt.

Beide bogen eindigen in het oosten op een dubbelkapiteel, waarvan een zijkant samenvalt met het muurvlak dat de hangkonstruktie van het ajourgewelf bevat.

De muraalbogen worden in eerste instantie opgevangen door het blok waarin het bovenste kapiteel verwerkt is, dat in hoofdzaak de vorm heeft van een omgekeerde afgeknotte pyramide welke geprofileerd is met een half hol. Deze vorm komt overeen met het linkse kapiteel in de noordwesthoek en de abacus van het kapiteel in de zuidwesthoek.

Het onderste deel van dit dubbelkapiteel bezit een onder 45° afgeschuind blok, waarin - onder een vlak bandje - een omgekeerd renaissanceschild is gehakt. Deze vorm vindt men terug in het kapiteel in het midden van de westmuur van de ruimte.

De kapkonstruktie van het Heilig Graf is alleen te bereiken via de traptoren en de zolder van het portaal, vanwaar men via een luik in de zakgoot komen kan die voor het raam van de Weitkoperskapel langs loopt. Van hier komt men in de zakgoot tussen portaal en Heilig Graf, waarvan men de zolder-ruimte door een afneembaar luik in het westelijk dakschild toegankelijk maakt.

De kapkonstruktie is bij de recente restauratie geheel vernieuwd in grenenhout. Zij bestaat uit een strikspant langs de noordgevel en twee hoekkepers, waartussen sporensantjes.

H. Janse vermeldt in het artikel "Weitkoperskapel, Noorderportaal en Heilig Graf van de Oude Kerk" (53e Jaarboek Genootschap Amstelodamum 1961) op blz. 81 de aanwezigheid in de oude kapkonstruktie van een korbeel waarvoor een stuk gewelfrib van de eerste hallenkerk is gebruikt, nog voorzien van sporen van de oorspronkelijke beschildering. Dit fragment kon blijkbaar niet meer in de nieuwe kapkonstruktie worden toegepast, en berust daarom thans in de kelder onder het restauratiebureau Oudekerksplein 23.

Gezien de beschildering op de zijvlakken - een schroefvormig gewonden rood lint met witte keerzijde - betreft het inderdaad een stuk van een gewelfrib, waarvan het peerkraalprofiel grotendeels is afgehaakt. De sponning waarin het gewelfhout moet steken is nog aanwezig. Op een door het afhakken grotendeels gevlakte zijkant is met betrekking tot de verwerking in de kap van het Heilig Graf het merk //A (3 oost) aangebracht. Helaas is geen merk meer te vinden dat erop zou duiden welke plaats deze gewelfrib heeft ingenomen in de kapkonstruktie van de hallenkerk. In de 'rug'-zijde van het stuk bevindt zich een lang gat, blijkbaar voor een pen-en-gatverbinding, echter zonder toognagelgaten in de zijvlakken. Deze gaten zijn misschien bij het afhakken vervallen. Toch maakt ook dit lange gat geen nauwkeurige plaatsbepaling mogelijk, gegeven de beperkte lengte (ca. 1,60 m) van het kaponderdeel. Het is aan de rugzijde nogal aangetast door insecten.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
Beschrijving NOORDERPORTAAL en HEILIG GRAF

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

2. ARCHIVALISCHE GEGEVENS EN TIJDSHEMA

Overgenomen uit:

A.W. Weissman - Iets over de bouwgeschiedenis der Oude Kerk - Amsterdamsch Jaarboekje 1890.

Aan de noordzijde der kerk, ten westen van het transept, werd even als aan de zuidzijde, een portaal gebouwd. Dit portaal is, naar den stijl te oordeelen, die rijke Flamboyantvormen vertoont, in de eerste jaren der zestiende eeuw gemaakt. Oostwaarts van dit portaal is tegen het transept een kapel gebouwd, die als het ware de pendant van de ijzeren kapel met het daaronder gelegen vertrek vormt. De gevel van deze kapel is een der eerste pogingen, die de Nederlandsche bouwmeesters uit den aanvang der zestiende eeuw gedaan hebben, om de Renaissance toe te passen. Men ziet duidelijk, dat de ontwerper zich nog niet geheel van de Gothische traditie kon losmaken. Het karakter van het bladwerk der omamenten is nog vrij wel Gothisch, doch de pilasters zijn reeds naar de Korinthische gevolgd, en een schelpvormige versiering, aan den Franschen stijl van die dagen ontleend, bekroont het geheel. Jammer is het dat op dit bouwwerk geen jaartal staat; op de kaart van Cornelis Anthonisz komt het voor, zoodat het in 1536 reeds bestond. Een schets van het Noorderportaal met het daaraan grenzend vertrek is aan dit opstel toegevoegd.

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Uittreksels van archieven, bevattende gegevens, die bij de restauratie van belang kunnen zijn - 30-6-1952. Blz. 21 en 22.

Heilige Graven in de Oude Kerk

Toen het boekje van Memoriemeesters (archief Nieuwezijds Kapel) in gebruik genomen werd, was het Heilig Graf naast het Noorderportaal er nog niet, en evenmin bestond er een Heilig Grafkapel achter het Hoge Koor. Men had toentertijd een ander Heilig Graf. Het boekje van Memoriemeesters vertelt ons van een graf, gemerkt 大, dat zich bevond in de Buitenlandvaarderskapel bij de deur van 's Heren Graf. Het merk bleek in het grafboek van 1523 nog voor te komen met de bijvoeging "een graff va x stennē". Het was 't 4de van de zesde laag, en de naam van degene die het merk gevoerd had, was al niet meer bekend. Als we de geschiedenis van dit graf nagaan, dan blijkt het 't tegenwoordige graf no. 81 Zuider zijbeuk te zijn. Daar de graven vóór het jaar 1614 werden ingekort, ligt no. 81 thans een beetje meer oostelijk dan vroeger het geval was. Daarbij komt, dat in een ruimte als de Buitenlandvaarderskapel een Heilig Graf het best te plaatsen was onder een der vier vensters aan de zuidzijde. De scheuren in het pleister en het niet vlak lopen van de muur wezen mede de weg. Inderdaad blijkt onder het venster bij de Sebastiaanskapel iets dichtgemetseld te zijn. Wat er precies achter zit, zal alleen het afbikken van de muur ons leren. (*)

In 1523 was dit Heilig Graf verdwenen, wat we kunnen vaststellen uit de opsomming der graven in de Buitenlandvaarderskapel. Deze graven worden opgenoemd van oost naar west, en van noord naar zuid. Het einde van elke laag is dus bij de zuidmuur. En nu zien we dat de 4de laag besluit met "Twee graevē onđ die banck"; de 5de laag idem.

De 6de laag eindigt met "Twee graevē onđ die kyst"; de 7de laag idem. Dat zijn juist de lagen vóór het Heilig Graf. Als dit nog in gebruik geweest was, dan zou men het zeker niet gebarricadeerd hebben met kisten en banken!

Eigenaardig, dat het oudste Heilig Graf van de Oude Kerk zich, evenals bij de Nieuwe Kerk, aan de oostzijde van het zuider dwarspand bevond. Met slechts dit verschil, dat in de Oude Kerk het Graf in de hoek was gebouwd, en in de Nieuwe Kerk aan het eind van het dwarspand.

In het Heilig graf naast het Noorderportaal werd begraven. Twee eigenaars van graven worden vermeld: Jelis Jansz. en Cornelis Anthonisz. De laatste is niet de bekende schilder, maar een schepen. In 1597 kregen de erfgenamen voor hun graven in het Heilig Graf in de plaats de nummers 38 en 37 in de Hamburgerkapel. Daar was namelijk nieuwe grafruimte ontstaan door het wegnemen van het altaar. In het Heilig Graf is sedertdien niet meer begraven.

Het 3de Heilig Graf (achter de Kooromgang) was een 16de eeuws gebouwtje. Gezien de geringe breedte van de wallekant, en gezien de vrij grote ruimte die het altaar in beslag nam, zal er geen plaats zijn geweest voor minstens twee meter lange grafzerken.

De eerste vicarie officie dateert van 1520 en werd gesticht door Mr. Jacob Braseman; hij ligt begraven in het Middenschip.

De tweede vicarie (eigenlijk officie) is van Weyntje Jansdr. van Campen, en dateert van 1521. De Van Campens bezaten graven in verschillende delen van de kerk.

De derde vicarie werd gesticht in 1536 door Thiel Hoppenack en zijn vrouw Ael Auwels. Ze liggen begraven onder een zitte zerk no. 356/357 Zuider zijbeuk. Stichters van een vicarie liggen dikwijls (niet altijd!) in de nabijheid van het betreffende altaar begraven, maar de Kooromgang was bij de rijke lieden niet erg gewild; dat is ook na de Hervorming zo gebleven op enkele uitzonderingen na.

Wat bouw en interieur van het (3de) Heilig Graf betreft, vrees ik, dat er niets meer te vinden is in de archieven. Wanneer het gebouwtje verdwenen is, weet ik niet; vermoedelijk tegen het eind van de 17de eeuw. Misschien is de fundering nog gespaard gebleven.

De noordelijke muur is nog aanwezig als scheiding tussen no. 70 en het hok emaastr. Zie ook gravure Claes Jansz. Visscher. (H. Janse). Eveneens bewaard is het zendstenen poortje met eiken deur welke tot deze ruimte toegang gaf. (**)

blz. 30

16-8-1582 bet. Comelis gerretsz. kistmaecker voort maecken vant poortael aan de noorder kerck-door / & van de Casse int sackerstie te samen F. 17.12.8.

blz. 32

1-3-1588 1 Marty bet. Jan claesz. graeffmaecker voer hout tott hett noorder portaell / van arbeyts-loen / ende 2 graven wt te houwen te samen F. 14. -. -.

(*) Inderdaad werd op deze plaats een doorgang aangetroffen. Zie Beschrijving van de kosterij, band 1, blz. 3 en 36. - A.v.R.)

(**) Zie verder Beschrijving van de Kooromgang door R.C. Nieuwenhuis, blz. 27, 28; afb. 7-9, 26. A.v.R.

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Noorderportaal en Heilig Graf - 4 nov. 1960

De beyerman Artis Geerdinck huurde op 5 januari 1616 van kerkmeesters het huis ten noorden van de toren, benevens de zolder boven het noorderportaal, samen voor f 100,- per jaar. Mochten kerkmeesters de zolder voor iets anders nodig hebben, dan zou de beyerman f 10,- minder huur behoeven te betalen. Geerdinck was behalve beyerman, ook clavecimbelmaker en orgelreparateur; de clavecimbels zullen hem de meeste verdienste opgeleverd hebben. Uiteraard had hij een werkplaats nodig, en die kon hij beter buiten zijn woonhuis hebben, vooral als hij bovendien muzieklessen gaf. Maar als er een gewelf in het noorderportaal was, zal de ruimte daarboven erg bekrompen geweest zijn. En er moest toch een raampje zijn ook. Een dakkapel soms?

Het noorder buitenportaal werd niet voldoende geacht om de tocht uit de kerk te weren; aan de binnenzijde in de Weitkoperskapel stond een houten tochtportaal. *)

Of dat al zo geweest is in de tijd vóór de Alteratie, weten we niet. We horen er voor het eerst van op 16 augustus 1582. Dan staat in het uitgiftboek vermeld: "bet. Cornelis Gerretsz. kistmaecker voort maecken vant poortael aen de noorder kerckdoor & van de casse int sackerstie te samen F. 17.12.8."

In 1588 wordt er aan het buiten- en aan het binnenportaal gewerkt. Op 22 maart ontvangt de leidekker 'voor arbeytsloon van het noorder portaell de somma F. 18.3.8.' en op 1 maart 'bet. Jan Claesz. graeffmaker voer hout tott hett noorder portaell / van arbeytsloen / ende 2 graven wt te houwen, samen F. 14.-.-.'

De doodgraver had dus (in opdracht van kerkmeesters) de houtkoper betaald, en wat er verder aan het noorderportaal is gebeurd, zit verborgen in een verloren gegane rekening van de timmerman of de kistenmaker. Dat een bediende van de kerk iets voorschiet ter betaling van een leverancier met wie hij overigens niets te maken heeft, komt herhaaldelijk voor, niet alleen in de 16de, maar ook in de 17de eeuw.

Op de schilderijen van Emanuel de Witte treffen we een paar malen dit binnenportaal aan. Het is een klein eenvoudig dingetje, de details zijn onduidelijk, want we zien het altijd in de verte. De som aan de kistenmaker betaald in 1582, is gering, maar hij kan het hout van kerkmeesters hebben gekregen; ze hadden altijd eikenhout in voorraad.

Uit de notulen van de Bouwcommissie blijkt, dat in 1912 nog altijd een binnenportaal voor de noorderdeur aanwezig was; in dat jaar werd het vervangen door een van de binnenportalen uit de gesloopte Nieuwezijds Kapel.

Posthumus Meyjes heeft dus niet iets nieuws ingevoerd door in de Weitkoperskapel een binnenportaal te plaatsen; hij zette slechts de traditie voort.

De beide portalen uit de Nieuwezijds Kapel zaten, evenals de mede overgebrachte koorbanken, onder de verf; vóór de plaatsing in de Oude Kerk werden ze afgeloofd.

Tenslotte het Heilig Graf.

Het zakboekje van Memoriemeesters heeft op S. Philippus en Jacobus o.m.: 6 kaarsen in de Buitenlandvaarderskapel tegenover de deur van het Heilig Graf. Het bijgevoegde merk is met behulp van het grafboek van 1523 thuis te brengen: graf 80/81. Het Heilig Graf zou dan geweest moeten zijn ongeveer waar nu de diepe tegeltjeskast in de receptiekamer is. In 1523 was het graf 80/81 aan de kerk vervallen en gedekt met 10 stenen. Waarschijnlijk had de eigenaar van het merk in de 14de of 15de eeuw geleefd; zijn naam kon ik helaas niet vaststellen, anders zou het gemakkelijker zijn geweest om dit Heilig Graf in de Buitenlandvaarderskapel te dateren. Nu moeten we ons vergenoegen met de wetenschap dat het daar geweest is, en dat het verplaatst moet zijn na een verbouwing in de sacristie.

Wat betreft het Heilig Graf naast het noorderportaal - daarin is nog een tijdlang begraven. Maar in de 17de eeuw, toen men een bergplaats of een stookhok nodig gehad zal hebben, werden de eigenaars van de graven in het Heilig Graf schadeloos gesteld met graven in de Hamburgerkapel, en voor de kerkgangers bleef de deur voortaan gesloten.

*) Gezien de geringe ruimte boven het portaal en de ongeschiktheid ervan als werkplaats, zou men zich kunnen afvragen of niet de zolder van de Weitkoperskapel is bedoeld, namelijk de zolder boven het binnenportaal. Ook kan men denken aan de verdieping van het eerste noorderportaal. - A.v.R.

Overgenomen uit:

de Notulen van de Bouwcommissie - door mej. B. Bijtelaar - 14.6. '66
blz. 4

3 september 1909

Boven de Nonnen-deur (*) is het koepeldak nieuw beleid, tot eene gezamenlijke oppervlakte van 152 m².

(*) (Zo was men tegen het eind van de 19e eeuw zonder enige grond dan volksvertelsels het Noorderportaal gaan noemen. - Mej. B.B.)

Overgenomen uit:

de Notulen van de Bouwcommissie, betreffende werkzaamheden aan de Weitkoperskapel, het Noorderportaal en het Heilig Graf, in 1911 en 1912.

Mej. B. Bijtelaar - 26.8.'70

8 september 1911

1 Restauratie Nonnenpoort.

¹ Deze eischt veel zorg; de ballustrade is eraf genomen; de verhoogde goot weer verlaagd. De beeldhouwer Schröder maakt nu alles weer normaal in orde, met alle de hogels, kruisbloemen, enz.; voorzooverre hier niet meer aanwezig, naar mallen genomen naar de Zuidzijde van de kerk. Het kerkportaal krijgt aan de buitenzijde nu weer de beide oorspronkelijke ingangen, welke met ijzeren hekken inplaats van, zooals nu het rechtsche met eene deur, zullen gesloten worden; het linksche met een vast, het rechtsche met een opendraaiend hek.

¹ Aan de binnenzijde wordt het bestaande tochtportaal weggenomen, en daarentegen, in de kerk, het prachtige tochtportaal geplaatst, dat eertijds stond in de N.Z. Kapel, aan de Rokin-deur. Dit tochtportaal wordt, evenals al het meubilair van de Oude Kerk, afgeloofd en gewast.

¹ Intusschen zullen de voor deze restauratie uitgetrokken f 1700,- wel niet voldoende zijn. De herstelling van de fundeering van den derden kerkgevel aan de Noordzijde zal minstens een bedrag van f 2000,- vorderen. De gevel moet worden gestut; de fundeering ontgraven, de koppen van de palen, voorzooverre die verteerd zijn, verwijderd; een nieuwe beton-fundeering moet dan op de gave koppen der palen worden geplaatst, om daardoor dien zwaren gevel weer goed op pooten te zetten.

¹ De Bouwcommissie zal het hiervoor benodigde crediet aanvragen, en bij toestemming, den Architect onmiddellijk daarvan in kennis stellen, opdat er geen tijd noodeloos verloren ga.

3 november 1911

Hier wordt vermeld, dat wat betreft de westgevel van de Nieuwe Kerk ¹ zoowel berg- als baksteen, hiervan afkomende, wordt goed bewaard, en vindt weder een nuttig gebruik in de Oude Kerk en elders.

¹ De restauratie van de z.g. Nonnenpoort is, althans wat het beeldhouwwerk betreft, gereed. De Architect heeft het juiste begrip van restaureren nauwkeurig toegepast; al het bestaande is schoongemaakt en hersteld; alleen het geheel of hoofdzakelijk afwezige is nieuw bijgemaakt; zoo noodig naar voorbeelden aan de Zuidzijde van de kerk aanwezig. De beeldhouwer Joh. H. Schröder heeft dit werk in daghuur verricht, en zijne rekening ingediend, tot een bedrag van f 223,475.

Het aflogen van het tochtportaal zal f 470,- kosten.

¹ De herstelling van dezen gevel heeft de Architect als eene zaak van het grootste gewicht beschouwd. Even boven A.P. is aan de binnenzijde eene ruimte uitgehakt, over meer dan de volle breedte van den gevel. In die ruimte is ingelaten een zware ijzeren balk van 40 cm hoogte. Deze balk rust aan de einden op ijzeren dwarsbalken, welke in de binnen- en buitenfundeering der aangrenzende zijgevels zijn ingelaten. Deze ijzeren balken, tot een gezamenlijk gewicht van 1150 Kgr. zijn geleverd door Bernet, à 7,60 gulden per 100 Kgr., dat is dus voor f 87,40.

¹ Deze balkconstructie is rondom aangevuld door Monnier-bedden, waarvan er negen zijn gemaakt. Deze wijze van behandelen kwam den Architect, in de gegeven omstandigheden, de meest zakelijke voor. Immers, de oorspronkelijk voorgenomen gelijkmatige verwijdering der verteerde gedeelten van de paalfundeering was toepasselijk geweest, indien deze over de geheele lijn van den gevel was teruggevonden, maar bij algeheele ontgraving bleek het volgende :

¹ Rechts werd bevonden eene oude paalfundeering over plusminus 3 M. lengte, waarvan de koppen der palen ruim 30 cm. verteerd waren. In het midden werd geheel geen fundeering meer gevonden, en links in zware gemetselde boog, buitenwaarts diep doorlopend, doch waarvan geen paalfundeering viel waar te nemen. Ook in den O. lijken zijgevel werden twee vrij groote boogen aangetroffen. Van een en ander heeft de Architect een aantal zeer nauwkeurige photographische opnamen laten maken, niet alleen om de Bouwcommissie volkomen van den status quo op de hoogte te stellen, maar ook tot verklaring van de nu genomen maatregelen. (*)

¹ Uit eene dikke op de binnenzijde van den gevel aangebrachte waterpaslijn, blijkt dat er in de voeglijnen, van Oost naar West, een verval is van 32 cm. De Architect stond nu voor de keuze: of eene geheele nieuwe fundeering te heien, hetgeen een bedrag zou vorderen enorm veel hoger dan de opgegeven raming, of het te wagen met de boven reeds opgegeven methode, waarbij dan de vooronderstelling moet

(*) (Deze foto's zijn blijkbaar verloren gegaan. De rekening van de fotograaf P. Oosterhuis ad f 50,- is bewaard, en voldaan op 7 november 1911. - A. v. R.)

worden gemaakt, dat de zetting in het Westen haar ultimatum heeft bereikt, zoodat de balkconstructie niet opnieuw, daar ter plaatse, haar steunpunt gaat verliezen. Na ernstig onderzoek besloot de Architect tot de laatste wijze van behandeling, maar meende, dat het tot versterking van den gevel, welke, vooral aan de benedenzijde bedenkelijke scheuren vertoont, noodig is, om plusminus 5 Meter boven de groote reeds vermelde balk, nog een ijzeren balk in den gevel in te metselen; d. i. dus boven het kozijn van de groote Noorderdeur. En aangezien de gevel aan de benedenzijde al te zeer is verzwakt door de drie daar naast elkander staande doorgangen: nl. 1e de kerkdeur, 2e de deur van de vroegere kapel van het Heilig Graf en 3e de deur van de orgeltrap, besloot de Architect om die 3e ingang, als thans volkomen overbodig, te laten vervallen. Hierdoor wordt die 3e doorgang niet alleen massief volgemetseld, maar ook de in de 17de eeuw, in het meest O.lijke deel van den gevel, uitgehakte trapruimte, en verkrijgt het geheel ongetwijfeld weer beter weerstandsvermogen.

' Nog dient opgemerkt dat, beneden den beganen grond, over het groote middendeel van den gevel, een zwaar verdubbelingsmetselwerk van Utrechtsche steenen is bevonden, hetgeen er dus op duidt dat men in lateren tijd reeds voor eene zetting b. v. naar het Z. is beducht geweest. '

8 december 1911

' Gedurende de werkzaamheden aan den kerkgevel achter het Doophuis is de Architect van de in de vorige notulen beschreven plaatsing van een ijzeren balk boven den kerkingang teruggekomen. In de plaats daarvan is de na te noemen reconstructie gevolgd.

' Na het stellen der vereischte stutten, is de hoofdpeiler tusschen kerkingang en stookhok, welke zeer ontzet, en in verschillende richtingen gescheurd was, afgebroken, en daarna op een 30 cM. breeder grondvlak, vanuit de nieuwe fundeering, weer opgemetseld. Dit werk is met groote zorgzaamheid in één dag voltooid.

' De kerkingang is daardoor dus 30 cM. meer Westwaarts verplaatst, en het gelijkhoogtge metselwerk daar bewesten 30 cM. versmald; het bestaande vierkantige deurkozijn wordt nu door een boogvormig kozijn vervangen, terwijl de deuren ook in den boogvorm worden veranderd. Boven genoemd deurkozijn wordt een drie rols boog gemetseld, waarop het bovendeel van den gevel weer met beleid in steun wordt gebracht. Om gedurende deze bewerking zoo min mogelijk zetting te veroorzaken, wordt dit boogmetselen in twee afdeelingen verricht; eerst de binnenhelft der muurdikte, en daarna de buitenhelft der muurdikte.

' De beide ijzeren hekken voor het gerestaureerde Noorder-portaal zijn gemaakt door de firma Braat te Delft; en kosten f 200, - per stuk.

' Het afloogwerk aan het tochtportaal, dat binnen dezen kerkingang zal worden geplaatst, vordert geregeld. '

5 januari 1912

' De restauratie van den kerkgevel bij het Noorderportaal is nagenoeg gereed. Voor het daarbinnen stellen van het fraaie tochtportaal zal een op een monier-balk rustende monier-vloer moeten gemaakt worden, welke f 330, - zal kosten. Dit wordt goedgekeurd. '

2 februari 1912

' Noorder kerkportaal. De balklaag van het plafond is gevlakt. Abeling heeft het stukadoorwerk van dit portaal aangenomen voor f 96, -. Zoodra dat gereed is, komen de hekken eraan. '

8 maart 1912

' Aan het Noorderportaal zijn de hekken geplaatst; de bestrating erbuiten is vernieuwd; de vloer boven het stovenhok is verstraat; het tochtportaal wordt nu gerestaureerd. '

Tot zover de notulen van de Bouwcommissie over het noorderportaal met Heilig Graf en de noordmuur van de Weitkoperskapel.

Overgenomen uit:

Dr. A. Noach - De Oude Kerk te Amsterdam - 1939

Blz. 84 - 86

HET NOORDERPORTAAL EN HET Z.G. HEILIGE GRAF

Het complex, dat aan den Noordkant tegen het transept aan is gebouwd, vertoont groote overeenkomst met het zooeven besproken complex aan de Zuidzijde. Ook hier is een portaal met een kleine nevenruimte gecombineerd. Ook hier bezit het portaal een polygonen en de nevenruimte een rechthoekigen plattegrond. De bouw- en versieringsvormen zijn echter geheel verschillend.

Voorop zij gesteld, dat de versieringsvormen hier veel rijker zijn dan aan de Zuidzijde. Het portaal heeft hier zijn twee ingangen behouden, terwijl bij dat aan de Zuidzijde één opening is dichtgemetseld. De ingangen zijn bedekt met een kwartboog, waarboven zich groote velden bevinden, die door een spitsboog worden begrensd en versierd met blinde traceeringen en nisjes. De fialen van de spitsbogen zijn vergroeid met de balustrade, die er direct op rust en ook de fialen van de steunbeeren tusschen de muurstukken overwoekert. De balustrade vertoont de dooreengeslingerde cirkelsegmenten en vierpassen, die bij de late Gotiek zoo dikwijls te vinden zijn.

Het spitsboogveld en de boog van de poortopeningen worden gescheiden door een horizontalen band, die verticaal langs de poort wordt voortgezet, en het venster van de kapel (bedoeld wordt het Heilig Graf, A.v.R.), die met het portaal is verbonden, van onderen begrenst. Dit venster is met een doorlopend profiel versierd en met een zuiveren rondboog bedekt. Boven den rondboog loopt een horizontale band; hierop rust een aedicula, bestaande uit twee pilasters met Ionische kapiteelen en een half-rond schelpmotief. De kleine steunbeeren aan weerszijden van het venster zijn eveneens met pilastertjes versierd. Deze laatste zijn "barbaarsche" variaties van de Dorische orde. Op elk zuiltje rust een pinakel, die echter weinig aan Gotische pinakels doen denken. Vormen, die op een draibank zouden kunnen zijn gemaakt, zijn hier toegepast. Tusschen de pinakels van de steunbeeren van deze kapel en de pilastertjes van het aedicula, zijn bundels van woekerplanten aangebracht.

Het is uit deze beschrijving duidelijk, dat in de versiering van het portaal en de kapel Gotische vormen met de vormen der Renaissance afwisselen. Hier is een typisch voorbeeld te zien van Nederlandse Renaissance. Zonder eenigen twijfel dateeren de beide deelen van dit complex uit denzelfden tijd: het ruwe steenwerk is in beide deelen gelijk. (In tegendeel heeft diepgaand onderzoek voorafgaand aan de restauratie bewezen, dat het Noorderportaal enige tijd alleen moet hebben bestaan. - A.v.R.) De spek- en baksteenlagen loopen door. Het is daarom merkwaardig, dat men tegelijkertijd nog vrijwel ongerepte late Gotiek zonder schroom naast de "modernste" Renaissancevormen plaatst. Het is eveneens opmerkelijk, dat het venster van de kapel dezelfde profileering en opbouw heeft als de poortopening en het benedenvenster van het overeenkomstige complex aan de Zuidzijde. Wij vermoeden, dat tegelijkertijd met den bouw van de Noorderpoort het Zuidelijke complex "gemoderniseerd" is.

Wat was nu de tijd, waarin deze groep aan de Noordzijde is gebouwd? De stijl van de ornamentale vormen doet het midden van de 16e eeuw vermoeden. Maar behalve deze dateering op grond van de stijlcritiek bezitten wij een betrouwbare bron, namelijk een afbeelding uit het jaar 1538, waarop dit complex niet voorkomt en een uit het jaar 1544, waarop het wel zichtbaar is. Bij de bespreking van de afbeeldingen komen wij hierop terug.

De binnenzijde van het portaal is met een eenvoudig gewelf bedekt, zooals in den tijd van omstreeks 1550 ook niet anders te verwachten is. Het gewelf van de kapel is zeer verminkt. Het bestaat uit een hoog en een laag gedeelte. Van het hooge gedeelte zijn alleen nog de aanzetpunten bewaard gebleven; de rest is door een houten zoldering vervangen. Het lage gedeelte echter is nog vrij goed geconserveerd en vertoont zeer interessante vormen. Hier is een vlakke overhuiving boven een breede, diepe nis geplaatst. De overhuiving is met ornament versierd, dat aan het maaswerk van de balustrade boven het portaal doet denken. Op regelmatige afstanden zijn er "sleutels" aan opgehangen, die zeer veel gelijken op de fialen aan de buitenzijde van de kapel. Het is deze overhuiving geweest, die velen heeft doen vermoeden, dat in de kapel de afbeelding van Christus in het Graf, waarover in de literatuur zooveel wordt gesproken, bewaard werd. Hieronder zullen wij aantonen, dat hier niet de plaats van de Heilige Grafkapel kan zijn geweest. Bovendien wijzen wij nog op het feit, dat in het midden van de nis onder de overhuiving een klein nisje in den muur is geplaatst, dat boven de afbeelding van het lichaam van Christus geen enkele functie kan hebben gehad. Wij vermoeden dan ook, dat deze kapel niets anders is geweest dan een sacristie ten behoeve van de kapellen aan de Noordzijde der kerk. Het nisje onder de overhuiving kan tot berging van heilig vaatwerk hebben gediend. (Het nisje zal betrekking hebben gehad op het stoken in de later ingemetselde schouw. - A.v.R.)

Op deze plaats is de kwestie van de functie van deze kapel echter van weinig belang. Hier is in de eerste plaats de aandacht er op te vestigen, dat de versieringsvormen van de late Gotiek en die der vroege Renaissance evenzeer in elkander overgaan als de ruimtevormen van deze twee perioden, die men langen tijd met zooveel graagte als zelfstandige stijlperioden tegenover elkander heeft geplaatst.

Het is te betreuren, dat omtrent den bouw van al deze betrekkelijk late gedeelten der Oude Kerk slechts weinig bekend is. In het bijzonder zou het voor de geschiedenis der Renaissance in Noord-Holland belangrijk zijn, indien men de zekerheid had, of deze vormen door inheemse kunstenaars zijn geschapen, dan wel of vreemdelingen, met name Vlamingen, de kunst van het Zuiden hierheen hebben gebracht.

Blz. 180/181

De Heilige Grafkapel vereenzelvigd Weissman met het gebouwtje naast het Noorderportaal. Hij zoekt den oorsprong van portaal en kapel lang vóór het jaar 1536. Tot het laatstgenoemde jaartal besluit hij op grond van de versiering van deze z.g. Heilige Grafkapel. Hij kon zich echter met een gelijktijdigheid van de kapel en het portaal niet vereenigen. (Die mening was inderdaad juist. - A.v.R.) Hij zag niet in, dat deze beide deelen, hoe verschillend hun versiering ook mag zijn, tezamen een organisch geheel vormen. (Door bijbouwen van het H.G. en verbouwen van het N.P. is het een organisch geheel geworden. - A.v.R.)

Voor de bouwkunsthistorici van het eind der 19e eeuw, die de oude gebouwen maar al te 'stilgerecht' restaureerden, was het naast elkaar voorkomen van Gotiek en Renaissance ondenkbaar. Desondanks kunnen het Gotische Noorderportaal en het Renaissance gebouwtje dat er naast ligt, niet anders dan in denzelfden tijd zijn gebouwd. Weissman kon echter niet weten, dat het Noordertransept zijn tegenwoordige lengte pas ná 1536 heeft gekregen (dit is niet juist gebleken - A.v.R.) en dat deze twee bijgebouwtjes dus pas na dat jaar kunnen zijn gesticht. De geschilderde kaart van Cornelis Antonisz. is pas in 1928 gerestaureerd, en in dat jaar is de oorspronkelijke gedaante van het Noordertransept pas aan het licht gekomen. Het is daarom des te opmerkelijker, dat Weissman zonder eenigen documentairen grond de kleine sacristie naast het Noorderportaal op 1536 heeft geschat, vier jaar voordat dit complex waarschijnlijk is gebouwd.

De "Noorderduer" waarover in den stichtingsbrief van een vicarie uit het jaar 1450 wordt gesproken, zoekt Weissman in den Noorderzijbeuk van het koor. Het lijkt ons onwaarschijnlijk om een zij-ingang zoover naar het Oosten te zoeken.

Blz. 261/262

In dit verband (vergelijking met de bouwgeschiedenis der Nieuwe Kerk, - A.v.R.) komen wij terug op de bespreking van het merkwaardige Renaissance-ornament, dat in de jaren 1538-1544 is aangebracht in den gevel van de kleine ruimte naast het Noorderportaal der Oude Kerk, het "Pseudo-Heilige-Graf". Het vertoont een - voor den tijd der stichting trouwens karakteristieke - mengeling van Laat-Gothische en Italianiseerende motieven, die aan Spaansche vormen doen denken. Zoozeer zelfs heeft de ontwerper vastgehouden aan het verticale streven der Late Gotiek, dat hij het door een ronden boog omlijste Klassieke schelpmotief in den top van den gevel niet op de pilasters liet steunen. De kunstenaar bracht n.l. deze pilasters slechts aan om daardoor volgens Gotische traditie de verticale lijn der pinakels te onderstrepen. Van Klassieke inhoud is bij deze Klassieke motieven dus geen sprake.

Het is opmerkelijk, dat wij buiten Amsterdam geen enkel ander voorbeeld van deze vormgeving hebben gevonden; des te opmerkelijker, aangezien het repertoire der Vroeg-Renaissancistische ornamentiek in ons land vrij beperkt is. Binnen Amsterdam zijn er daarentegen nog twee voorbeelden van te vinden, beide in de Nieuwe Kerk. Het is namelijk (de associatie met een graf behoort er blijkbaar bij!) het epitaphium voor Wilem Eggert, door de nakomelingen in de 16de eeuw aangebracht, en de grafzerk van Claes Hillebrantsz. Boelen, 1540 gedateerd. (Noordh. Oudh., V, pag. 190)

Het eerstgenoemde kunstwerk (in relief uitgevoerd en met oude polychromie in goud en blauw versierd) bezit zooveel overeenkomst met het geveltje van het "Pseudo-Heilige-Graf", dat wij de beide werken afkomstig achten uit hetzelfde atelier. Boelen's grafzerk is in graveerwerk op steen uitgevoerd, maar stemt er, wat den aard van het ornament betreft, niet minder mee overeen. Zou dit alles Amsterdamsch werk kunnen zijn? Wij vermoeden van niet: een zoo virtuoze bewerking van de natuursteen kan eerder van Vlaamsche handen worden verwacht. Wij meenen uit de hier besproken vondst echter in ieder geval te mogen opmaken, dat in de jaren omstreeks 1540 door de beide stadskerken en door aanzienlijke ingezetenen te Amsterdam opdrachten zijn gegeven aan een belangrijken en voor zijn tijd 'hypermoderne' beeldhouwer. Misschien zal eens het onderzoek naar de geschiedenis der Nieuwe Kerk in deze richting verdere resultaten opleveren.

blz. 183

Interessant is de vergelijking door Vermeulen getroffen tusschen den gevel van het gebouwtje naast het Noorderportaal (het pseudo-Heilige Graf) en Spaansch werk in Plateresken trant. Vermeulen denkt hierbij aan een navolging der school van Toledo (Handboek II, pag. 150). Het zou te ver voeren om in deze studie op de afkomst van het Renaissance ornament aan de Oude Kerk dieper in te gaan. Wij wezen echter reeds op het feit, dat deze gevel in zijn ornament geheel afwijkt van de structuur der andere deelen van de Oude Kerk uit den tijd der Renaissance.

blz. 270

Het Noorderportaal is in het begin van deze eeuw reeds gerestaureerd, naar het oordeel van sommigen ietwat te glad en te geschaafd in zijn vormen. De ruimte ernaast zou o.i. bij een herstel echter bijzonder gebaat zijn. Het Renaissancistische geveltje van dit "Pseudo-Heilige-Graf" was vroeger in den top waarschijnlijk met een relief of een familiewapen versierd. (Hiervan is geen spoor gevonden. - A.v.R.) Misschien is de laag van ruwe baksteen, die thans bloot ligt, met een natuursteen plaat te bedekken.

Overgenomen uit:

Dr. J. van Breen - De geschiedenis van de bouw der Oude Kerk te Amsterdam - 1949

blz. 110-112, 115-122

HET HEILIG GRAF EN HET NOORDERPORTAAL

Proost Saffius deelt in zijn copieboekje (B.B.H. IX blz. 129-130) mede: dat het S. Jacobsaltaar in de Weitskoperskapel stond en dat dit altaar nabij het Heilig Graf "prope Sepulchrum Domini" was gelegen. Hiermede is de bestemming vastgelegd van het vertrek, dat nog steeds het Heilig Graf wordt genoemd. (De Bont B.B.H. XXIV blz. 26 en 76).

In de Noordgevel van deze beide aanbouwen valt op, dat de topgevel van het H. Graf Vroeg Renaissance vormen bezit, terwijl de architectuur van het geheel nog Laat Gothisch is. Bij de Westgevel van het portaal is te zien, dat deze muur een weinig scheef op de steunbeer no. 75 aanloopt en dat deze bakstenen muur zonder enig verband tegen deze natuurstenen steunbeer stuit. Bij deze aansluiting zijn zelfs de beeldconsole met de overhuiving niet uit de steunbeer genomen, maar in het metselwerk van de er tegen gebouwde muur opgenomen. Doordat deze muur thans bouwvallig is, kan worden gezien dat deze beeldhouwwerken nog steeds volkomen gaaf en onverveerd zijn, zodat het lijkt of zij zo pas uit de handen van de beeldhouwer zijn gekomen.

In 1946 is deze muur voorlopig gedicht en zijn de beeldhouwwerken weder ingemetseld. Dit feit laat vermoeden, dat de er tegen gebouwde muur slechts enkele decennia na de bouw van deze steunbeer werd opgetrokken.

Voor de tijdsbepaling van het portaal zijn de volgende vergelijkingen te maken met de bestaande bouwwerken of met architectonische afbeeldingen op schilderijen (1): de versiering van het tympanon boven de Oostelijke ingang met zijn beeldnis komt reeds voor op het in 1468 door Dirc Bouts geschilderde "Laatste avondmaal" in de S. Pieterskerk te Leuven; te Amsterdam is de beeldconsole evenwel verloren geraakt; (2) de tympanvulling boven de Westelijke ingang met haar rondboogpassen komt voor aan het Zuidportaal der S. Janskerk te 's Hertogenbosch (4 kw. XVe eeuw) en aan de gevel van het woonhuis "De Gulden Os" te Dordrecht van vóór 1523; de hogels met haar lange bladscheden tegen de bovenzijde van de kielboog boven het tympanon komen voor op het schilderij van de Pseudo-Blesius "De onthoofding van Joh. de Doper" welke Meester omstreeks 1510 werkte; op het schilderij van de Meester van het Morrison drieluik, die tussen 1500 en 1520 werkte. (3) Op het Morrison drieluik komt eveneens een balustrade voor, waarvan de profilering herinnert aan die van de balustrade der Oude Kerk en waarvan de hoofdlijnen duidelijk uitkomen door de brede band in het voorvlak; ditzelfde is bij de versieringen van het Gemeenlandshuis te Delft, gebouwd in 1520, te zien en op de drieluiken van Corn. Engelbrechtsz. in het museum te Leiden, welke tussen 1508 en 1526 werden geschilderd; de vormen der kielbogen, balustraden, getordeerde zuiltjes en hogels komen ook aan het oksaal der S. Joriskerk te Amersfoort uit ± 1525 voor. (4)

Uit het bovenstaande blijkt, dat de details van de gevel van het Noordportaal der Oude Kerk in ons land voorkomen omstreeks het eerste kwartaal der XVIe eeuw en gedurende de eerste jaren van het tweede. (5)

Het niet voorkomen van de vergroting van het Noorderdwarschip op de pentekening uit 1532; het door de perspectivische verkorting juist wegvallen van de gevel van het Heilig Graf op de houtsnode uit 1544; alsmede de vergelijking met de architectuur van de topgevel van het Noorderdwarschip der Nieuwe Kerk, welke te oordelen naar de details omstreeks 1545-1550 moet zijn gebouwd, en iets jongere vorm laat zien dan de gevel van het H. Graf; laten vermoeden dat deze laatste gevel in verband met de hieronder volgende gegevens aangaande de details vóór 1544 werd gebouwd.

- (1) Bij het maken van vergelijkingen met de architectuur welke op gedateerde schilderijen wordt afgebeeld, dient er op gelet te worden dat de schilder, zelfs bij het ontwerpen van een fantasiearchitectuur, toch voor de details uitgaat van bestaande architectonische details. Deze details zullen dientengevolge steeds ouder zijn dan de datering van het schilderij.
- (2) Dit portaal is in het begin der XXe eeuw gerestaureerd. (Deze console is niet door Posthumus Meyjes weggenomen, maar ontbrak reeds in het einde van de 18e eeuw, blijkens de tekening van H. P. Schouten. - A. v. R.)
- (3) Dr. M. J. Friedländer: "Die Altniederl. Malerei", 1934, dl. VII, afb. LVII.
- (4) De kielbogen met haar kruisbloemen, hogels, rondboogpassen en balustrade komen voor op de natuurstenen afsluiting van de kooromgang der kathedraal van Amiens, gemaakt in 1531. (A. Michel, "Histoire de l'Art" tom. IV², 1911, fig. 422)
- (5) C. Enlart "Manuel d'archéologie française" 1920, blz. 762, "A partir de 1545 environ, l'ordonnance classique se déploie et commande toute la composition".

Zo staan afgebeeld :

- de vaasvormige pinakels op een schilderij en een tekening van Jan Gossaert (+ 1470-1541) (Dr. M. J. Friedländer "Die altniederländische Malerei", dl. VIII afb. XXVI en LX) en op een schilderij van de Pseudo-Blesius? (werkzaam + 1510-1525) (Dr. Friedländer dl. XI afb. IV).
- de pilasters met de composietkapiteeltjes en de schelpvulling in het tympanon van de topgevel op de hierboven vermelde tekening van J. Gossaert
- de versiering der voluten ter weerszijden van de toppinakel op een schilderij van J. Gossaert (Friedländer dl. VIII afb. XXVI, copie + 1532) en Joos van Cleve (Friedländer dl. IX afb. XVII, ontstaan 1515-1523)
- de schelpvulling in het tympanon van de top op een tekening van A. Oltmans van de ingang van het huis der Zwanenbroeders, gebouwd + 1537 te 's Hertogenbosch (Archief Rijksbureau der Monumentenzorg) (1) en op een schilderij van Bellegambe uit 1533 (Friedländer dl. XII afb. XIV)
- de ronde boogafsluiting en het neggeprofiel van het raam op een schilderij van de Meester der Andre-Madonna, werkzaam omstreeks 1500. (Friedländer dl. IX afb. LXXXII).

Uit al deze gegevens kan worden besloten: dat de vergroting van het Noorderdwarschip van kort na 1532 zal dateren; (dit is niet juist gebleken, - A. v. R.) dat daarna het H. Graf met het Noordportaal zullen zijn opgetrokken; dat vervolgens de topgevel van het Heilig Graf zal zijn ge- of verbouwd, gezien het eigenaardige Gothizerende S-vormig gebogen acanthusornament ter weerszijden van de top (een ornament hetwelk ook voorkomt op een paneel van de eikehouten preekstoel uit het Brigittinissenklooster te Uden, daterende uit het begin der XVIe eeuw; (2) en dat dit gehele complex in 1544 voltooid was.

In de versiering van de grafzerk van Nicolaas Hillebrandszoon den Otter - 1540, welke voorheen in de Boelenskapel der Nieuwe Kerk lag, en van de waarschijnlijk tussen 1545 en 1550 gebouwde topgevel van het Noorderdwarschip der Nieuwe Kerk te Amsterdam, komen deze zelfde details voor, maar in een iets later stadium van hun ontwikkeling. Pas na het midden der XVIe eeuw wordt de toepassing van deze versieringsvormen algemener. Zodat de topgevel van het Heilig Graf waarschijnlijk het oudste bewaard gebleven voorbeeld geeft van een in de provincie Noord- en Zuid Holland aangebrachte pilaster- en tympanonversiering.

Te oordelen naar de composietkapiteeltjes was de ontwerper vermoedelijk direct of indirect via Vlaanderen en Brabant, bekend met de Franse bouwwerken, welke tijdens de periode van Frans I ontstonden. Misschien werkte hij zelf mede aan een der Franse kastelen, zoals Chambord, Écouen of Chenonceaux. In het thans blinde rechthoekige paneel in de top zal een basrelief hebben gestaan, behakt met een voorstelling uit de opstanding of de kruisdood van Christus. (Hiervan is geen spoor gevonden. - A. v. R.)

DE BINNENARCHITECTUUR EN SCULPTUUR VAN HET HEILIG GRAF

De doorgang welke vanuit de kerk (Weitkoperskapel) toegang tot dit vertrek verleent, heeft een spitsboog met Laat Gothisch geprofileerde neggekanten. Dit neggeprofiel is vrijwel gelijk aan dat van de beide ingangen tot het Noordportaal. In hoeverre hier oudtijds een deur en tympanon aanwezig waren is thans niet na te gaan. Voor de Nieuwe Kerk wordt de afsluiting van het aldaar aanwezige H. Graf beschreven als zijnde een 'tralie' (hekwerk). Van uit het Noordportaal gaf een thans dichtgemetselde en gelijk met het muurwerk afgepleisterde deur toegang. De grootte van deze ingang is aan de scheuren in het pleisterwerk nog te herkennen. Aan de binnenzijde van deze toegang zijn tegenwoordig alleen de beide glad afgewerkte en evenwijdig gerende dagkanten te zien. Boven het later ingebrachte plafond in het Noordportaal is op het zoldertje, juist boven deze ingang, een eenvoudige nis aanwezig, waarin een sponning voor een basrelief. Dit laat vermoeden, dat aan de portaalzijde deze nis met de deur één architectonisch geheel vormde.

(Deze veronderstelling is niet juist, want de nis is een dichtgemetselde luikopening, welke in functie was toen het Heilig Graf nog niet bestond. De deur is in de scheidingsmuur met het Noorderportaal gebroken toen in het Heilig Graf een schouw werd gemetseld om dove kolen voor de kerkstoven te stoken. - A. v. R.)

HET BALDAKIJN

Hoogst merkwaardig is het baldakijn, dat langs de Oostmuur over de gehele diepte van het Heilig Grafvertrek is aangebracht. De lengte van dit baldakijn bedraagt 4,65 m, en het overstek 1,45 m. Dit baldakijn is door middel van drie zware ijzeren stangen, via een gording, aan de spantbenen der bekapping opgehangen. Ter voorkoming van uitbuiging zijn deze stangen, iets boven hun ondereinde, zowel in

- (1) Dr. F. A. J. Vermeulen, "Geschiedenis der Ned. Bouwkunde", deel II, afb. 420.
- (2) Rijks Museum "Cat. van de Meubelen" 1913, blz. 41 en Dr. Galland, "Holl. Baukunst und Bildnerei" 1890, afb. 13

de lengte- als in de breedterichting, met horizontaal lopende stangen in de drie, het baldakijn omringende muren verankerd. In de onderreinden dezer verticale stangen zijn langwerpige gaten gehakt, waardoor korte en stevige ijzertjes zijn gestoken. Aan deze drie verticale stangen zijn, langs de voorzijde van het baldakijn, vier in kalksteen gehakte boogstukken geschoven, welke op de genoemde dwarsijzertjes rusten. Aan de beide eindén van het baldakijn staan deze boogstukken op een kraagsteen, welke in de muur is gemetseld. Aan ieder der verticale stangen is door middel van een tweede stel dwarsijzertjes, onder deze boogstukken een sluitsteen of sleutelstuk opgehangen, in profilering gelijk aan de kraagstenen en vierkant van vorm. De onderkant van deze sleutels bevindt zich op 3,35 meter uit de vloer. Uit breukvlakken blijkt, dat de onderkant der boogstukken vroeger met een als kantwerk gebeeldhouwde rand was versierd. (Zie afb. no. 26, - A. v. R.) In de as van elk der vier boogstukken zijn in de achter(oost)muur van het baldakijn vier kraagstenen geplaatst. Tussen de sluit- en kraagstenen langs de voorzijde en de kraagstenen langs de achterzijde is een ajour bewerkt, met de boogstukken medegebogen plafond of hemel gelegd. Aan de voorzijde dragen deze kalkstenen platen op de vier boogstukken, en aan de drie overige zijden in de muur. De ornamentering komt overeen met die van de balustrade op het Noordportaal, alleen zijn hier de vlakke banden door fijne groeven geprofileerd. Boven deze ajour bewerkte en licht gewelfde platen zijn bij wijze van een fond vlakke stenen platen aangebracht.

Op de boogstukken langs de voorzijde staat een bakstenen muur, welke van de bovenkant der sleutels tot $\pm$ 24 cm boven de tegenwoordige zoldering reikt en tot het plafond 2,05 m meet. In de voorzijde van deze muur is, boven de sleutels en tussen de boogstukken, de aanzet te zien van de ojiefvormig gebogen ribben voor een versiering. De hoogte dezer versiering wordt enigszins aangegeven door de breukvlakken van de, op verschillende hoogten in de muur gemetselde, kalkstenen steunen, waarmede de versiering tegen de muur was bevestigd.

Uit het bovenstaande is af te leiden, dat hier een om kielbogen gecomponeerde, ajour bewerkte versiering was aangebracht. In ons land is een op een dergelijke wijze versierd kalkstenen baldakijn te zien aan het oksaal in het Levitengestoelte in de kloosterkerk te Ter Apel, gewijd in 1509. (1)

In de Oostmuur der H. Grafkapel, welke de Westmuur van het eerder gebouwde Noorderdwarsschip vormt, is na zijn bouw onder het baldakijn een nis gehakt. Dat deze nis na de bouw van deze muur is uitgehakt, is te zien aan de segmentvormige bovenzijde, welke niet uit een gemetselde boog bestaat. Thans hangen voor de nis een paar deuren en dient zij tot kast. Op de beganegrond bevindt zich onder het gehele baldakijn een kleine verhoging (podium).

De grote lengte van het baldakijn laat vermoeden, dat hieronder geen eenvoudige stenen kist stond, waarin een in steen afgebeeld lichaam van Christus was gelegd, gelijk nog heden in de Domkerk te Utrecht te zien is en zoals vermoedelijk ook in het oudere H. Graf lag, hetwelk zich achter het koor der Oude Kerk te Amsterdam bevond, maar een volledige grafleggingsgroep. Deze groep gaf het moment weer waarop Christus in zijn graf wordt neergelaten, door de bij de afneming van het kruis aanwezig zijnde heilige vrouwen en mannen. Voorbeelden van deze opstelling zijn in ons land tengevolge van de beeldenstorm niet meer aanwezig. In Frankrijk en Zuid Duitsland echter nog wel.

In Neurenberg maakte Hans Decker in 1449 in de S. Wolfgangskapel der Aegidiënkerk een H. Graf. Te Tonnère schonk in 1454 een rijk burger aan het hospitaal een buitengewoon fraai gebeeldhouwde graflegging. (2) Een in hout gesneden model van een graflegging uit het einde der XVe eeuw beeldt prof. dr. W. Vogelsang als Noord-Nederlands of Rijns werk af. (3)

Uit 1471 dateert het H. Graf in de kerk te Chaumont (Haute Mame) (hier is een tweede rij personen in een nis in de achterwand opgesteld), uit 1515 dat te Chaource (Aube); uit de 1ste helft der XVIe eeuw dat te Eu, deze graflegging bezit zowel een nis als een met ajour bewerkte kielbogen versierde baldakijn. (4)

Uit deze voorbeelden, welke ook nog uit later tijd zijn aan te halen, is te besluiten, dat hoogst waarschijnlijk in Amsterdam zo'n beeldenopstelling heeft bestaan. De nis in de achtermuur kan hierbij betrokken zijn geweest.

Dat er in de eerste helft der XVIe eeuw een grote verering voor de afbeelding van het H. Graf bestond en een verlangen om het H. Graf te Jeruzalem te bezoeken, wordt aangetoond door de keur aangaande de processie op Sacramentsdag in de Vasten en de ridders van de Heilige landen uit 1498 (5), door de vele werken van Noord-Nederlandse schilders waarop de graflegging is afgebeeld en door de portretreksen van Jeruzalemvaarders, die Jan van Scorel in de jaren 1525-1535, Maarten van Heemskerck in 1540-41, Jan Vermeyen in 1541-1542 en Anton Mor in 1544 schilderden. (6)

-
- (1) "Oudh. Jaarb." 1943, dr. M.D. Ozinga, "Het voormalig klooster Ter Apel", blz. 7. Afgebeeld door C.H. Peters "Oud Groningerland" 1912, afb. 22 en 25.
 - (2) A. Michel, "Histoire de l'Art", 1907, dl. III afb. 218 en 219
 - (3) "Die Holzkulptur in den Niederlanden" 1912, dl. II afb. XVI no 35.
 - (4) A. Michel, "Histoire de l'Art", 1911, dl. IV², afb. 396 en 398
 - (5) Dr. J.C. Breen "Rechtsbronnen der Stad Amsterdam" 1902, blz. 614
 - (6) Dr. G.J. Hoogewerff, "De Noord Ned. Schilderkunst", 1942, dl. IV, afb. 34, 35, 108, 124 en 167.

De breedte van dit baldakijn valt juist binnen de breedte van de steunbeer no. 76. Het merkwaardige hierbij is dat de goot, langs de vensterbank van het thans gedichte raam in de Westgevel van het Noorder dwarsschip, direct boven de kalkstenen platen ligt en dat de schuinte van het dak boven het H. Graf in één lijn van deze goot over de balk waaraan de drie zware ijzeren draagstangen voor het baldakijn zijn opgehangen, naar de nok loopt. De doorsnede van de holle ruimte boven het baldakijn heeft dus de vorm van een rechthoekige driehoek.

DE ZOLDERING IN HET VERTREK VAN HET HEILIG GRAF

Op 1,30 m beneden de tegenwoordige zoldering is langs de Zuid- en Westmuur een boogfries aangebracht. Deze bogen zijn half ovaalvormig, kragen plm. 32 cm uit de muur en rusten op Laat Gothisch geprofileerde kraagstenen. Tegen de ondereinden van deze kraagstenen zijn één, twee of drie wapenschilden gegroepeerd, in totaal zeven schilden vormende. De gebogen vlakken en de uitgesneden randen dezer schilden komen omstreeks het einde der XVe eeuw in de heraldiek voor. (1)

De kraagblokken onder de schraagbeelden in de S. Agathakapel te Delft, gebouwd in 1471, maar waarvan de versiering vermoedelijk pas in het vierde decennium der XVe eeuw werd aangebracht, (2) zijn reeds met dergelijke, maar iets strakker van vorm en contour zijnde, schilden versierd. Op een portret door Joos van Cleve omstreeks 1540 geschilderd, staat een schildvorm afgebeeld, welke gelijk is aan die in het H. Grafvertrek. (3)

De profilering van dit boogfries is, in vergelijking met de versiering van de hemel van het baldakijn, wat grof van bewerking. Waarschijnlijk waren de wanden van dit grafvertrek beschilderd; sporen hiervan komen echter bij het afkrabben der witkalklaag niet te voorschijn. (Ook tijdens de restauratie is hiervan geen spoor gevonden. - A.v.R.)

De tegenwoordige houten zoldering loopt dwars langs het raam, de daksparrren boven het zoldertje zijn echter spitsboogvormig uitgehakt, (er zijn in het zuidelijke kapvlak boogvormig uitgehakte daksparrren gevonden - zie tek. no. 7, - A.v.R.) zodat aan te nemen is, dat hier voorheen een houten spitstongewelf was aangebracht, hetwelk aan de Zuidzijde een half kruisgewelf (moet zijn: kloostergewelf, AvR) vormde. Dit vertrek verkeert thans in een zeer treurige toestand, doordat tegen de volle breedte van de Noordmuur een grote schouw is gebouwd voor het bereiden der dove kolen in de stoven voor de verwarming der kerkgangers. Het enige nut dat deze schouw voor de geschiedenis der kerk oplevert is, dat de Noordelijke hangende sleutel niet, zoals de beide Zuidelijke, is afgevallen, daar hij in de schouw is gemetseld. De heer J.G. Horsthuis maakte in 1873 van dit baldakijn twee tekeningen, hierop zijn nog alle drie de hangende sleutels afgebeeld. (4)

Verder heeft men op een onbekend tijdstip door de hemel van het baldakijn een toegang voor een trap naar het kleine orgel gebroken, welke trap inmiddels weder is gesloopt.

De reden van de verplaatsing van dit H. Graf van de kooromgang naar een ruimer vertrek zal wel gelegen zijn in de toegenomen verering, waarbij een processie van bedevaartgangers langs dit graf moest kunnen trekken, vandaar een in- en uitgang. (Alleen de ingang naar de kerk is oorspronkelijk. - A.v.R.)

Uit de datering van het hierboven aangehaalde vergelijkingsmateriaal is te besluiten, dat het baldakijn, het boogfries met de wapenschilden en de topgevel zeer goed omstreeks 1538 kunnen zijn gebouwd.

De noodzakelijkheid om het dak terwille van het lichtraam in de westgevel van het Noorderdwarsschip laag te laten aanvangen en de gelegenheid welke de steunbeer nr. 76 bood om de ongelijke hoogte van de voet van het dak hierachter te verbergen, heeft de architect benut en deze heeft hem tegelijk geïnspireerd tot het scheppen van een bijzonder aantrekkelijk en rijzig architectuurbeeld. De compositie van deze elegante gevel staat dan ook ver boven die van het Noorderdwarsschip der Nieuwe Kerk.

HET VERTREK BOVEN HET NOORDPORTAAL

In het Noordportaal is ten behoeve van het opbergen der doodsbeenderen uit de geruimde graven, vermoedelijk in het vierde kwartaal der XVIIe eeuw een zolder met een vlak gestucadoord plafond aangebracht en het oorspronkelijke houten tongewelf verwijderd. (5) (Dit was geen houten tongewelf, doch een stenen netgewelf. - A.v.R.) Op dit zoldertje liggen thans nog enkele beenderen. De Westgevel van dit Noordportaal is in baksteen gebouwd, waarin om de vijf lagen een band van zandsteen is aange-

-
- (1) J.H. Junius "Heraldiek", 1894, blz. 29
 - (2) Dr. Bouvy o.c. blz. 161
 - (3) Dr. M.J. Friedländer o.c. 1934, dl. IX, afb. L
 - (4) Deze tekeningen staan afgebeeld in "Noord-Hollandsche oudheden" door G. van Arkel en A.W. Weissman 1891, 5e stuk, blz. 29, en worden in de atlas van het Kon. Oudh. Gen. bewaard.
 - (5) Dr. J.C. Breen "Uit Amsterdam's verleden", 1934, blz. 82: "De opheffing der kerkhoven is niet uitdrukkelijk opgetekend, doch ze zijn zeer waarschijnlijk in 1655 buiten dienst gesteld". Commelin 1694, blz. 506: "Van de Kerck-hoven, besluit de kerkhoven te vernietigen 31 Juli 1681".

bracht. Deze laagverdeling is dezelfde als die bij de Noordgevel van het portaal en H. Graf is toegepast. In deze Westmuur bevindt zich een doorgang, welke toegang gaf tot een stenen spiltrap. De fundering van deze trap, met die van de spil, is nog aanwezig en is van binnen rond en van buiten achtkantig. Recht boven deze doorgang is op de zoldering een dergelijke doorgang aanwezig, met daaronder nog drie zandstenen treden. Deze spiltrap reconstruerende blijkt, dat hier juist de ruimte voor het benodigde aantal treden aanwezig was, dat de hoogte van de begane grond tot de vloer van dit vertrek 3,40 m meet en dat deze ruimte zelf 2,30 m hoog is. In de atlas van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap is een tekening van de heer J.G.Horsthuis uit $\pm$ 1873, weergevende een gezicht in het benedenvertrek van het woonhuisje, dat toen tegen de Westgevel van het Noordportaal stond. Op deze tekening staat het traptorentje tot aan het plafond getekend, of het op de verdieping nog doorliep is onbekend. (In de atlas van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap is deze tekening niet aanwezig; noch in de grote en kleine mappen, noch in de atlas van Van Eck. - A.v.R.) Vermoedelijk is deze trap tegelijk met het huisje in 1914 gesloopt. (1)

Eigenaardig is, dat de tegenwoordige Noorderdeur in de Weitskoperskapel uit een XIXe eeuws kozijn met dubbele deur bestaat. Het muurwerk der Binnenlandvaarderskapel laat nergens een moet van een dichtgemetselde of uitgebroken toegang zien, zodat waar herhaalde malen in stichtingsbrieven van vicariën op de altaren de Noorderdeur wordt genoemd, aangenomen dient te worden dat deze deur ook in de aanvang der XVIe eeuw bestond en dat de tegenwoordige Noorderdeur een oudere Gothische vervangt. (2) Op het zoldertje is te zien, dat tegen de Zuidmuur van het Noordportaal in later tijd een muur is gebouwd. In hoeverre achter deze muur nog sporen van een Gothische deuromlijsting zijn verborgen, is onbekend.

Uit het bovenstaande is te besluiten, dat de spiltrap oorspronkelijk naar de dakgoot van het portaal liep, dat in de XVIIe eeuw op de hoogte der zoldering een toegang naar deze trap is gemaakt en dat er toen enige treden bij wijze van een aftakking der doorgaande spiltrap zijn bijgelegd. Op de plattegrond uit 1834 van Jan van Maurik, aanwezig in het archief der Ned.Herv.Gemeente, staat ook alleen de doorgang aangegeven. Aangezien de kerkhoven in 1681 werden geruimd, is het traptorentje waarschijnlijk juist na het ontstaan van de plattegrond van Justus Vingboons gebouwd. (Dit funderingsonderzoek wijst uit dat traptoren en Noorderportaal één bouwlichaam vormen. - A.v.R.)

De vaststelling van deze datum bewijst, dat de "Plattegrond van de Oude Kerk te Amsterdam, opnieuw geteekend in February 1834" inderdaad een copie is van het werk van Vingboons en geen nieuwe opname van het gebouw, zoals wel verondersteld wordt, daar de architectuur op de tekening van deze traptoren geen datering van na 1834 toelaat.

In geen geval mag het altaar van het Heilig Graf (3) verward of vereenzelvigd worden met de kapel van het H. Graf; in dit vertrek stond geen altaar. (4)

-
- (1) "De Bouwwereld" 1920, blz. 117
 - (2) Het thans voor deze deur staande tochtportaal is afkomstig uit de in 1908 gesloopte Heilige Stede. Ook het tochtportaal voor de Zuidelijke ingang deur is uit deze kapel afkomstig.
 - (3) H.N.P.Berkhout "Amstellandia" 1928, dl.II, blz.17 "Altare Sepulchri Domini"
 - (4) Dr. G.J.Hoogewerff "De Noord Ned.Schilderk." dl.II 1937, blz.121, noot 1.

Overgenomen uit:

P. Luyks - Enige Bijzonderheden over de Architectuur der Oude Kerk
December 1960, niet uitgegeven.

HET NOORDER PORTAAL

Over dit portaal heeft Van Breen reeds uitvoerig geschreven en met zijn datering omstreeks 1520 ben ik het wel eens. De vorm van dit portaal is voor Holland wel bijzonder. Wij treffen hier een echt laatgotisch lijnenspel met vele doorsnijdingen, zoals in de top van de blindboog. Hetzelfde vinden wij ook in het Zuiderportaal en IJzeren kapel, alsmede een poortje in de Mariakapel der Nieuwe Kerk. De architectuur van dit portaal kan geplaatst worden binnen het kader van een Utrechts-Hollandse gotiek; men vergelijk het met de in dezelfde periode gebouwde torens van Ransdorp en Monnikendam, beide scheppingen van de Utrechtse bouwmeester Jan Poyt.

HET HEILIG GRAF

Zowel Vermeulen als Van Breen hebben terecht de gevel van dit gebouwtje geplaatst in de rij van vroegrenaissance bouwwerken in de Nederlanden, zoals de Kanselarij te Brugge 1537, kasteel te Breda 1536 en het Duivelshuis te Arnhem 1546.

Hierbij zou ik willen voegen de decoraties aan de kapittelzaal en kooromgang der O.L. Vrouwekerk te Breda omstreeks 1536, die in de boogzwikken in het schip der St Jacobskerk te Luik 1e helft 16e eeuw, de lichtbeuk van het noordertransept der Nieuwe Kerk 1540-1550 en het Eggertepitaaf aldaar 1520. Het epitaaf valt weer onder de oudste renaissance-monumenten nl. het Croy-epitaaf in de Dom van Keulen 1517 en het oxaal in de St Maria im Kapitol aldaar 1517.

In al deze bouwwerken zijn nu eens frans-italiaanse dan weer spaanse of portugese invloeden merkbaar. De gevel van het H. Graf is sterk frans. Op de kaart van Com. Anthonisz. is het reeds aanwezig, derhalve zou men het kunnen dateren tussen omstr. 1536 en 1544.

Het benedengedeelte der gevel is nog geheel laatgotisch en de profielen komen met het oudere werk overeen: alleen eindigt het raam in een ronde boog. De neggen van dit raam zijn in een scheve richting gehakt, en dus ook de gereconstrueerde posten en tracering. De reden waarom dit gedaan is ligt in het feit dat de buitengevel wegens steunbeer 76 een weinig verschoven moest worden ten opzichte van de binnenmuur; door het raam scheef te maken kreeg men aan beide kanten een regelmatige verdeling van het muurvlak.

Een dergelijk geval doet zich ook voor bij een raam in de kooromgang der O.L. Vr. Kerk te Breda en een raam in de Broederschapskapel der St. Jan te Den Bosch.

De steunberen zijn practisch dezelfde als die van het aangrenzende portaal; mogelijk hebben zij daartoe behoord.

Het interieur is eveneens zuiver laatgotisch evenals het toegangspoortje. Van het opengewerkte baldakijn gewelf is tot nu toe geen tweede voorbeeld gevonden. Typisch zijn de hangende consoles met profiel-doorsnijdingen; deze echt laatgotische doorsnijdingen zien wij vooral bij basementen, zoals dat van pijler 34 in de Mariakapel en enige basementen in de Nieuwe Kerk.

De wapenschilden op de kraagstenen lijken in vorm sterk op die welke voorkomen in de watermerken van het papier waarop de stadsrekeningen uit deze tijd geschreven zijn.

Overgenomen uit:

H. Janse en P. Postma - Dagboek betreffende vondsten bij Restauratie Oude Kerk Amsterdam -
4 juli 1955 - juni 1963

- 5 5 september 1955
Heilig Graf

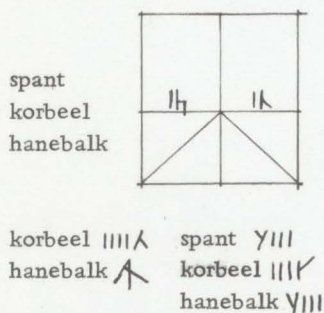
De schouw stond op een gewelf, dat rustte op de beide zijmuren. Voor de bouw van deze schouw heeft er een stenen tongewelf onder het raam gezeten met de as oost-west en doorlopend van de westwand tot ongeveer aan de oostzijde van het raam. De vloer onder dit gewelfje (waarvan een fragment in de schouw was opgenomen - zie booglijn op tek. 5) bestond uit ongeglazuurde plavuizen.

De nis die werd gevormd door verschil van gevelvlak en steunbeer 76, was later weggewerkt achter een halfsteens muurtje.

- 21 6 december 1956
Poortje Heilig Graf

In verband met voorgaande opmerkingen kan de veronderstelling gemaakt worden, dat het poortje, wat thans in de noordmuur van de Weitkoperskapel geplaatst is, oorspronkelijk toegang heeft gegeven tot de kapel naast het voormalig Noorderportaal. (De deur zat buiten). Hiermede stemt ook overeen het feit, dat de detaillering van dit poortje veel vroeger is dan het Heilig Graf.

- 30 Februari 1958
Kap Heilig Graf

Hiernaast zijn aangegeven de merken die op de spanten van het Heilig Graf voorkomen. Deze merken vertonen overeenkomst met de "stoeltjesmerken" uit de kap van Sebastiaans- en Smidskapel (ca. 1470). Het korbeel $///\Lambda$ is een stuk van een kreupele stijl van een spant van het eerste deel van de hallenkerk (1e helft 14e eeuw), herkenbaar aan het profiel. Ook is nog duidelijk de beschildering zichtbaar. Deze vertoont een zigzag lijn in wit met daarnaast rode vlakken. Deze kreupele stijl kan op het laatst gesloopt zijn voor 1509, het jaar waarin de kap van de Hamburgerkapel tot stand kwam.

- 40 Heilig Grafkapel

Raam noordgevel steenhouwersmerk :

Overgenomen uit:

H. Janse en P. Postma - Maandelijke rapporten aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg

16 Januari 1956
Oostmuur Noorderportaal

Zoals reeds bekend was het onderste deel van de muur tussen Noorderportaal en Heilig Graf een deel van de oorspronkelijke oostmuur van het portaal.

Boven de afzaatlijst is het verschil der muurvlakken opgevuld met een halfsteens muurtje. Dit is weggehaald evenals de beide daarboven gelegen bogen. Het muurwerk is prachtig gesneden gevoegd. Het noordelijk vlak (dus ten noorden van de voormalige steunbeer) heeft speklagen, het andere niet.

Er zitten, niet symmetrisch t.o.v. de steunbeer, een viertal zandstenen consoles in de muur ingemetseld, keurig in het metselwerk opgenomen. Waartoe deze gediend hebben is niet duidelijk.

Net Noorderportaal en het Heilig Graf worden niet genoemd in de volgende werken :

I. I. Pontanus	Historische Beschrijvinghe der seer wijt beroemde Coop-stadt Amsterdam - 1614, Seste Capittel - De Timmeragien der Kercken ende Cloosters van de Oude Sijde, blz. 18/19.
F. von Zesen	Beschreibung der Stadt Amsterdam - 1662
Die Alte Pfarr-Kirche, blz. 338/345
O. Dapper	Historische Beschrijving der Stadt Amsterdam - 1663
Oude Kerk, blz. 377/381
A. Montanus, T. van Domselaer,
I. Commelijn, D. O. Dapper	Beschrijvinge van Amsterdam - 1665
IV boek, Negende hoofdstuk : Van de Geestelijke Gebouwen,
blz. 47/60, door I. Commelijn, tekst als bij C. Commelijn - 1693

J. Wagenaar noemt in zijn Beschrijving van Amsterdam (1760) de "Noorder-ingang der Kerke" slechts terloops.

De "Kapel van 't Heilige Graf" wordt wel genoemd, maar Wagenaar ziet er de Collegekamer voor aan (blz. 96).

De werkelijke ruimte van het Heilig Graf wordt niet vermeld en ook op de bij zijn beschrijving van de Oude Kerk behorende plattegrond niet getekend, evenmin als het Noorderportaal.

J. ter Gouw vermoedt ook het Heilig Graf ter plaatse van de Collegekamer (dl. V, blz. 142). Hij noemt het Noorderportaal terloops in deel V op blz. 152.

T I J D S C H E M A N O O R D E R P O R T A A L E N H E I L I G G R A F

plm.	1350	eerste noorderportaal - met verdieping - tegen hallenkerk t.p.v. westelijke helft tegenwoordige Weitkoperskapel
plm.	1385	bouw St. Joriskoor c.a., aansluitend aan noorderportaal
6 maart	1464	eerste vermelding "noorderdeur" (schenkingsbrief)
plm.	1500	samenvoeging noorderportaal en nevenruimte tot Weitkoperskapel; mogelijk blijft het portaal nog een aantal jaren in functie
plm.	1520	aanbouw tweede Noorderportaal met traptoren, en doorgang naar verdieping in Weitkoperskapel
n a	1523	aanbouw Heilig Graf, met verwerking van materiaal uit de oostgevel van het Noorderportaal
plm.	1530	(J. J. Vriend en H. Janse)
	1566	beeldenstorm, schade aan het complex onbekend; mogelijk is uit het Heilig Graf de beeldhouwde groep verdwenen. Dit zal in ieder geval gebeurd zijn in :
	1578	alteratie
	1582	eerste vermelding van een binnenportaal in de Weitkoperskapel (Uitgiftboek)
	1588	Noorderportaal opnieuw beleid; hout geleverd voor balklaag i. p. v. netgewelf ? (Uitgiftboek)
n a	1597	bouw van een schoorsteen in het Heilig Graf, dwars door hanggewelf, om turf te stoken; in voormalige oostgevel van het portaal een doorgang gehakt en vensters dichtgemetseld (grafboek)
5 januari	1616	Artis Geerdinck huurt zolder boven Noorderportaal als werkplaats of berging
	1655	bouw van een trappenhuis, dwars door hanggewelf Heilig Graf naar orgelgalerij
	1682	plattegrond Oude Kerk door Justus Vingboons
	1770	mogelijk in dit jaar reparatie van enkele zandstenen onderdelen
plm.	1786	tekening H. P. Schouten (afb. no. 1)
	1793	tekening J. Cats (afb. no. 2)
	1815	aquarel J. Jelgerhuis (afb. no. 3)
	1905	foto's van toestand gevels voor restauratie door arch. J. B. Posthumus Meyjes (afb. no. 21 en 22)
	1909	Noorderportaal opnieuw beleid (notulen Bouwcommissie)
	1912	restauratie Noorderportaal en Heilig Graf 1) balustrade afgenomen en herplaatst, en van pinakels en kruisbloemen voorzien; kandelaars op gevel Heilig Graf 2) reparaties natuursteenwerk in de gevels en toevoegingen 3) ingangen voorzien van hekken i. p. v. deuren 4) vervanging oude tochtportaal door een portaal uit de N. Z. -Kapel, en gezet op betonfundering 5) fundering-verbetering gevel Weitkoperskapel 6) dichtmetseling van doorgangen naar orgelgalerij, vernieuwing muurdam tussen toegang Heilig Graf en kerkingang, verplaatsing van deze ingang 30 cm naar het westen 7) balklaag portaal gevlakt en gestukadoord
	1920	plan van architect Posthumus Meyjes voor restauratie topgevel Noorderzijbeuk, Hamburger-, Binnenlandvaarders- en Weitkoperskapel en Noorderportaal, zie Beschrijving Hamburgerkapel afb. no. 22
	1953	onderzoek Noorderportaal en Heilig Graf; opmetingstekeningen; restauratieplan
mei/okt.	1955	opgraving door het IPP ten noorden van de kerk; blootlegging fundering portaal en traptoren
januari	1956	begin restauratie
mei	1960	restauratie gereed

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
Beschrijving NOORDERPORTAAL en HEILIG GRAF

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

3. BESCHRIJVING VAN DE OUDE AFBEELDINGEN

3. BESCHRIJVING VAN DE OUDE AFBEELDINGEN

1. De tekening van H.P. Schouten (1747-1822), afb.no.1

geeft het Noorderportaal en het Heilig Graf weer vanuit de Enge Kerksteeg. De tekening is niet geda-teerd, maar het ontstaan kan worden gesteld op omstreeks 1786.

Alle aanbouwen zijn aanwezig : westelijk van het Noorderportaal de timmerloods; voor de noord-oostelijke ingang van het portaal en het benedendeel van de gevel van het Heilig Graf een pothuis.

Opvallend is het hek tegen overklimmen en het ontbreken van pinakel en kruisbloemen op de balustrade van het portaal. Dat de tekening een uiterst nauwkeurige weergave van de toenmalige toestand behelst wordt bewezen door het feit, dat zelfs de open ruimte tussen het basement van de pinakel en het ajour-werk van de borstwering is getekend. (zie blz. 3).

De noordwestelijke ingang van het portaal staat open en laat zo de aanzet van het netgewelf zien en bovendien de met een boog gesloten doorgang van het portaal naar het Heilig Graf (zie blz. 29).

De noordwestgevel is voorzien van twee S-vormig gesmede lantaarnhouders, die ter hoogte van de waterlijst in het metselwerk zijn aangebracht. De lantaarns zelf ontbreken.

De topgevelbekroning van het Heilig Graf toont twee voluutachtige vormen, dit in tegenstelling tot het huidige ornament dat afkomstig is van de restauratie van 1912. Voorts ontbreekt hier reeds de helft van de kandelabers.

De tracerings van het raam is nog aanwezig, en deze weergave diende als basis voor de rekonstruktie welke bij de recente restauratie is uitgevoerd. Driepasmotieven zijn duidelijk te herkennen.

2. De tekening van J. Cats (1741-1799), afb. no.2

daterend van 1793, heeft als standpunt juist de overgang tussen Enge Kerksteeg en Oudekerksplein. De tekenaar stond dus dicht bij het onderwerp en het resultaat is meer gedetailleerd.

Een nieuwe aanbouw is het openbaar urinoir in de hoek die de timmerwerkplaats met het portaal maakt. De plek wordt verlicht door twee lantaarns op smeedijzeren uithouders; bij Schouten ontbreken de lantaarns.

Het kerkterrein voor de timmerloods is afgezet met hardstenen paaltjes die door ijzeren staven zijn verbonden.

Het door de openstaande kerkdeur zichtbare interieur van het portaal verschaft geen nadere informatie.

De balustrade - hoewel gedetailleerder getekend dan bij Schouten - blijkt topografisch toch minder juist door het ontbreken van het open stukje in de aansluiting van balustrade aan pinakelvoet.

De console onder de linker kielboogaanzet ontbreekt reeds. De rechter is nog aanwezig.

Het Heilig Graf vertoont ook nog het topstuk met de voluten, bekroond door een palmet, ongeveer als bij Schouten, en in afwijking van de huidige toestand.

Kandelaberzuiltjes ontbreken of zijn sterk verweerd.

De gotische tracerings van het raam is reeds vervangen door rechte bakstenen montants.

3. De aquarel door J. Jelgerhuis, afb. no.3

dateert van 1815 en is gemaakt op hetzelfde standpunt als de tekening van Cats. Zij vertoont geen belangrijke verschillen.

In het noordwestelijk gevelvlak van het portaal ontbreken nu beide consoles van de kielboog.

De getrapte topgevel van het Heilig Graf is van dekplaatjes voorzien. De palmet is vervangen door een deksteen.

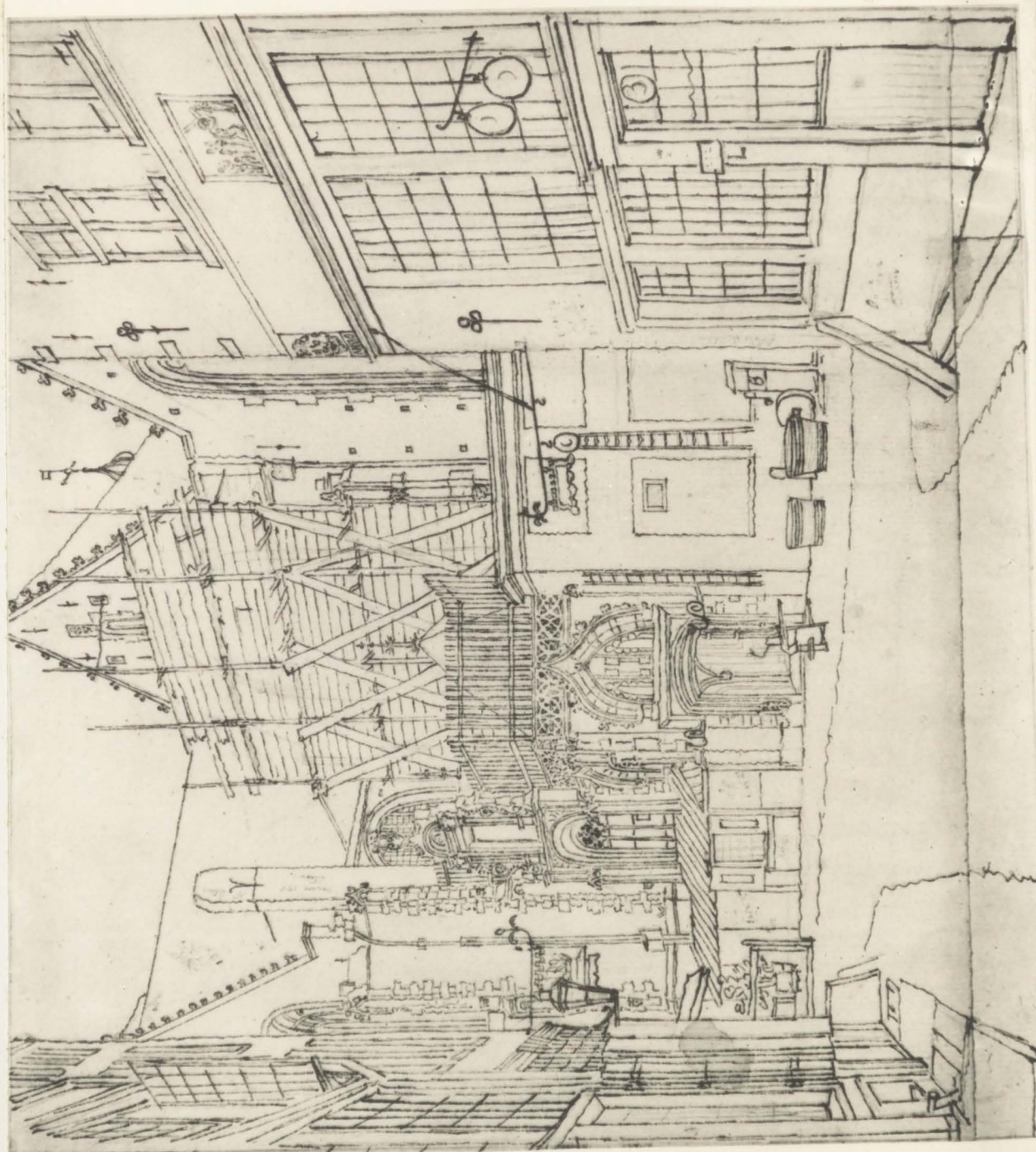
Rechts, voor de timmerloods en binnen de afpaling van het kerkterrein, is een klein houten huisje verschenen, waarvan de functie onduidelijk is. Gedacht is aan de mogelijkheid van een openbaar vuilnisvat.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

Beschrijving NOORDERPORTAAL en HEILIG GRAF

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

4. AFBEELDINGEN

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF GEZIEN VANUIT DE ENGE KERKSTEEG
 TEKENING H.P.SCHOUTEN 1786 (?) EIG: K.O.G.NO 404 FOTO RIJKSMUSEUM

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF GEZIEN VANUIT DE ENGE KERKSTEEG
 TEKENING J.CATS 1793 TOPOGR.ATLAS NO 12538 GEM.ARCHIEF AMSTERDAM

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF GEZIEN VANUIT DE ENGE KERKSTEEG
 AQUAREL DOOR J. JELGERSHUIS 1815 LICHTBEELDENINSTITUUT NO CCLI65c

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
WESTGEVEL NOORDERPORTAAL MET AANSLUITING AAN VOORMALIGE TRAPTOREN
REPRODUCTIE NAAR FOTO BAKELS 1938

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
FUNDERING TRAPTOREN GEZIEN VANUIT HET WESTEN
FOTO: H. JANSE MAART '53

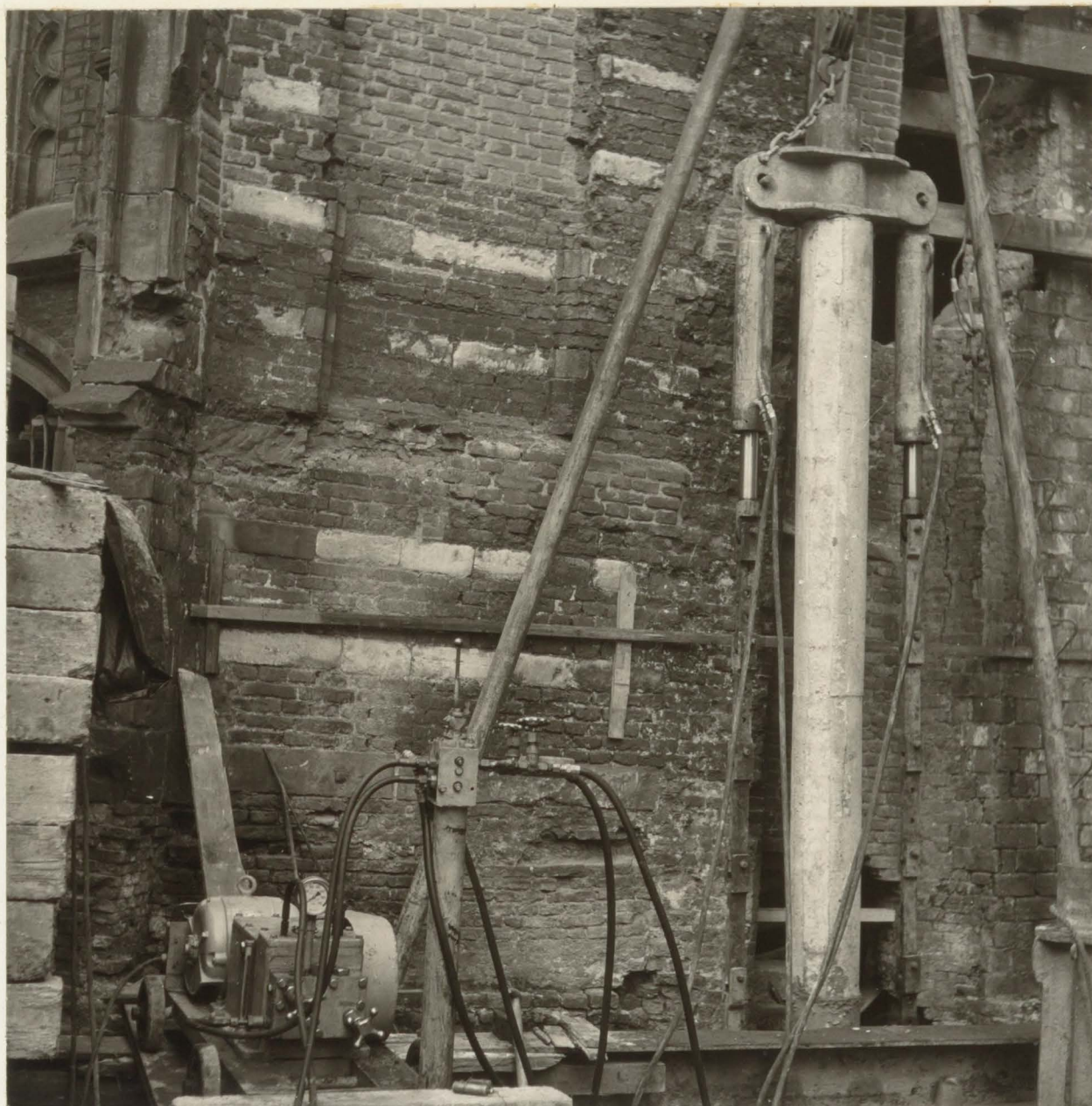
RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
FUNDERING ZUID-OOSTHOEK PORTAAL RECHTS FUNDERING OUDE PORTAAL
FOTO: H. JANSE JUNI '56

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
NOORDERPORTAAL OVERSNIJDING GEMETSELD RIOOL DOOR STEUNBEER 110
FOTO: H.JANSE JULI 1955

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
NOORDERPORTAAL FUNDERING STEUNBEER 110 GEZIEN UIT HET NOORDWESTEN
FOTO: H.JANSE JULI 1955

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
PALEN PULSEN TYPE DE WAAL NAAST WESTGEVEL VAN HET NOORDERPORTAAL
FOTO: H.JANSE 16 JANUARI '57

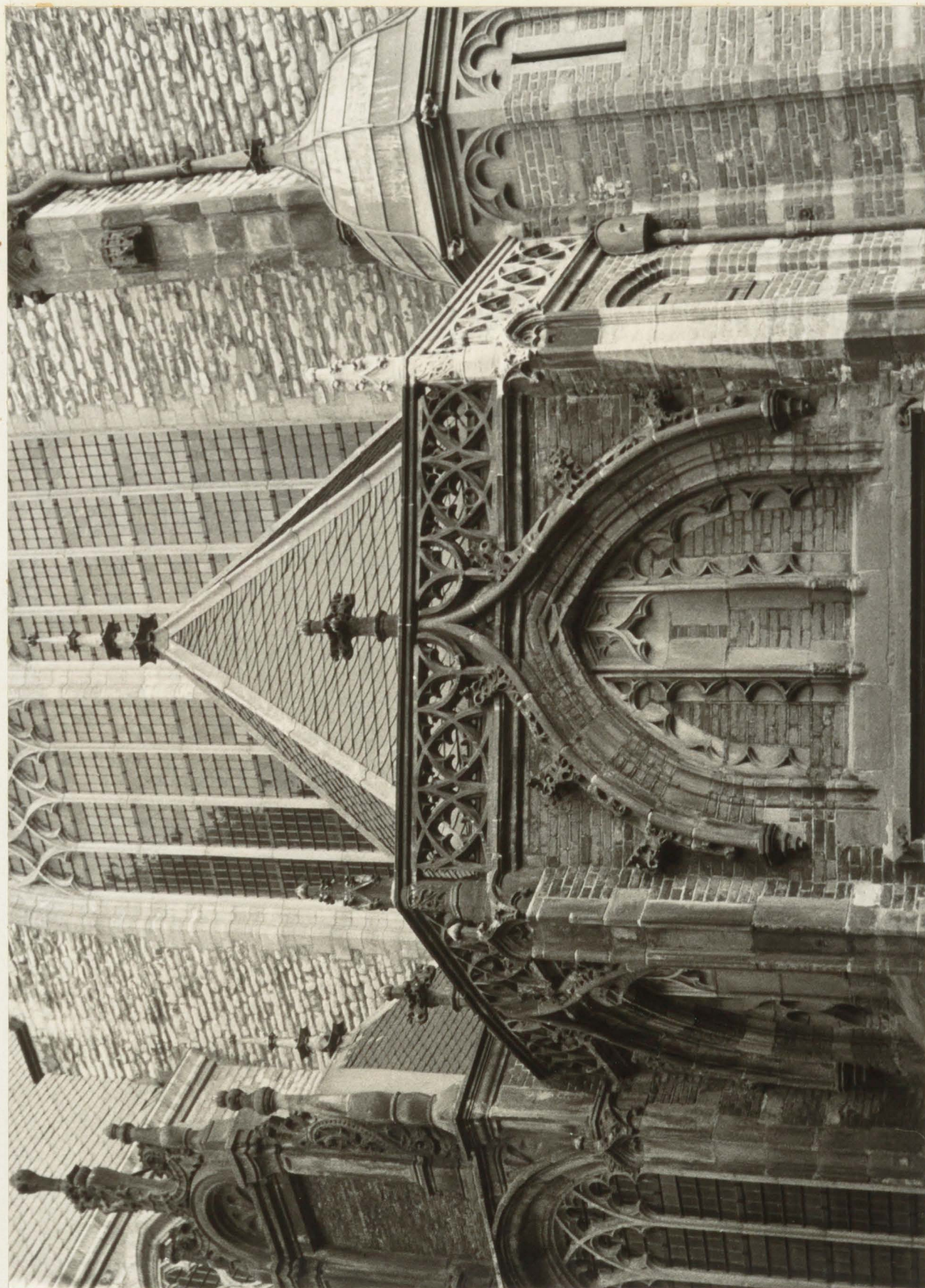
RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
FUNDERINGVERBETERING ONDER STEUNBEER 111 NOORDERPORTAAL
FOTO: H. JANSE FEBRUARI 1957

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 WESTGEVEL NOORDERPORTAAL TIJDENS RESTAURATIE
 FOTO: H. JANSE APRIL '57

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
NOORDERPORTAAL OPBOUW TRAPTOREN
FOTO: P. POSTMA SEPTEMBER 1959

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 NOORD-WESTGEVEL VAN HET NOORDERPORTAAL BOVEN DE WATERLIJST
 FOTO: P. POSTMA AUGUSTUS '63

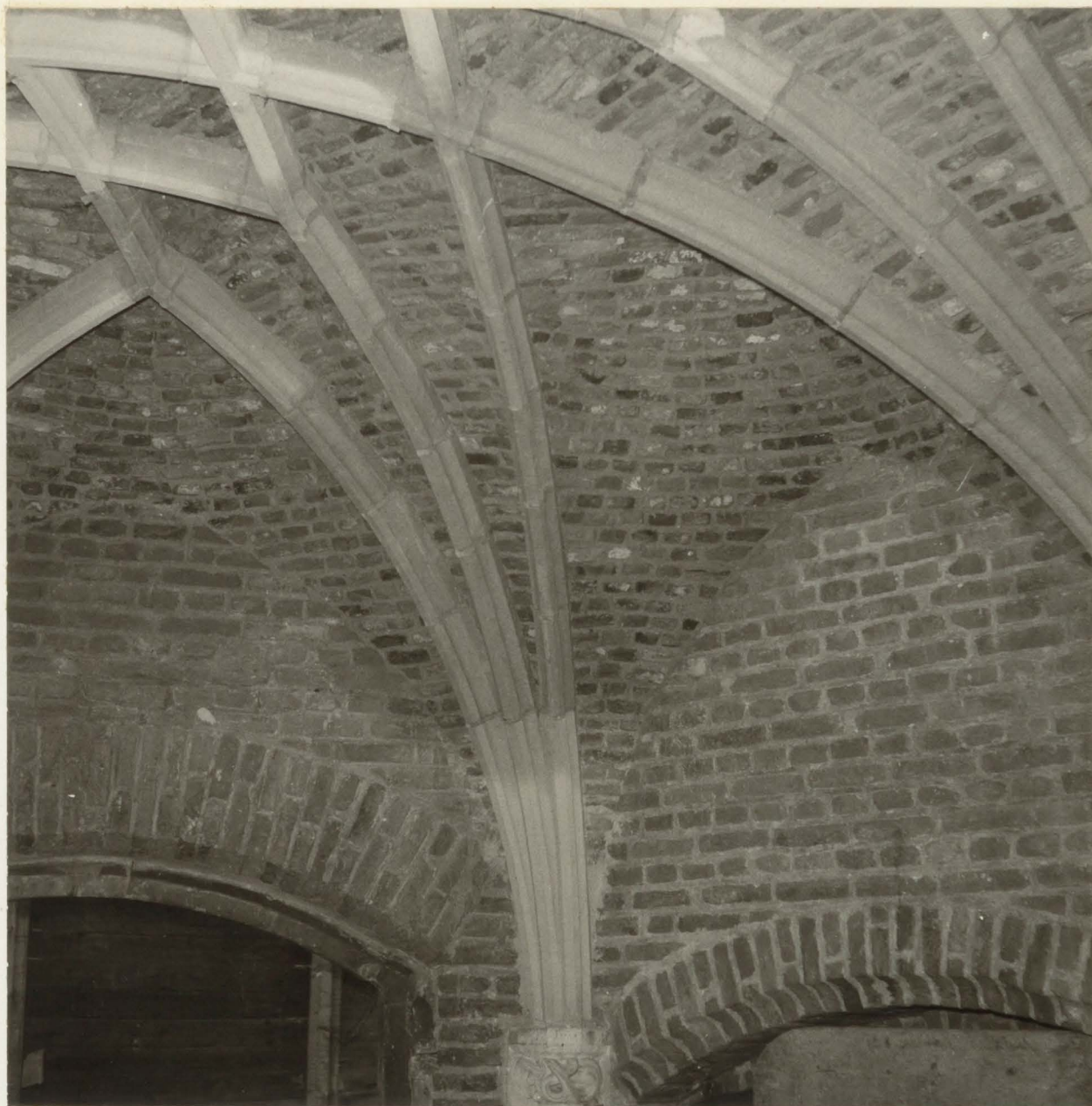
RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 DETAIL WATERLIJST NOORD-WESTGEVEL VAN HET NOORDERPORTAAL
 FOTO: P. POSTMA AUGUSTUS '63

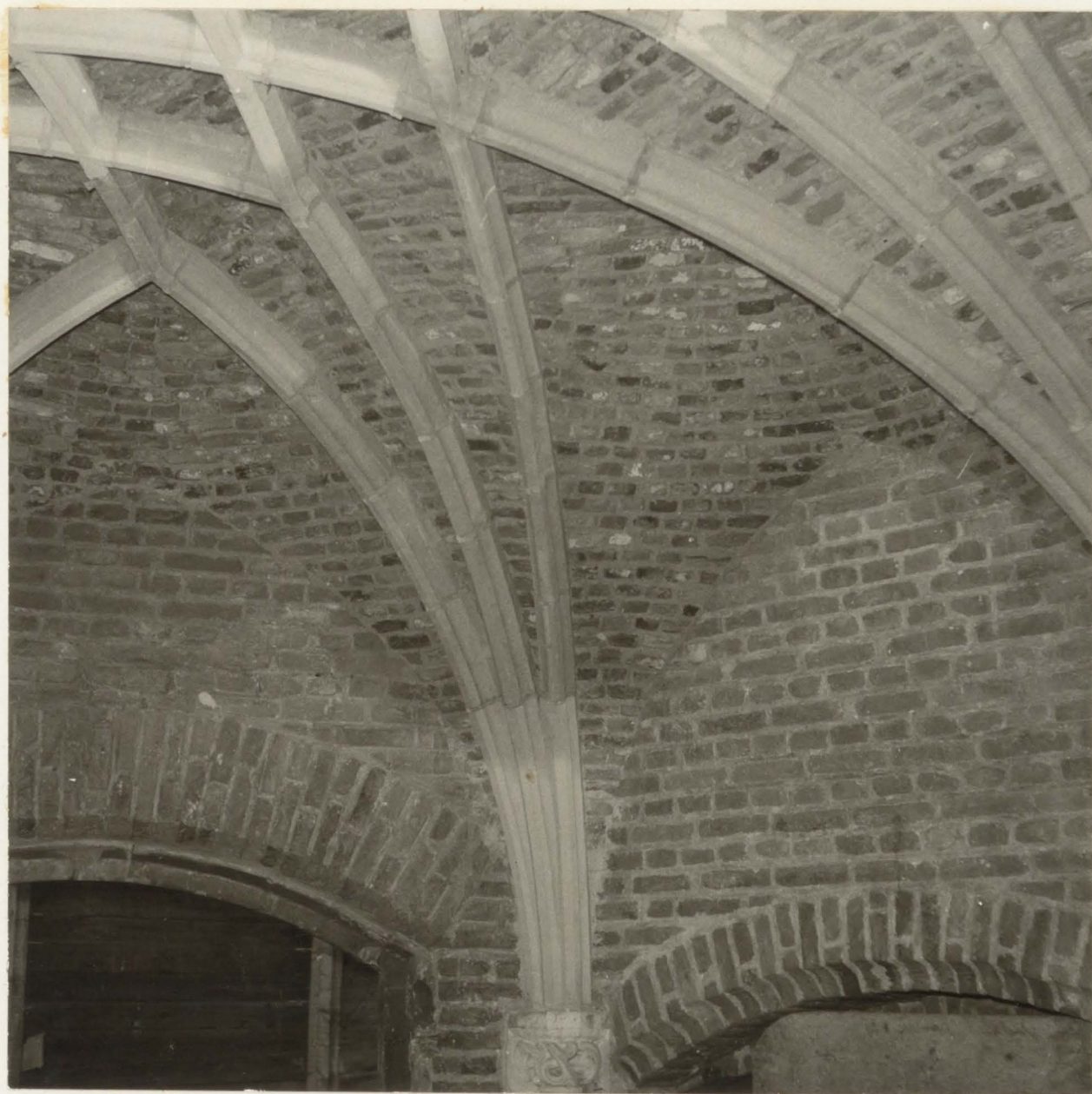
RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
WESTWAND PORTAAL, SPOREN VAN GEWELF EN BOVENSTE TREDE VAN DE TRAP
FOTO: H.JANSE JULI '54

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 METSELEN NETGEWELF NOORDERPORTAAL VAN BOVEN GEZIEN
 FOTO: P. POSTMA MAART '60

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
NETGEWELF NOORDERPORTAAL VAN BENEDEN GEZIEN
FOTO: P. POSTMA APRIL '60

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
NETGEWELF NOORDERPORTAAL VAN BENEDEN GEZIEN
FOTO: P. POSTMA APRIL '60

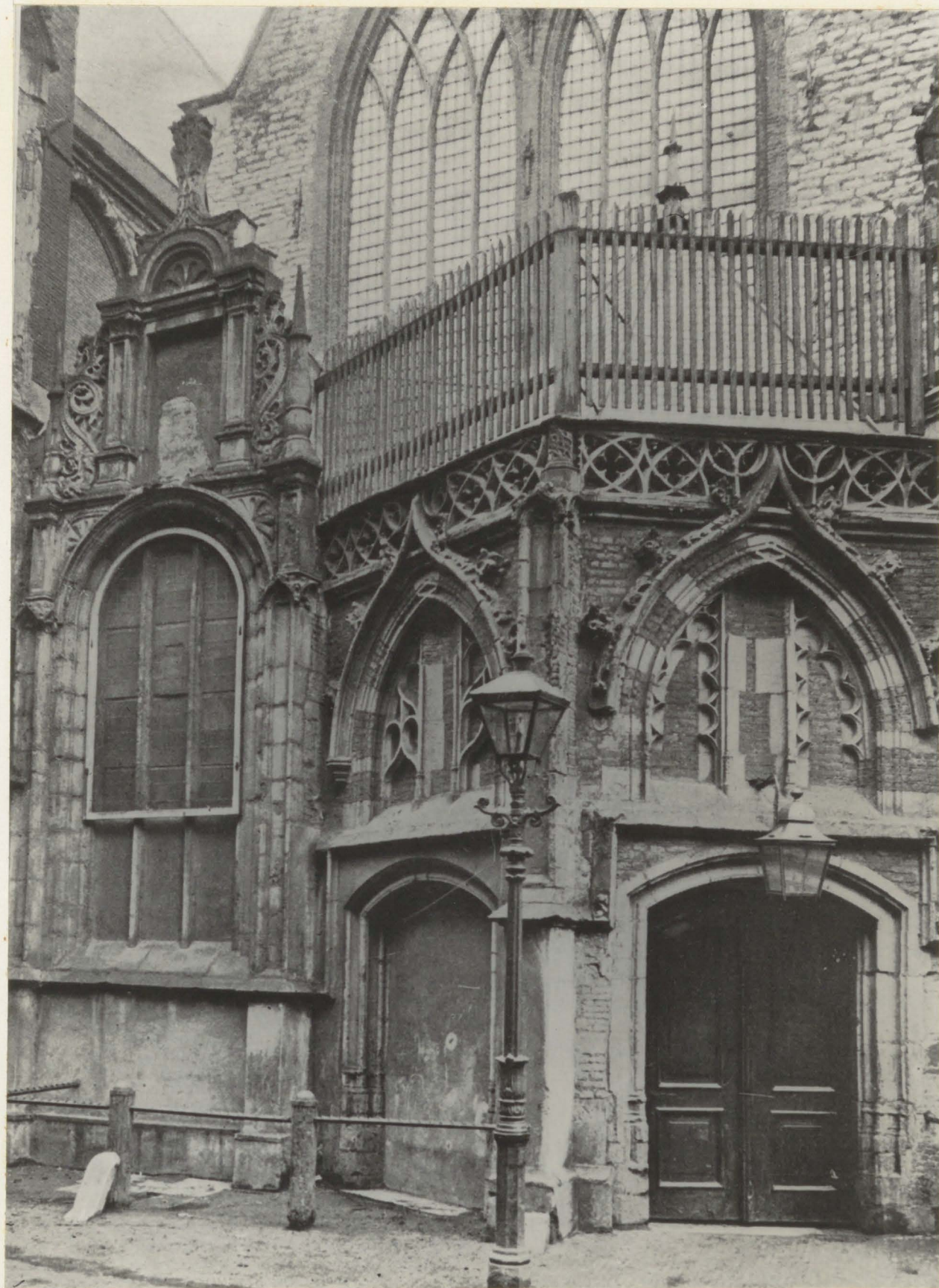
RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING: NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 INTERIEUR GEREED NOORDERPORTAAL
 FOTO: RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG NEG.NO 60670 APRIL 1961

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 GEWELFAANZET OOSTZIJDE NOORDERPORTAAL
 FOTO: W.M.ZILVER RUPE SEPTEMBER 1965

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 GEWELFAANZET WESTZIJDE NOORDERPORTAAL
 FOTO: W.M.ZILVER RUPE SEPTEMBER 1965

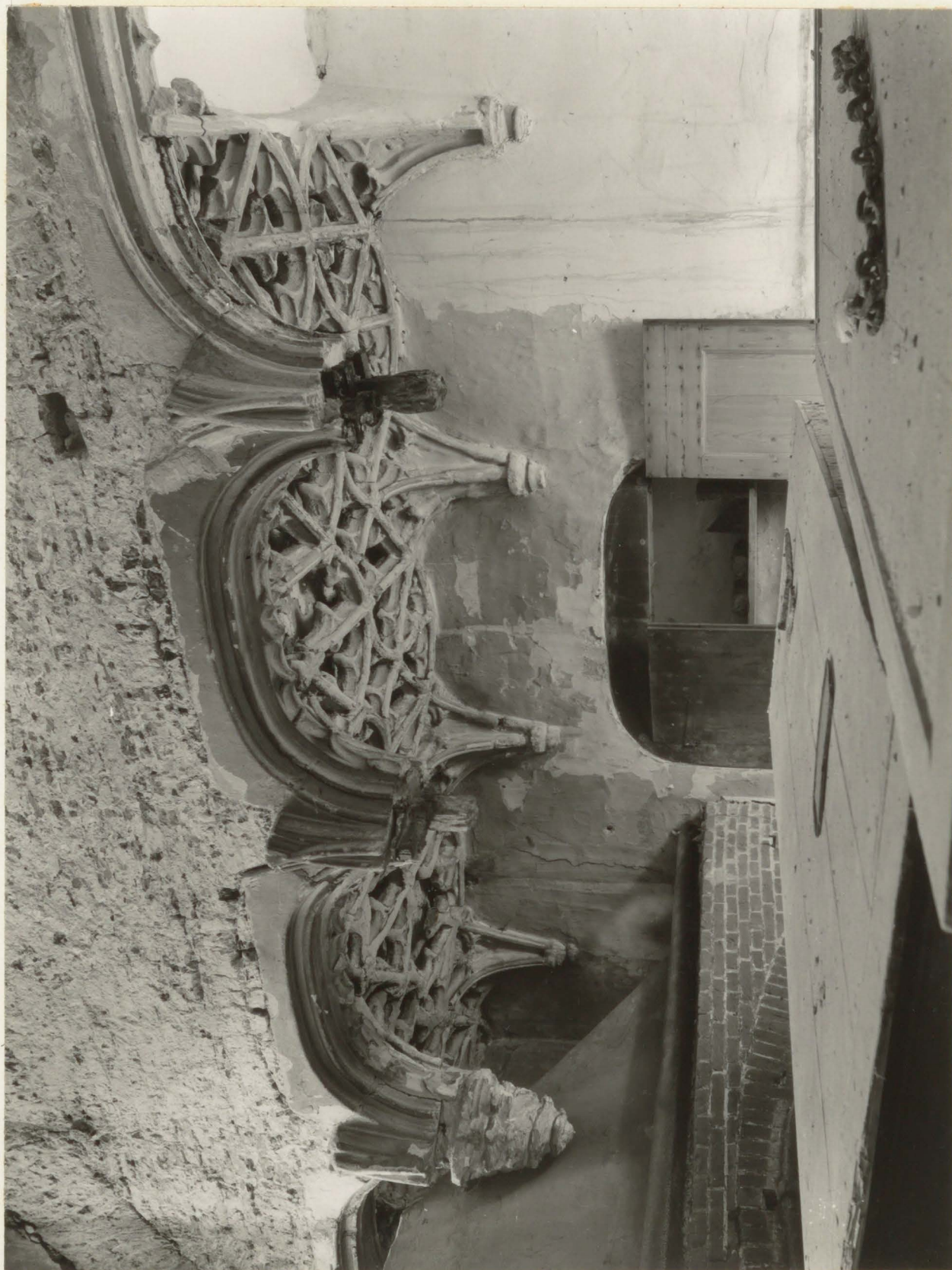
RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 GEVELS SEPTEMBER 1905
 FOTO: TOPOGRAFISCHE ATLAS NEG. NO 34574 GEM. ARCHIEFDIENST AMSTERDAM

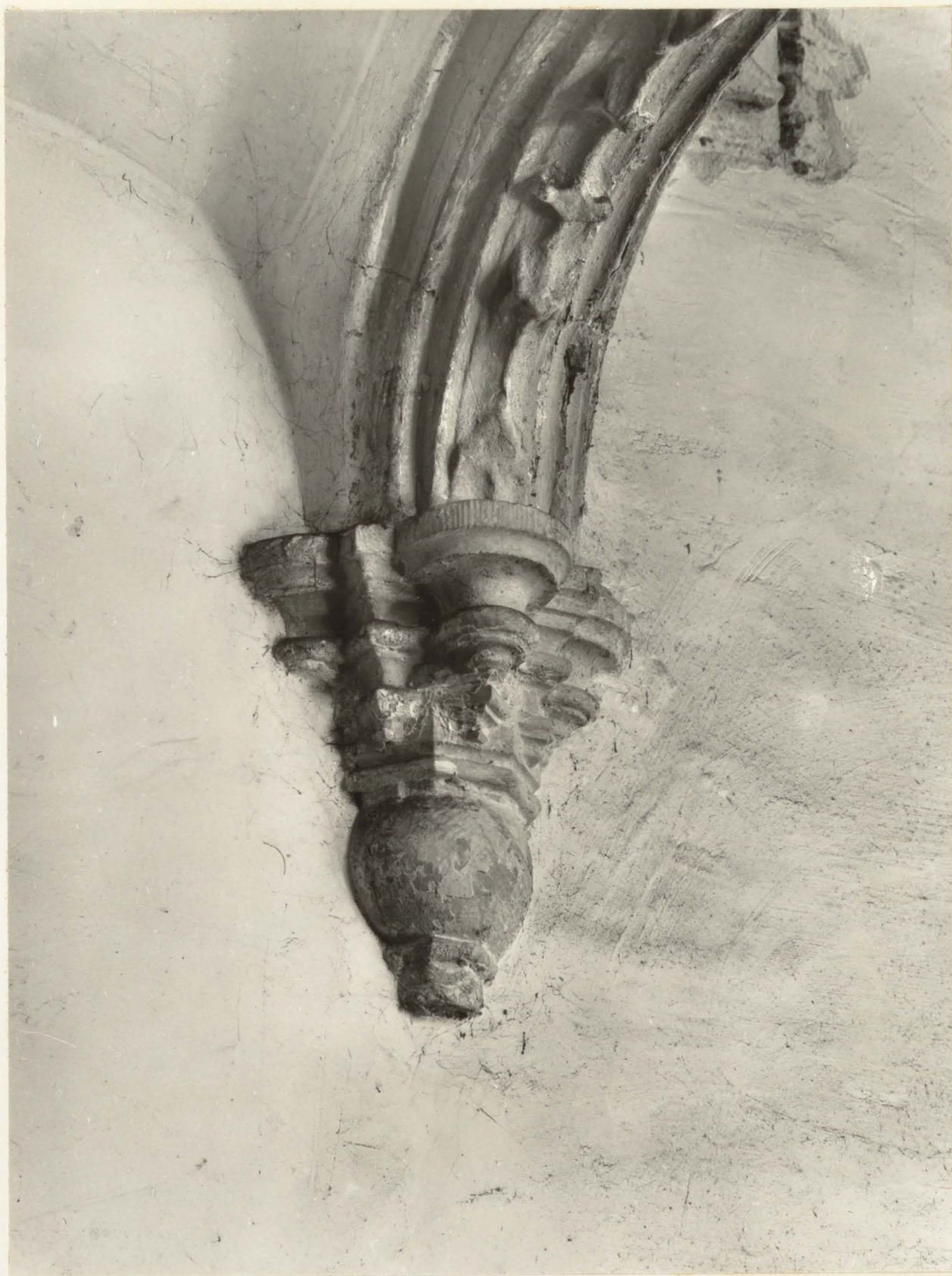
RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 DETAIL GEVEL HEILIG GRAF
 FOTO: TOPOGR. ATLAS NEG.NO D12900 GEM. ARCHIEFDIENST AMSTERDAM

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 GEVEL HEILIG GRAF
 FOTO: RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG NEG.NO 7921 APRIL 1928

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 INTERIEUR VAN HET HEILIG GRAF VOOR RESTAURATIE
 FOTO: RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG NEG.NO 50928 MAART 1954

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
HANGGEWELFKAPITEEL TEGEN ZUIDELIJKE WAND HEILIG GRAF
FOTO: RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG NEG.NO 50937 MAART 1954

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
CONSOLE ONDER SPAARBOOG VAN ZUIDELIJKE WAND HEILIG GRAF
FOTO: RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG NEG.NO 50937A MAART 1954

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 NATUURSTENEN HANGGEWELF VOOR RESTAURATIE HEILIG GRAF
 FOTO: RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG NEG.NO 50939 MAART 1954

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 FRAGMENTEN VAN HET HANGGEWELF OP UITSLAGSCHOT HEILIG GRAF
 FOTO: P. POSTMA APRIL 1959

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
OPHANGING CULOTS VAN HANGGEWELF HEILIG GRAF
FOTO: P.POSTMA JULI 1959

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 METSELEN HANGGEWELF HEILIG GRAF VAN BENEDEN GEZIEN
 FOTO: P. POSTMA JULI 1959

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
METSELEN HANGGEWELF HEILIG GRAF VAN BOVEN GEZIEN
FOTO: P. POSTMA APRIL 1959

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
HANGGEWELF IN HEILIG GRAF GEREED ZUIDELIJK GEDEELTE
FOTO: P.POSTMA 1959

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
HANGGEWELF GEREED HEILIG GRAF
FOTO: RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG NEG.NO 60671 APRIL 1961

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 VERDREVEN TRACERING VAN RAAM VAN HET HEILIG GRAF BIJ UITSLAGSCHOT
 FOTO: P. POSTMA SEPTEMBER 1959

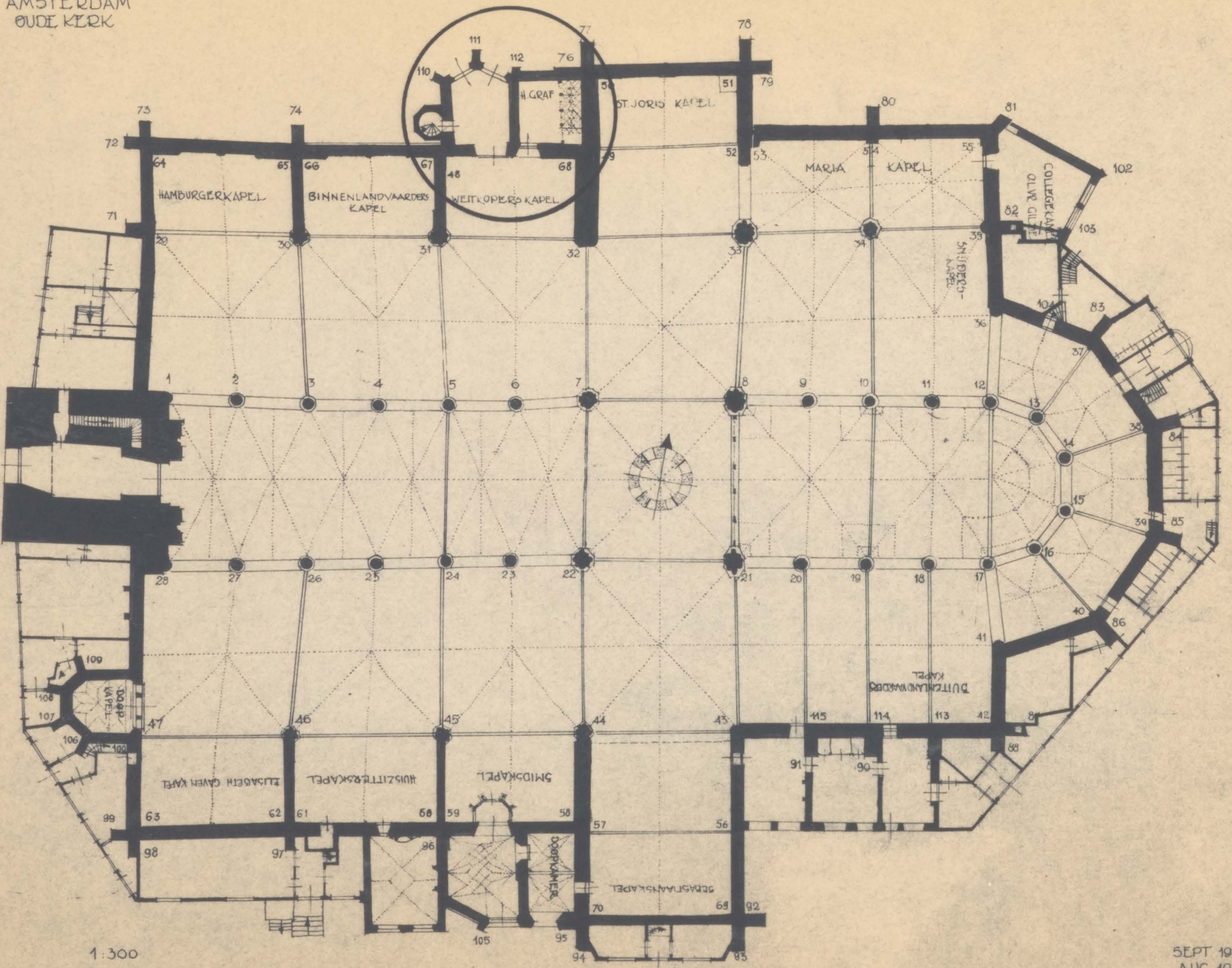

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
INTERIEUR VAN HET HEILIG GRAF NA RESTAURATIE
FOTO: RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG NEG.NO 60668 APRIL 1961

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING NOORDERPORTAAL EN HEILIG GRAF
 HEILIG GRAF EN NOORDERPORTAAL UIT HET NOORD-WESTEN NA RESTAURATIE
 FOTO: RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG NEG.NO 86749 MAART 1964

AMSTERDAM
OUDE KERK

1:300

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

SEPT 1948
AUG. 1950
NOV. 1955
DEC. 1970

AR

18. 249. 250. 251.

254. 257. 258. 259. 260. 261. 262.

263. 264.

266. 267. 268. 269. 270.

19. 19.

T

20.

21.

22.

23.

24.

25.

G

26.

27.

28.

29.

30.

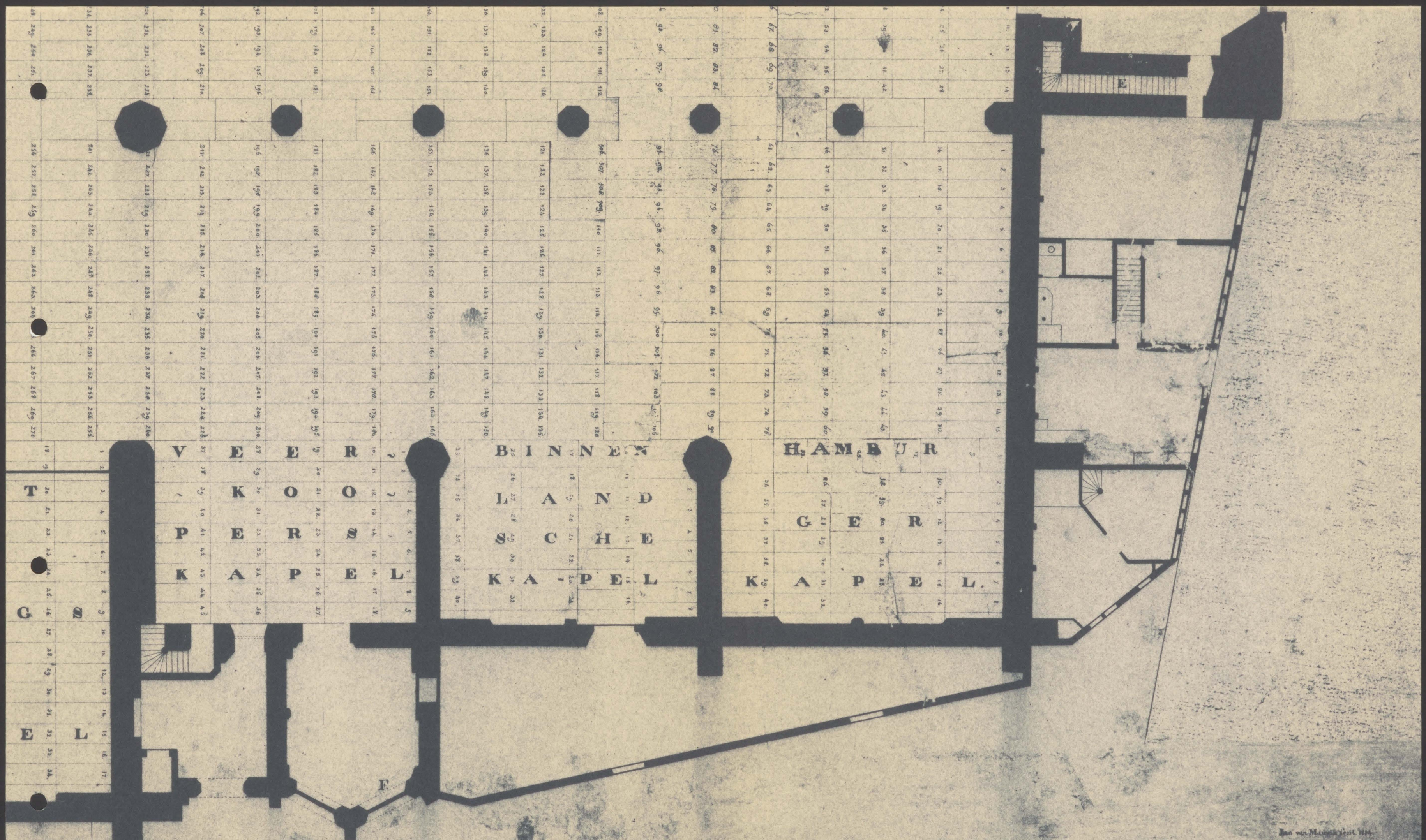
31.

E

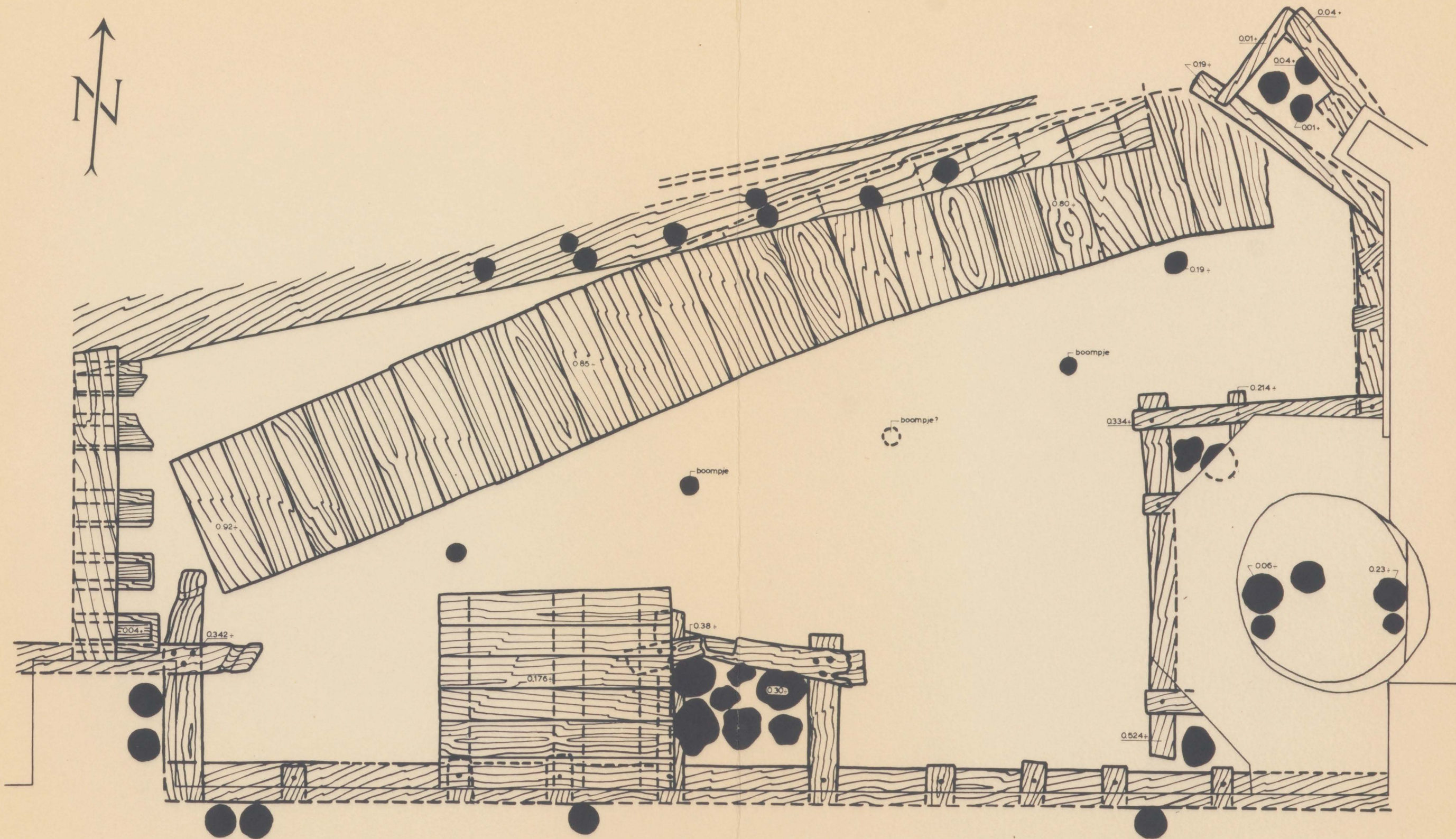
32.

33.

34.

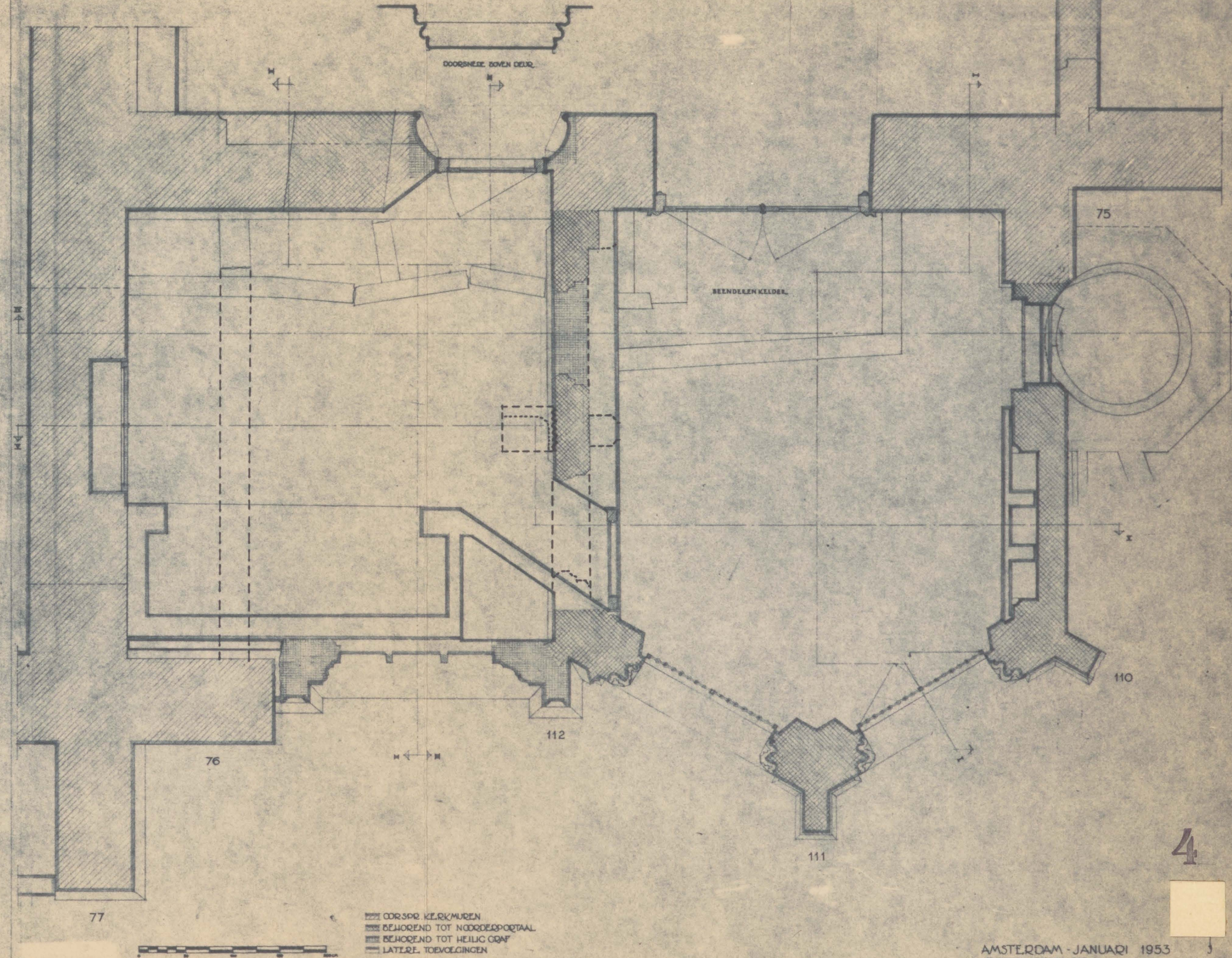

COPIE VAN DE PLATTEGROND VAN 1682 VAN JUSTUS VINGBOONS

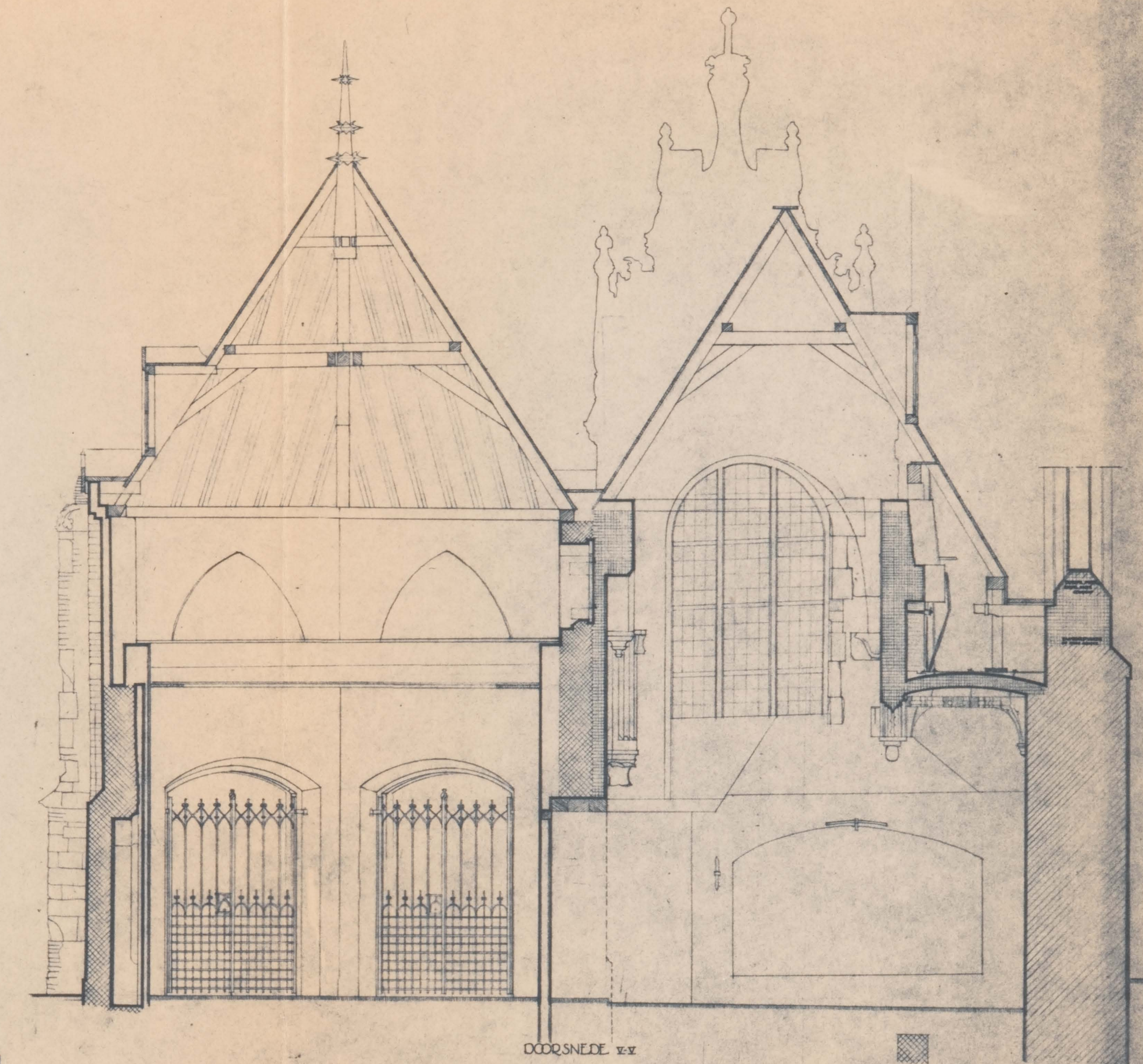
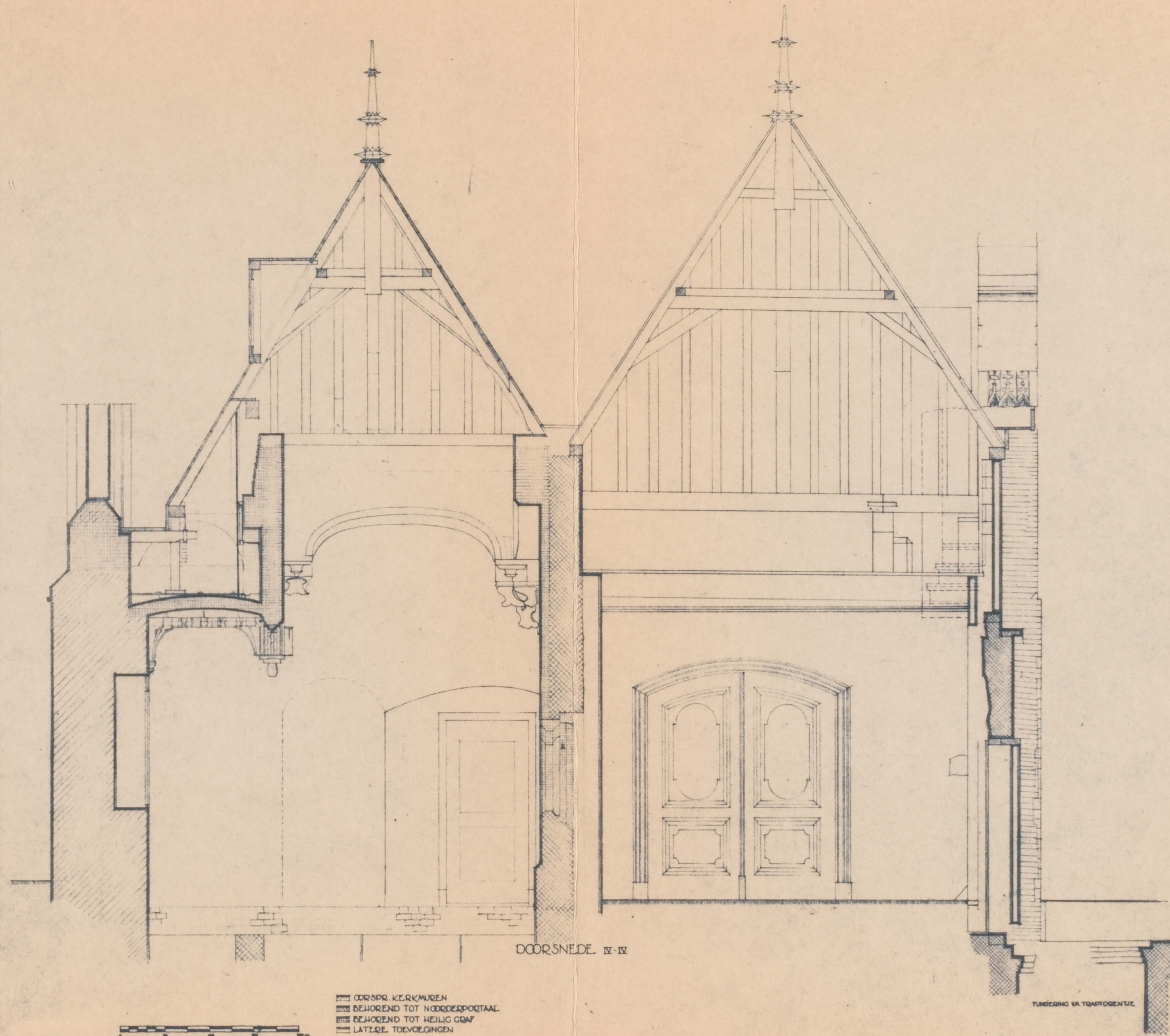

interpr.	tek.	datum	contr.	nummer	UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM	IPP
veidt.	A.E.v.G.	1955				
caique	A.E.v.G.	AV	5-XI-65			
opm.						

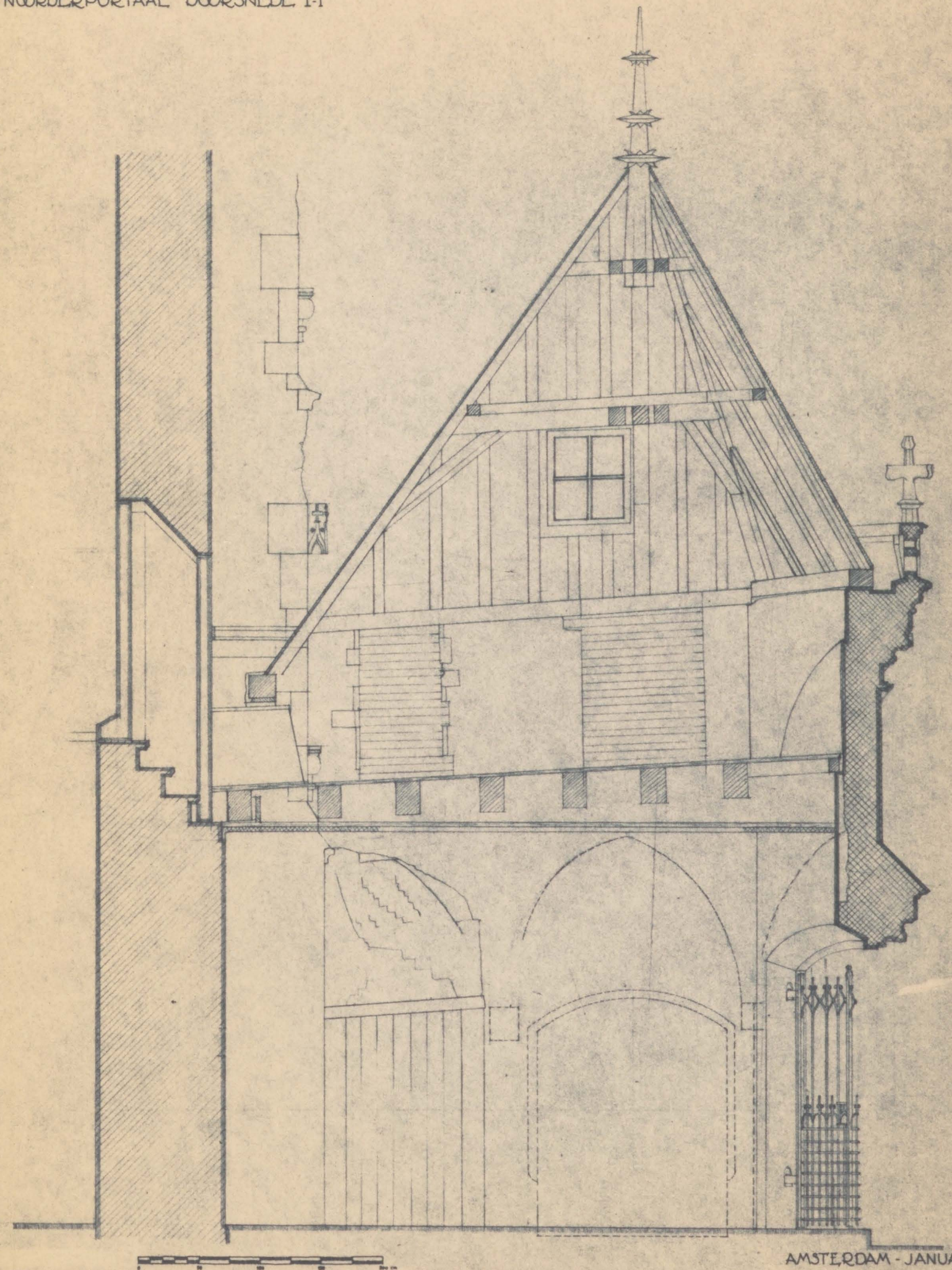
OUDE KERK
AMSTERDAM
PLATTEGROND HEILIG GRAF EN NOORDERPORTAAL

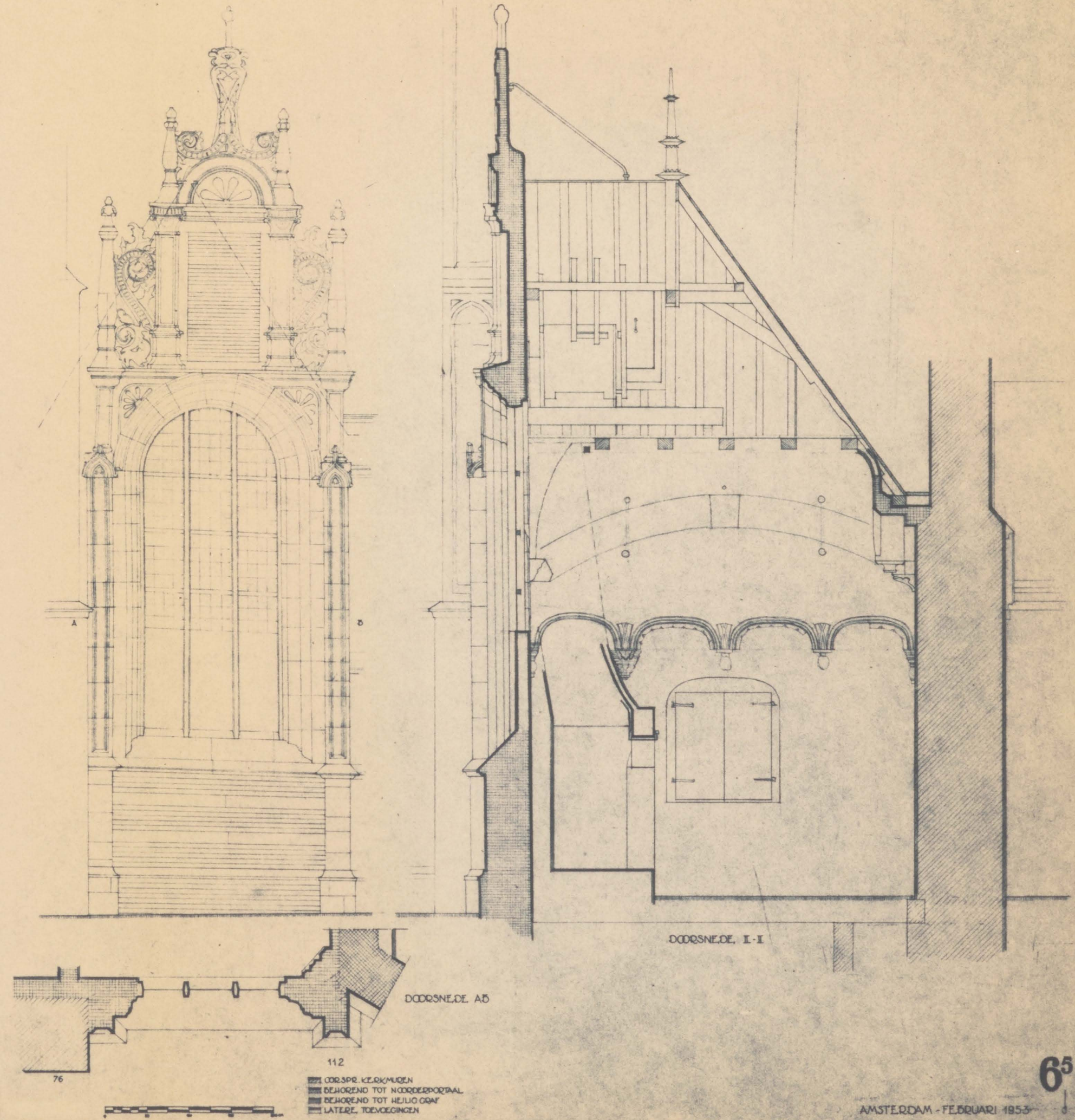
OUDE KERK
AMSTERDAM
DOORSNEDEN HEILIG GRAF EN NOORDEPORTAAL

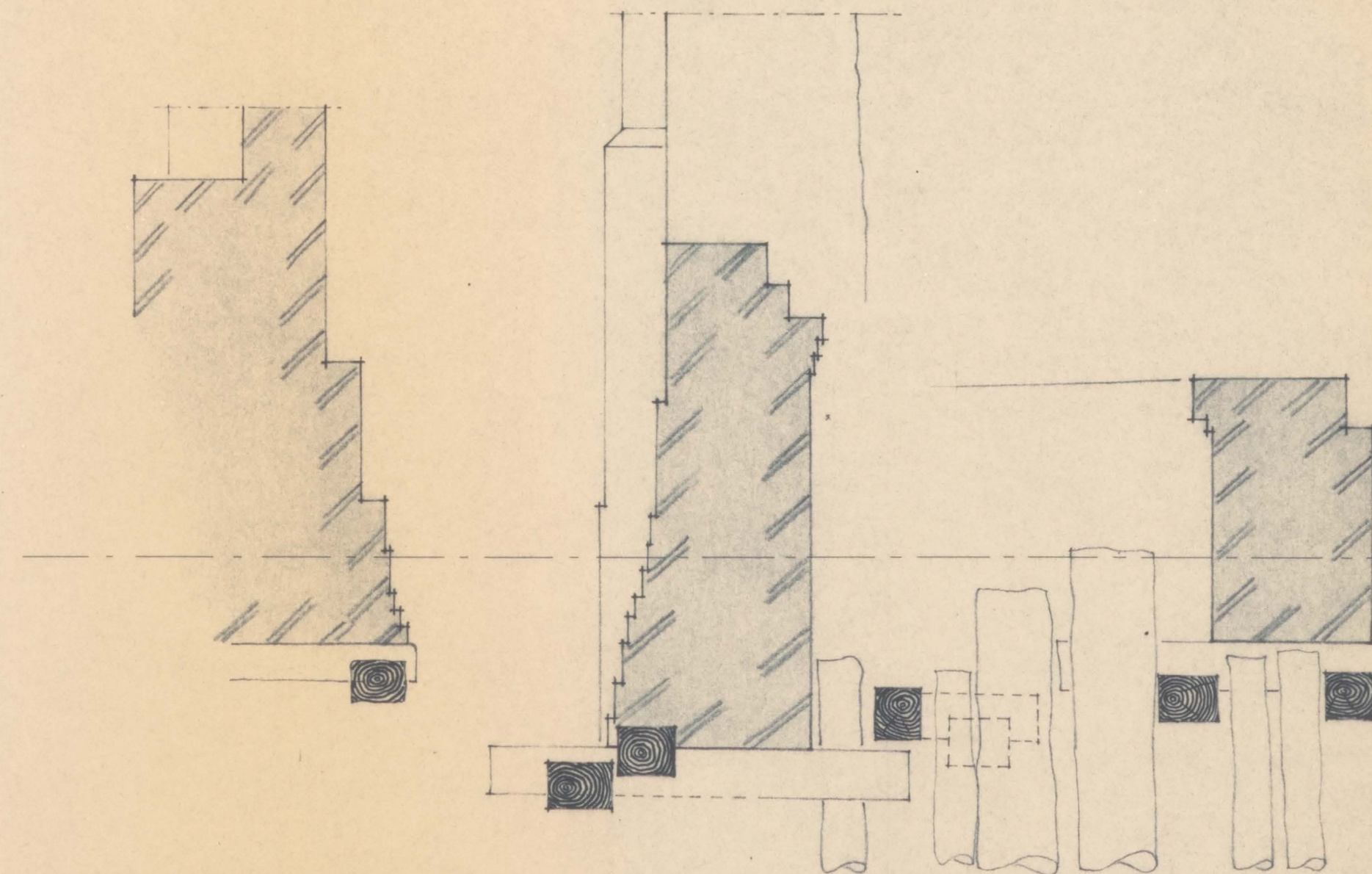

OUDE KERK
AMSTERDAM
NOORDERPORTAAL DOORSNED. I-I

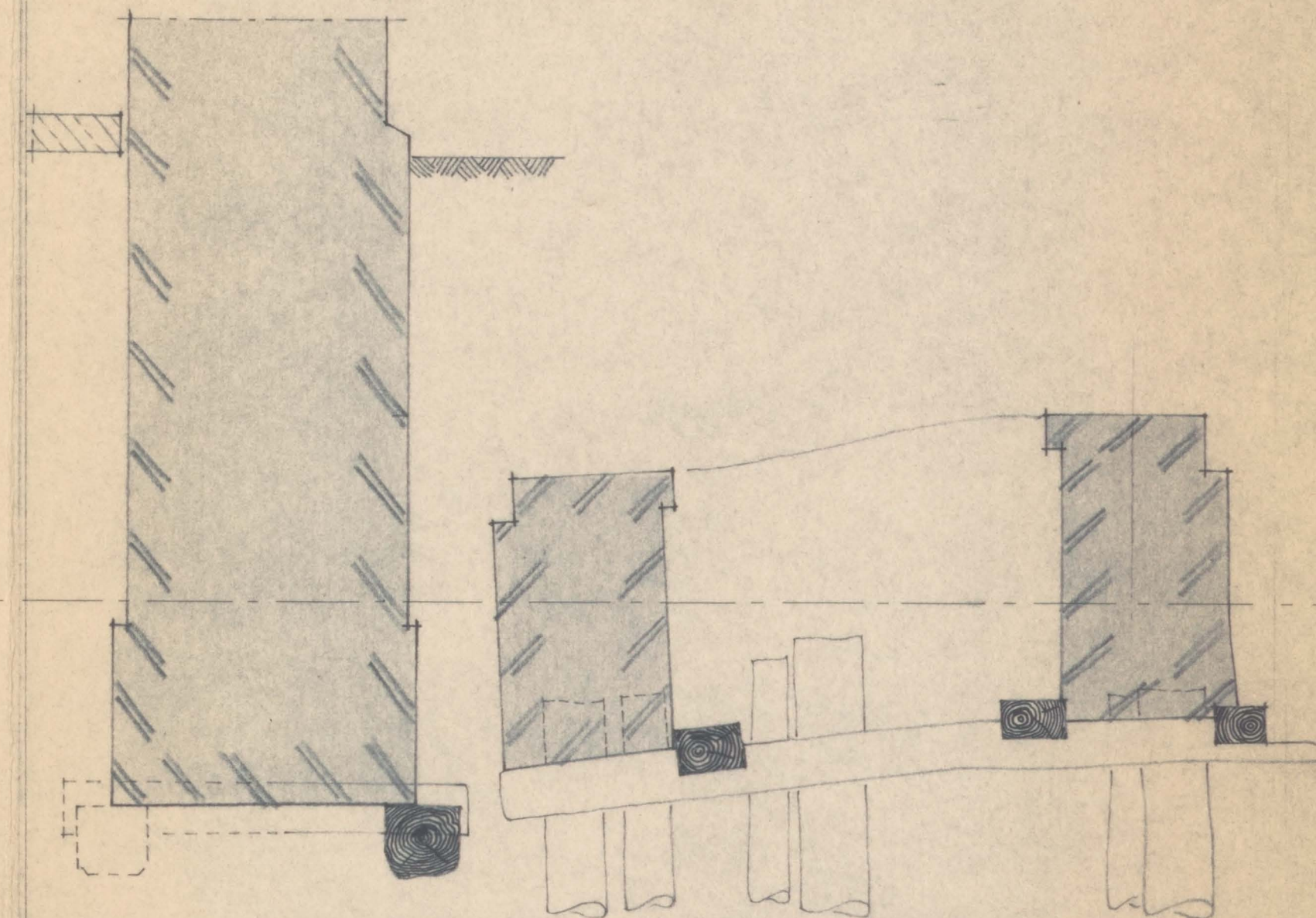
OUDE KERK
AMSTERDAM
CEVEL EN DOORSNEDE HEILIG GRAF

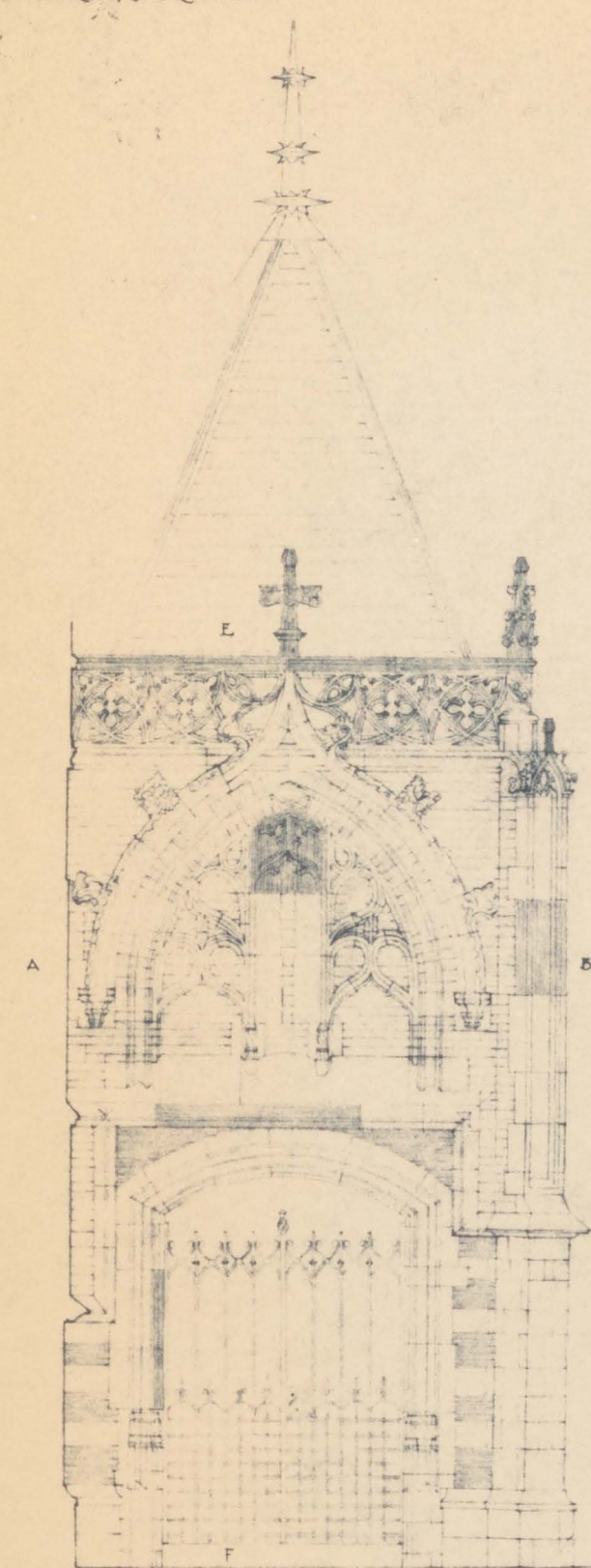

DOORSNEDEN G - G

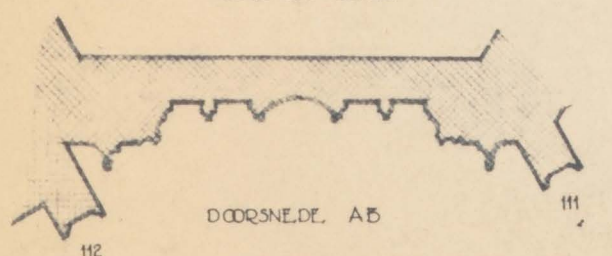
DOORSNEDEN F - F

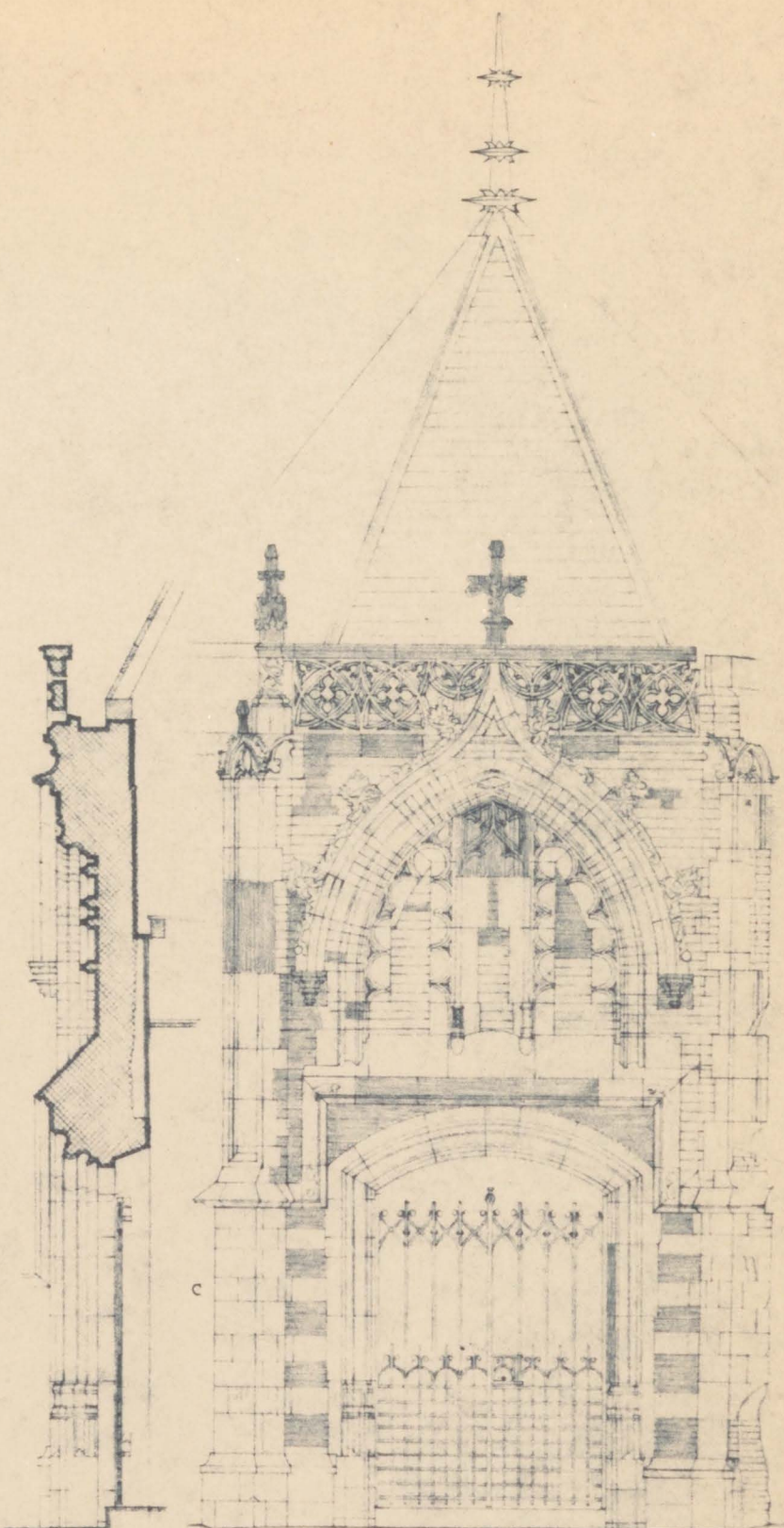
DOORSNEDEN C - C

NOORD-OOST GEVEL

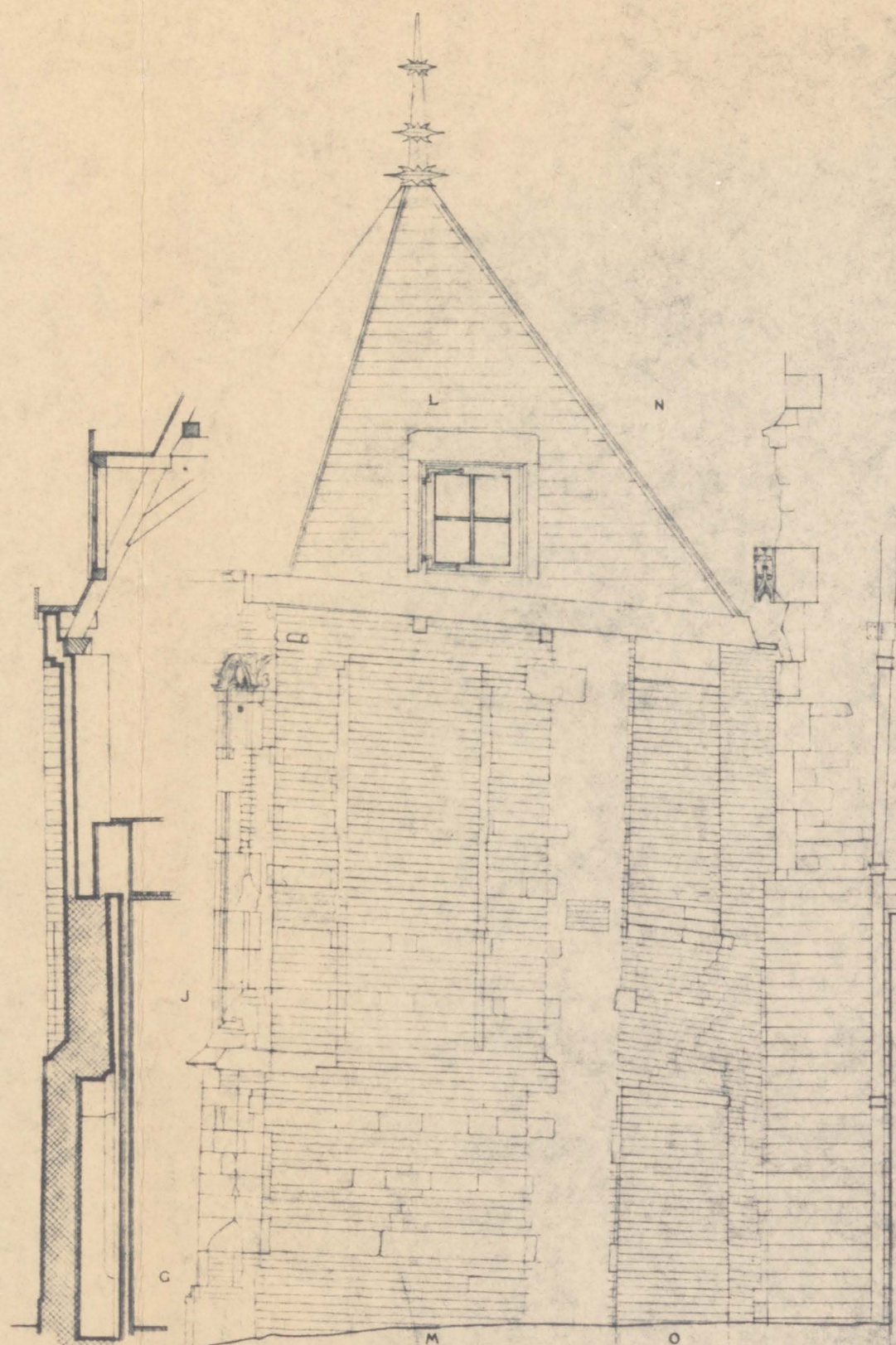
DOORSNED. AB

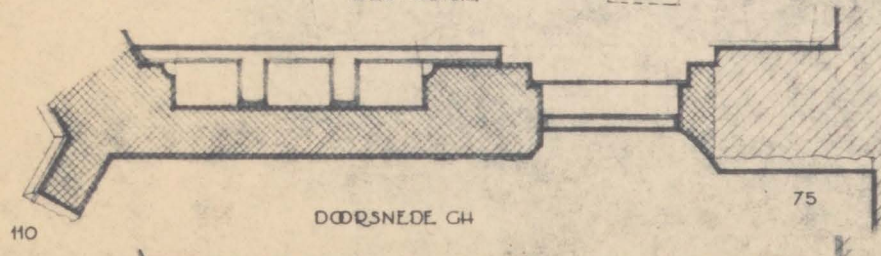
NOORD-WEST GEVEL

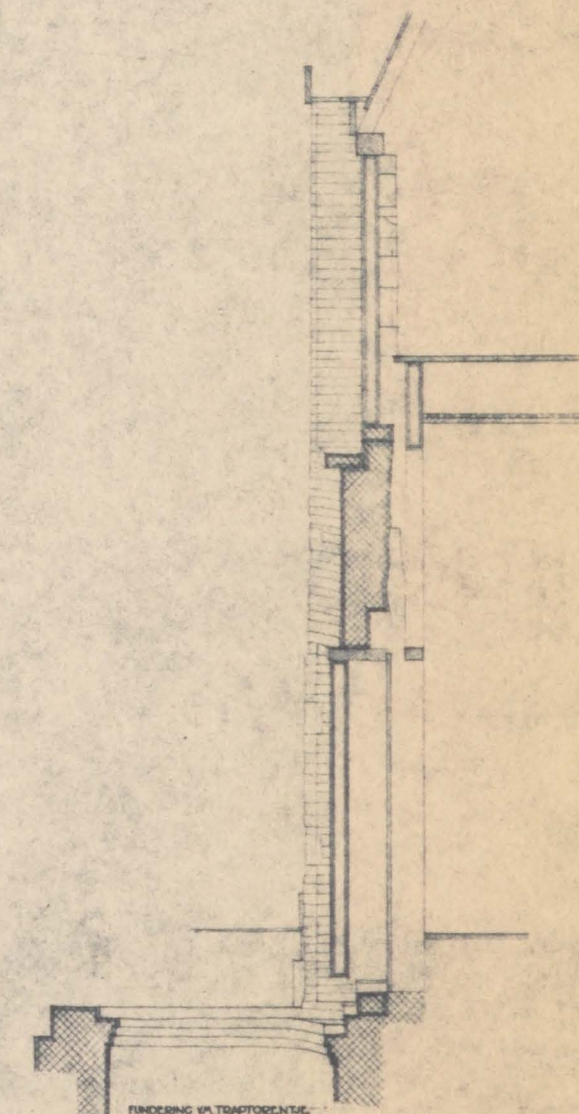
DOORSNED. CD

WEST GEVEL

DOORSNED. GH

DOORSNED. NO

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
Beschrijving NOORDERPORTAAL en HEILIG GRAF

B.

BOUWPERIODEN

B. BOUWPERIODEN

Het Noorderportaal zoals wij dat nu kennen bezat in de veertiende eeuw een voorganger, welke meer naar het zuiden gelegen, gebouwd was tegen de Noorderzijbeuk der kleine hallenkerk, op de plaats waar zich nu de westelijke helft van de Weitkoperskapel bevindt.

De vondsten welke gedaan zijn bij opgravingen in het gebouw en bij onderzoek van het opgaande muurwerk der kapel, hebben het bestaan van zo'n gebouwtje aangetoond (zie Beschrijving van de Weitkoperskapel, blz. 25).

Samengevat heeft de metamorfose van het portaal zich aldus toegedragen. Aanvankelijk was het de eerste aanbouw tegen de kleine hallenkerk, mogelijk zelfs tegelijk daarmee opgetrokken (al is er een bouwnaad tussen beide aanwijsbaar), en wel omstreeks 1340. De eerste vermelding van het gebouwtje valt echter veel later, namelijk in een schenkingsbrief van 6 maart 1464.

Bij de aanbouw van het St. Joriskoor met nevenruimte, oostelijk van het portaal, omstreeks 1385, raakte het in een complex opgenomen. Deze integratie van de massa werd nog sterker toen de scheidingswand tussen het portaal en de annex van de St. Joriskapel verdween, omstreeks 1500. Het is denkbaar dat dit voorlopig alleen gold voor de kap en de oost- en zuidmuren van de zolderruimte, zodat de eigenlijke portaalruimte nog binnen de Weitkoperskapel bleef bestaan. Deze gedachtengang zou tenminste verklaren waarom het zolang na het ontstaan der Weitkoperskapel ($\pm$ 1500) duurde, voor er een nieuw Noorderportaal werd gebouwd. (ca. 1520)

Zeker is het, dat in ieder geval de verdiepingsbalklaag van het oude portaal nog geruime tijd bleef bestaan als een insteek in de ruimte van de Weitkoperskapel. De oostelijke en zuidelijke muur van de oude portaalruimte zullen pas zijn gesloopt toen het nieuwe portaal werd aangebouwd. Dit kan alleen op grond van stijlkenmerken worden gedateerd, en wel op ca. 1520.

Juist het feit dat men het oude noorderportaal zo lang mogelijk wilde blijven gebruiken, kan er de oorzaak van zijn dat de smalle fundering van de noordgevel niet kon worden verwijderd en niet is vernieuwd om de dikkere noordgevel van de Weitkoperskapel te kunnen dragen. Men heeft de bestaande fundering overwelfd met een boog, zodat het gewicht van de daarop rustende nieuwe gevel enerzijds kwam te dragen op de fundering van de annex van het St. Joriskoor, anderzijds op de fundering der westelijke hoeksteunberen van het portaal. Dat is er de oorzaak van dat punt 75 ruim 50 cm is gezakt ten opzichte van het midden der Weitkoperskapelgevel.

De fundering van het nieuwe Noorderportaal ligt ruim 20 cm hoger dan dat van het oude. Het is opgezet als een eiken roosterwerk, waarvan de 'mazen' zijn volgeheid met korte palen. Afbeelding no. 7 toont de ontgraven fundering van steunbeer 110 na gedeeltelijke afbraak der versnijdingen.

De achtkante traptoren bezit een vierkant roosterwerk dat in hetzelfde vlak heeft gelegen als de fundering van het portaal. Het is ongeveer 15 cm naar de kerk toe gezakt ten gevolge van de verzakking der Weitkoperskapelgevel. Zowel uit de fundering als uit het opgaande metselwerk blijkt dat traptoren en portaal één bouwperiode vormen.

De vierkante opzet van de achtkante toren is wat betreft het metselwerk alleen voor de vlijlaag volgehouden.

Bij het portaal gaat het metselwerk na ongeveer twaalf versnijdingslagen even onder het maaiveld over in de zandsteenbekleding van het plint.

De volgende bouwphase is het volbouwen van de ruimte tussen portaal en St. Joriskoor met het Heilig Graf. Hiertoe werden een middensteunbeer en een hoeksteunbeer van de oostgevel van het portaal afgebroken, en de afkomende stukken natuursteen verwerkt in de beide steunberen van de noordgevel van het gebouwtje. De westelijke steunbeerkop vertoont zelfs in het lijstwerk nog een in verstek lopend vlakje dat verband houdt met de vroegere overhoekse plaatsing.

Op stijlkritische gronden dateren J. J. Vriend en H. Janse het gebouwtje op $\pm$ 1530. Het secundair verwerken van oude bouwmaterialen is er dus de oorzaak van dat deze gevel met zijn vroeg-Renaissance opbouw vele laatgotische details bezit.

Behalve het verlies van twee steunberen had de aanbouw van het Heilig Graf voor de oostgevel van het portaal nog de konsekwentie dat het lijstwerk verdween en de beide vensteropeningen werden dichtgemetseld, terwijl een halfsteens muurtje voor het terugspringende vlak boven de waterlijst werd gezet. Bovendien werd een op de zolder van het portaal uitkomende luikopening met halfsteens metselwerk gedicht.

Om de zakgoten te kunnen maken en de kap van het Heilig Graf niet te direkt vanuit de kerk zichtbaar te laten zijn, moest het onderste vak van het raam in de westgevel van de St. Joriskapel worden dichtgemetseld, evenals het onderste vak van de oostelijke helft van het raam van de Weitkoperskapel.

De toegang van de kerk naar het Heilig Graf was voorzien van een deur, waarvan de bovenste helft als hekwerk was uitgevoerd, althans volgens een schilderij van E. de Witte, daterend van 1656/58 (Manke, afb. no. 31).

Het is niet bekend of de Beeldenstorm in het jaar 1566 in Noorderportaal en Heilig Graf schade heeft aangericht. De beeldengroep in laatstgenoemde ruimte was weliswaar een goed doelwit geweest, maar daartegenover staat dat de ruimte goed afsluitbaar was, en er overal in de kerk gemakkelijker bereikbare beeldwerken te vinden waren. Het verslag van de verhoorde delinquenten in de Confessieboeken levert omtrent het Heilig Graf geen gegevens op.

Voor de hand ligt, dat de beeldengroep in 1578 bij de Alteratie is weggenomen, maar ook hiervan zijn geen archivalische gegevens bekend.

Het binnenportaal voor het Noorderportaal, dat stond opgesteld in de Weitkoperskapel, wordt voor het eerst vermeld in 1582, en wel in het Uytgiftboek op 16 augustus (zie blz. 9) vermoedelijk betrekking hebbend op een reparatie, gezien het geringe bedrag.

In het jaar 1588 wordt het Noorderportaal opnieuw beleid, gezien de post in het Uytgiftboek (zie blz. 10). Ook heeft een gravenmaker hout geleverd voor het portaal (zie id.) Het is niet te bewijzen, maar het hout zou gebruikt kunnen zijn om het bouwvallig geworden netgewelf te vervangen door een balklaag met delen.

Uit het grafboek blijkt dat in 1597 enkele aanzienlijke families de graven die zij bezaten in het Heilig Graf ruilden tegen graven in de Hamburgerkapel (zie blz. 9). Dit kan duiden op een funktieverandering van de ruimte, en het is denkbaar dat men in dat jaar is begonnen er een schouw met schoorsteen te bouwen om turf te stoken voor de kerkstoven. De plattegrond door Justus Vingboons in 1681 vervaardigd en in 1834 gecopieerd door Jan van Maurik (zie tekening no. 2) vertoont een veel bescheidener schouw dan het exemplaar dat bij het begin van de restauratie werd aangetroffen (zie foto no. 24). Hij zal dus in de loop der tijd zijn vergroot evenals de schoorsteen die het hanggewelf en de kap van het gebouwtje doorboorde (zie afb. nrs. 1 t/m 3). Het op afbeelding 24 zichtbare muurkastje hoort - gezien de plattegrond van 1681 - tot de eerste fase. Dit kastje zal een funktie hebben gehad in verband met het gebruik van de schouw.

De ruimte werd van een extra ingang voorzien om de turf niet meer door de kerk te hoeven binnen-dragen. Dit geschiedde na 1681, want die ingang komt op de plattegrond van Justus Vingboons nog niet voor.

In de voormalige oostgevel van het portaal werd een doorgang gebroken, schuin door de muur, zodat de noordelijke dagkant vrijwel samenviel met het binnenvlak van de noordoostgevel van het portaal. Zo werd de doorloop van turfdragers wel tot een minimum beperkt.

Op 5 januari 1616 werd de zolder van het Noorderportaal door de kerkmeesters verhuurd aan Artis Geerdinck, de "beyerman-clavecimbelmaker-orgelstemmer-voorzanger" van de Oude Kerk (zie blz. 10). Mej. Bijtelaar veronderstelt dat Geerdinck de zolder gebruikt heeft als werkplaats voor zijn clavecimbelmakerij (Mej. B. Bijtelaar - Het complex Weitkoperskapel, Noorderportaal en Heilig Graf - 53e Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum, 1961). Deze veronderstelling wordt annemelijker als het portaal dan reeds een grenenhouten balklaag bezit, mogelijkwerijs dus sinds 1588.

Tegen deze datering pleit de tekening van Schouten ($\pm$ 1786), waarop de gewelfaanzet nog lijkt voor te komen.

Vermoedelijk zal na het vertrek van Geerdinck de traptoren zijn afgebroken die toegang gaf tot de zolder, want hij komt niet meer voor op de plattegrond van Justus Vingboons uit 1681. De ruimte die de toren innam komt dan ten goede aan de timmerloods. Het is helaas niet mogelijk het verdwijnen van de toren nauwkeuriger vast te stellen. De vogelvluchtplattegrond van Balthazar Florisz. van Berckenrode uit 1625 en 1647 is in de weergave van het Noorderportaal onduidelijk. Wel zijn pinakels op een borstwering waar te nemen.

Omstreeks 1655 had de bouw van een nieuwe orgelgalerij tot gevolg dat de ruimtevorm van het Heilig Graf opnieuw ernstig werd aangetast. In de zuidoostelijke hoek van de ruimte werd in de kerkmuur een doorgang gehakt, welke via een ommetseld trappenhuisje voerde naar de orgelgalerij, aldus het hanggewelf doorborend. Dit gewelfje was nu aan de twee uiteinden verknoeid maar bezat dan ook geen functionele betekenis meer.

In 1770 werden er aan de Kerkmeesterskamer en het Zuiderportaal allerlei herstellingen van het natuursteenwerk uitgevoerd.

Diverse herstellingen in een fijne soort zandsteen als Oberkirchner, bijvoorbeeld aan de balustrade van het Noorderportaal, waarvan het zeker is dat ze zijn uitgevoerd vóór de restauratie van architect J. B. Posthumus Meyjes in 1912, maken het waarschijnlijk dat er omstreeks 1770 ook ondergeschikte herstellingen zijn geschied aan de noordzijde, maar er zijn geen archivalische gegevens bekend die dit bevestigen. Tekening no. 9 geeft een overzicht van de vernieuwde stukken zandsteen tijdens de restauratie van 1912.

De tekening van Schouten ($\pm$ 1786) laat door de openstaande portaaldeuren nog de aanzet van het netgewelf zien. Het ligt dus voor de hand te denken dat dit gewelf toen nog aanwezig was, maar noodzakelijk is dat niet.

De aanzetstukken kunnen na afbraak zijn blijven zitten en hebben wellicht nog gediend om bij wijze van console de houten balklaag te dragen.

Op de tekening van J. Cats (1793) is de gewelfaanzet er niet, zodat het denkbaar is dat de aanzetstukken tussen 1786 en 1793 zijn verdwenen. Men is er alleen nooit zeker van in hoeverre men de tekening van Cats op dit voor hem ondergeschikte punt au sérieux moet nemen.

Een van de foto's uit 1905 (afb.no. 21) toont aan, dat het nog in 1815 door Jelgerhuis geschilderde pothuis reeds vóór de restauratie van 1912 verdwenen was.

De aanvankelijk ter vervanging van een particuliere architect in 1885 opgerichte voorlopige Bouwcommissie besloot reeds in 1887 toch weer een architect te benoemen. Dit was C.B. Posthumus Meyjes, die na jarenlange behandeling van allerlei kleinigheden de opdracht kreeg een restauratie uit te voeren van de noordgevel der Weitkoperskapel en het Noorderportaal. Een volledig verslag van de werkzaamheden vindt men in de Notulen van de Bouwcommissie (blz. 12 en 13).

Het werk startte in september 1911 met het afnemen van de balustrade van het portaal, welke na vervaardiging van pinakels en kruisbloemen door de beeldhouwer Schröder kon worden herplaatst.

In de gevels werd - gezien de afwijkende zandsteenkwaliteit van diverse blokken - enig lijstwerk vernieuwd. Hier treedt de moeilijkheid op om uit te maken of er misschien reeds omstreeks 1750, toen ook met een fijne soort zandsteen werd gewerkt, is gerepareerd. Duidelijk is inboetwerk met een harde paarse steen van de periode Posthumus Meyjes. In de middelste nis binnen de kielbogen boven de doorgangen werd een baldakijnvormige beëindiging geplaatst in beide gevels. De oude afbeeldingen tonen aan, dat deze afsluiting er voordien niet was.

De deuren van de noordwestelijke en de dichtmetseling van de doorgang in de noordoostelijke gevel werden vervangen door ijzeren hekken.

Het oude binnenportaal dat nog voorkomt op schilderijen van E. de Witte werd verwijderd, en vervangen door een barokportaal, afkomstig uit de Nieuwezijdskapel. Het werd opgesteld op een gewapend betonnen koppelingsbalk tussen de muurstukken 32-68 en 31-67, waarover een gewapend betonnen plaat werd gestort die oplegging vond in de fundering der Weitkoperskapelgevel. (Zie Beschrijving Weitkoperskapel, blz. 32).

De fundering van deze gevel werd verstijfd door het instorten van een stalen NP 40 in beton. De aldus gewapende betonbalk werd gelegd aan de kerkzijde van de muur in een van te voren uitgehakte sleuf over meer dan de volle lengte van de gevel.

Aanvankelijk was de architect van plan een dergelijke balk ook nog aan te brengen onder de onderdorpel van het grote raam, maar hij kwam hier later op terug en volstond met het verbreden van de middenpenant tussen de doorgang naar het portaal en de doorgang naar het Heilig Graf met 30 cm. Hierdoor is de doorgang naar het portaal 30 centimeter naar het westen verschoven.

De nieuwe doorgang werd overwelfd door een segmentboog van drie rollagen hoog. Hierbinnen werden de oorspronkelijke rechthoekige deuren passend gemaakt.

Voorts werden de doorgangen van de kerk naar het trappenhuis en vandaar naar de orgelgalerij met zeer hard metselwerk gedicht. Ook werden de westelijke en de oostelijke wand van het portaal met nieuw metselwerk bekleed, waarbij de doorgang naar het Heilig Graf werd dichtgemetseld.

Vervolgens werd in februari 1912 de balklaag van het plafond gevlakt en gestukadoord. Hierna konden de hekken in de doorgangen worden afgehangen.

Sindsdien hebben er aan het portaal en het Heilig Graf geen ingrijpende werkzaamheden meer plaats gevonden, tot het begin van de recente restauratie met een uitgebreid onderzoek in januari 1953.

Voor een schema van bouwperioden kan het best het tijdschema op blz. 25 worden gehanteerd.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
Beschrijving NOORDERPORTAAL en HEILIG GRAF

C.

RESTAURATIEPLAN

C. RESTAURATIEPLAN

Het gecompliceerde dakplan van het complex Noorderportaal en Heilig Graf gaf reeds in de jaren vlak na de oorlog aanleiding tot allerlei herstellingen, welke echter van tijd tot tijd door looddiefstal weer ongedaan werden gemaakt. Om hieraan een eind te maken werd in januari 1951 de goot- en gevellijst van het portaal voorzien van prikkeldraad. Dit mocht niet baten, want het opzichtersdagboek vermeldt in december '52, dat wegens diefstallen het lood gedeeltelijk werd vervangen door ruberoid.

Op 15 juni 1951 werd de kerk voor alle gebruik gesloten op last van Burgemeester en Wethouders, daartoe geadviseerd door de afdeling Bouw- en Woningtoezicht van Publieke Werken. De kerk werd op 30 november 1952 weer opengesteld nadat door het gehele gebouw noodvoorzieningen waren getroffen op plaatsen waar het konstruktief verval evident was. In Noorderportaal en Heilig Graf behoeften echter geen konstruktieve noodmaatregelen te worden genomen.

Op 12 januari 1953 werd in de wekelijkse vergadering van architecten besloten tot het volledig in tekening brengen van Noorderportaal en Heilig Graf, terwijl de gebouwtjes zouden worden onderzocht om restauratietekeningen te kunnen maken.

Met het onderzoek werd direkt een begin gemaakt. De ruimte van het Heilig Graf werd reeds sinds 1597 voor het noordelijk deel in beslag genomen door een schouw om turf te laten gloeien voor de kerkstoven. De schoorsteen doorboorde het hanggewelf (afb. no. 24), en ging buitendaks langs de westmuur der St. Joriskapel verder omhoog tot zeker vier meter boven de goot (zie afb. no. 1).

Onder het hanggewelf werd in eerste instantie de fundering onderzocht. Er werd een over de volle lengte van het gebouwtje doorlopende fundering van een podium gevonden, maar geen altaarfundering. Het ontbreken daarvan illustreerde de naamgeving van de ruimte, namelijk kortweg: Heilig Graf, waarbij men kan denken aan de opstelling van een beeldengroep onder het hanggewelf (zie blz. 18), voorstellende: "Christus in het graf, beweend door heiligen en engelen" (Mej. B. Bijtelaar - Het complex Weitskoperskapel, Noorderportaal en Heilig Graf in de Oude Kerk - 53e Jaarboek Genootschap Amstelodamum 1961). Dit in tegenstelling tot de funktie van een Heilig Graf - kapel, waarin een altaar staat opgesteld.

Bij het opmeten van de konstruktie van het hanggewelf bleek een insteekgewelfje aanwezig te zijn, dat de omstreeks 1650 gemetselde toegang tot de koororgelgalerij overwelfde. Deze toegang was sinds 1912 (zie blz. 13) dichtgemetseld, en wel met werk van dergelijke kwaliteit, dat nòch van de zijde van het Heilig Graf, nòch van de orgelzijde in dit stadium van onderzoek de toegang kon worden opengebrouwen. De trap naar de toegang was niet meer aanwezig en moet dus na 1911 zijn afgebroken.

De oostelijke wand van de ruimte onder het hanggewelf bevatte een kast, waarvoor de ruimte in de dikte van de muur was uitgehakt en met een afgeplatte korfboog overwelfd. De kast bezat twee opgeklampte grenen deurtjes en een paar legplanken. Zij heeft vermoedelijk een funktie gehad in verband met de schouw en kon dus door de afbraak daarvan bij restauratie eveneens vervallen. (afb. no. 24).

Anderzijds richtte het onderzoek zich op het naspeuren van de resten van een traptorentje dat tegen het portaal moest hebben gestaan blijkens een doorgang in het portaal op de begane grond en op zolder, een doorgang vanaf de zolder van het portaal naar de kerkruimte, en bovendien de restanten van natuurstenen treden in de westgevel van het portaal (afb. no's 5, 4 en 15).

In februari 1953 kwam binnen het portaal door slopen van de halfsteens bekleding de gewelflijn te voorschijn, dit is de snijlijn van het gewelf met het opgaande muurwerk (foto no. 15). Na dit succes werd besloten verder pleisterwerk op de muren, plafond en zoldervloer van portaal en Heilig Graf te verwijderen. Bij dit onderzoek kwamen respectievelijk voor de dag:

- a. Bij het wegbreken van het voor de westelijke muur van het Noordportaal gemetselde halfsteens muurtje: een spaarnis, behorend tot het 16e eeuwse werk (zie tek. no. 5) en de onderdorpel van de toegang tot de traptoren.
- b. Daar tegenover in de oostelijke muur: een vensteropening uitkomend in het Heilig Graf, daterend van voor deze aanbouw. Een tweede vensteropening, verminkt door het maken van een direkte doorgang naar het Heilig Graf. Het muurwerk boven deze doorgang werd gedragen door drie zware houten balken naast elkaar gelegd en aldus passend in de muurdikte (zie tek. no. 5).
- c. Op de verdieping van het Noorderportaal: een luikgat in de scheidingsmuur met het Heilig Graf, dichtgemetseld bij het bouwen van het Heilig Graf (zie tek. no. 5).
- d. Te zien vanuit het Heilig Graf: de moet van een weggebroken steunbeer in het midden van de voormalige oostgevel van het Noorderportaal (zie tek. no. 4). Deze steunbeer werd afgebroken bij de bouw van het Heilig Graf.
- e. Onderzocht werden het gewelf van de schouwboezem en de vloer van Naamse plavuizen van het Heilig Graf.
- f. In de kleine ruimte westelijk van genoemde schouw: de aanzet van de overhoekse steunbeer 112, welke in het metselwerk van de noordgevel van het Heilig Graf is opgenomen.

- g. Tenslotte bleek na het wegbreken van de schouw in het Heilig Graf het schoorsteenkanaal nog aanwijzingen te bevatten omtrent de vorm van het gewelf dat in de 16e eeuw het Heilig Graf overspande, namelijk de aansluiting van een houten tongewelf op de noordgevel. Deze aansluitingen waren echter te vaag om tot rekonstruktie van een houten gewelf over te gaan. Bovendien kon in de kapkonstruktie geen spoor van een houten gewelf worden gevonden.

Deze vondsten verschaften enig inzicht in de bouwgeschiedenis van het complex en boden bovendien voldoende gegevens om de oorspronkelijke toestand te herstellen. Alleen voor de traptoren moest een nieuwe opstand worden ontworpen, waar slechts de toegang, het beloop van de trap en de plattegrond uit de vondsten konden worden gerekonstrueerd.

De hoogte van de waterlijst kon worden gesteld op die van het Noorderportaal. De zijden van het daarboven opgaande prisma werden voorzien van terugliggende vlakken, afgesloten met een driepasmotief, ongeveer zoals dat bij de torentjes van de Waag te Deventer ook voorkomt. De hoogte van het prisma en dus van de afsluitende lijst werd bepaald door de toegang tot de zolder van het Noorderportaal. De vorm van het helmdak werd gekozen in overeenstemming met soortgelijke traptorentjes zoals die voorkomen aan de St. Laurenskerk te Alkmaar en de Waag en Lebuïnuskerk te Deventer.

Het onderzoek werd in april 1953 afgesloten, terwijl het tekenwerk en het maken van schetsplannen werd voortgezet.

Tenslotte werd ten behoeve van funderingverbetering voor het Noorderportaal een grondsondering uitgevoerd, aan de hand waarvan lengte en benodigde draagkracht van de pulspalen konden worden berekend. (Sond. D 6 - 74).

Het bodemonderzoek dat in de zomer van 1955 ten noorden van de noordelijke zijbeukkapellen van de Oude Kerk werd ondernomen, strekte zich ook uit tot de westelijke funderingen van Noorderportaal en traptoren, welke werden ontgraven tot op het funderingshout. (Zie tek. no. 3). Een beknopt verslag vindt men in het maandblad Amstelodamum van mei 1956, en een meer uitvoerig rapport in het protocolboek van het IPP 1955/56.

Om deze funderingen te kunnen bereiken werden twee ongefundeerde hemelwaterafvoeren welke dicht langs de fundering van het torentje liepen, afgebroken.

Het oude metselwerk van de traptorenfundering bleek zeer slecht van kwaliteit en werd weggenomen. De houten paalfundering is blijven zitten, maar hoewel de eiken roosterwerken van Noorderportaal en traptoren er op foto's en tekeningen redelijk uitzien, heeft men het toch niet aangedurfd om bijv. de oude fundering van de traptoren met een nieuwe opbouw te belasten.

Hetzelfde gold voor de westgevel van het Noorderportaal waarvan de fundering in de loop der tijd naar het zuiden verzakt was door de slechte fundering der Weitkoperskapelgevel. De put werd in augustus '55 weer dichtgeworpen, en met de funderingverbetering begon men pas in 1957.

Aan het funderingswerk ging in het jaar 1956 onderzoek naar de kwaliteit van het opgaande metselwerk vooraf. Na binnen en buiten het Heilig Graf steiger te hebben geplaatst werden in januari de bogen aan westelijke en zuidelijke wand gestut met schenkels alvorens te slopen, wegens de slechte toestand. De goot tussen Heilig Graf en Weitkoperskapel liep er vlak achter, zodat het metselwerk van de bogen betrekkelijk dun was. De diverse gebeeldhouwde consoles zijn hierbij echter op hun plaats gebleven en in het werk schoongemaakt. Overigens werden van alle in de ruimte aanwezige bogen mallen van board gemaakt.

De dakbedekking werd weggenomen en de verankering van topgevel aan kapkonstruktie nagezien. Onder tegen het hanggewelf werd een houten schot getimmerd ter voorkoming van verder instorten. Hierna kon de muur en de daarin opgenomen gemetselde boog waaraan het gewelf hangt, worden afgebroken. Vervolgens sloopte men voorzichtig het bakstenen gewelfje boven het eigenlijke hanggewelf, waardoor dit vrij kwam te liggen en stuk voor stuk van boven af kon worden weggenomen en zorgvuldig in een 'zandbak' uitgelegd om te worden schoongemaakt. Dit werk vond plaats begin juli 1956.

In het najaar werd enig los metselwerk tegen steunbeer 76 en enkele onderdelen van de gevel opnieuw opgemetseld. Ook werd aan de binnenzijde in de gevel een boog gemetseld om de gevel op te vangen tijdens het breekwerk nodig om ruimte te maken voor een gewapend betonbalk (balk IX).

Daarna werd van de voormalige oostgevel van het Noorderportaal het metselwerk rond de teruggevonden muurdoorbrekingen gesloopt en opnieuw opgemetseld, met gebruikmaking van nieuw gehakte profielstenen naar gevonden voorbeeld.

In dezelfde periode werden in het Noorderportaal de zerken weggeruimd, terwijl zand en beenderen werden verwijderd. Hieronder kwam een gemetselde beenderenkelder voor de dag welke werd leeggehaald en afgebroken. Een en ander geschiedde zoals gebruikelijk door militairen van het Antropologisch Laboratorium.

In de eerste maanden van 1957 werd er steenhouwwerk uitgevoerd voor de reeds in '53 ontworpen en gedetailleerde traptoren. Ook werden enkele zeer verweerde stukken zandsteen van steunbeer 110 vervangen door Muschelkalksteen, daar deze steensoort in zijn verwerking zandsteen het meest nabij komt.

Steunbeer 110 werd half maart 1957 afgebroken en met de gereedgemaakte stukken weer opgemetseld. Pas hierna en na enig stutwerk aan de kap nabij steunbeer 75 kon de westgevel van het portaal grotendeels worden afgebroken (zie afb. no. 11).

Aan weerszijden van de muren van Noorderportaal en de scheidingsmuur van het Heilig Graf werden in de tweede helft van januari en de eerste van februari 1957 palen gepulst en deze gekoppeld door gewapendbetonbalken. (8 maart). De jukken die aldus ontstonden werden weer verbonden door langsbalken met funderingsplaat waarop het nieuwe metselwerk kon worden opgetrokken (12 april).

De nieuwe traptoren rust op een zware gewapendbetonplaat welke over zo'n langsbalk is gestort (18 april).

Het in plattegrond vrij ingewikkelde nieuwe funderingssysteem is weergegeven op tekening 6.26, berustend bij het restauratiebureau en wegens zijn formaat niet in deze beschrijving opgenomen.

De gewapend-betonbalken werden aangebracht met de bovenkant op 20 tot 40 cm onder het straatniveau. Door de gevolgde werkwijze, waarbij de palen op enige afstand van de te ondersteunen muur werden gepulst, kon de oude fundering blijven zitten. De bovenkant van dit roosterwerk bevindt zich op ongeveer 1,90 m onder straatniveau.

Er is ook bij dit restauratieonderdeel van het principe uitgegaan, dat zoveel mogelijk het oude metselwerk moest worden gehandhaafd. Alleen voor de traptoren was dit niet meer mogelijk, en deze werd dus van de betonfundering af opnieuw opgetrokken met inachtneming van een correctie van 50 cm zinking welke punt 75 in de loop der tijd had ondergaan.

Ondertussen waren de profielen gesteld voor de achtkante vorm van de toren (afb. no. 12). De natuurstenen spiltrap - waarvan de treden reeds eerder waren gehakt - werd gelijk mee omhoog genomen. De toren werd voorlopig opgetrokken tot de eerste waterlijst. Ondertussen werden ook de andere natuurstenen onderdelen als speklagen, de driepasmotieven die de nissen afsluiten, en de bovenlijst met de salamanderachtige motieven, gehakt in Baumberger kalksteen.

Na het verwijderen van het vuren dakbeschot bleken alle oude onderdelen van de kapkonstructie nog dienst te kunnen doen, zodat kon worden volstaan met het aanbrengen van nieuw dakbeschot.

De reeds opgemetselde delen van het portaal en het traptorentje werden intussen gevoegd.

In de laatste maanden van het jaar 1958 werd begonnen met het repareren van het zandstenen hanggewelf. De drie culots moesten opnieuw worden gehakt in Baumberger kalksteen als vervangingsmateriaal wegens het Zandsteenbesluit. Voor de vorm kon worden uitgegaan van een bewaard gebleven maar beschadigd en gebarsten exemplaar, waarvan thans de stukken zijn gelijmd. Het fragment is te zien in de tijdelijke expositie van bouwmaterialen in het Heilig Graf. De twee muurculots konden gehandhaafd blijven. Van de vier verbindende bogen tussen de culots moest er slechts één worden vernieuwd. Van het ajour-gewelf konden nog 17 fragmenten worden gebruikt en een veel groter aantal stukken bijgemaakt, een en ander nadat het gehele gewelf op een houten schot was uitgetekend en de nog bruikbare stukken uitgelegd. Ook twee van de vier kleine kapitelen tegen de oostmuur konden nog worden gebruikt.

Dit werk vond plaats in de tijd dat het accent van het restauratiewerk in hoofdzaak lag op het afwerken van de drie noordelijke zijbeukkapellen en de St. Joriskapel, alsmede de restauratie der gewelfschilderingen.

In november 1958 werden de aanzetstukken van het gewelfje in de oostmuur gemetseld, terwijl daarboven het baksteenmetselwerk werd opgetrokken tot onderkant binnenmuurplaat, en wel aan zuid- en westmuur. Ook het boogje tegen de zuidmuur werd gemetseld op de op hun plaats gebleven consoles.

Hierna konden de reeds klaargemaakte onderdelen van de geheel nieuwe kapkonstructie in het werk worden gemonteerd. Na het spijkeren van het dakbeschot werd dit voorzien van een noodafdekking van ruberoid.

Begin januari 1959 werd een formeel gemaakt om de noord-zuid spannende boog te kunnen metselen. Aan deze boog werden in februari middels bronzen trekstaven met een diameter van 30 mm de eerste stukken van het hanggewelf opgehangen, en wel de drie vrije culots. De trekstaven lopen 15 cm in de culots door en zijn aan de eindén opgestuikt tot vierkant 50 mm, en aangewerkt met portlandcement. Op deze culots dragen dan weer de verbindende afgeplatte korfboogjes die het gewelf aan de westzijde afsluiten, en bovendien per culot de drie sterk gebogen aanzetstukken van het eigenlijke ajourgewelf. Dit laatste werd middels bronzen ankers opgehangen aan een 10 cm hoger gelegen zeer flauw gekromd troggewelfje van metselwerk, dat op zijn beurt aan de westzijde draagt in het metselwerk boven de culots en de korfboogjes, en aan de oostzijde in de oostmuur van het Heilig Graf. Het draag- en het ajourgewelfje moesten dus gelijktijdig worden gemetseld om het draaggewelf direkt zijn belasting, en dus zijn vervorming te geven. (Zie afb. no. 31) Tijdens het metselen rustten de onderdelen van het ajourgewelfje op enkele waterpas opgestelde baddings, welke direkt na completering werden gelost om de gewelfjes gelegenheid tot zetting te geven.

Hierna begon het stellen van formelen voor het metselen van het tongewelf dat de ruimte van het Heilig Graf overspant. Zoals ook uit afb. no. 35 blijkt, ligt de noklijn van dit gewelf noord-zuid.

Ondertussen werden de stukken van het ajourgewelf op de aansluitpunten door steenhouwers in het werk bijgehakt om soepele overgangen te verkrijgen. Het hanggewelf kwam in de laatste week van april 1959 gereed.

De boven de culots ontspringende aanzetten van ribben kunnen worden gezien als de aanzet van wimbergen tegen het verticale muurvlak. Rekonstruktie zou bij dit geringe gegeven vooral op fantasie berusten, waarbij in het beste geval nog slechts de schijn van authenticiteit zou worden gewekt.

Hierna was de beurt aan het raam van het Heilig Graf, waarvan de gepleisterd bakstenen rechte montants reeds waren gesloopt.

De dagkanten van het raam en de verbindende boog, en speciaal de westelijke dagkant die gericht is op de Engekerksteeg, deden reeds een verdreven stand van de tussenmontants vermoeden. Dit vermoeden werd bevestigd bij het onderzoek van de onderdorpel van het raam, waarbij de aanzetten van de montants werden gevonden.

De verdrijving levert voor elke montant een andere stand van de as ten opzichte van het gevelvlak. Zodoende werkt deze verdrijving ook door in de tracering die kant- en tussenmontants verbindt.

Door de heer F. Meeder - uitvoerder van de restauratie sinds 1955 - werd op een houten schot van deze verdrijving een uitslag gemaakt (zie afb. no. 34), zodat de zinken mallen konden worden gesneden, waarnaar de steenhouwer steen afschrijft.

De tracering is gebaseerd op een tekening en een aquarel van H. P. Schouten uit het laatste kwart van de 18e eeuw. Hieruit is dan wel niet de verdrijving, maar toch wel het karakter van de tracering af te lezen (zie afb. no. 1). Verder valt op, dat slechts drie van de vijf brugstaven zijn afgebeeld. De overige twee vallen in de verblinding van het raam ten behoeve van het aangebouwde pothuisje.

Begin mei werden de slechte delen van de verdreven zandstenen raamomlijsting uitgehakt en ingeboet met Muschelkalksteen (Buttner), welke direkt met het metselen platvol werd gevoegd. De stukken van de onderdorpel werden uitgenomen en opnieuw gesteld. Hierna kon ook het metselwerk achter de zandstenen topgevel worden gerepareerd. Het stellen en afwerken van de montants en tracering was begin '59 gereed, zodat de glas-in-loodpanelen konden worden geplaatst.

De toegang tot de ruimte van het Heilig Graf vanuit de Weikoperskapel was reeds in 1953 globaal onderzocht. Na het afhakken van de pleisterlagen bleek de natuurstenen omlijsting in de loop der tijd sterk te zijn verminkt. (Zie Beschrijving Weikoperskapel, afb. no. 10, tek. no. 6). De profilering van de omlijsting was boven de deur nog wel voor een groot deel aanwezig, maar van de basementen was nog slechts een deelzuiltje overgebleven. Het metselwerk boven de brede paneeldeur rustte op een ijzeren trekanker. Sparingen in de kantblokken gaven aan dat er een natuurstenen latei of strek moest zijn geweest.

De opening werd afgesloten door een brede paneeldeur, welke in het gotische milieu slecht paste.

Er werd een model van een basement geboetseerd waarvoor de basementen van het zijpoortje naar de domineeskamer in het Zuiderportaal als vergelijkingsmateriaal dienst deden. Dit werk vond plaats in juni 1959.

De basementen en de ontbrekende kantblokken werden tenslotte gehakt in de kalksteen St. Pierre Aigle. Het poortje werd gesteld in april 1960.

De deur werd vervaardigd van eikehout in augustus 1960, waarbij de eiken deur in de Kooromgang als leidraad werd gebruikt.

Ondertussen werden het tongewelf en de wanden van het Heilig Graf gestukadoord. Hierna kon men beginnen met het leggen van Naamse plavuizen, die in november werden afgewerkt.

De mogelijkheid is opengebleven om in de toekomst de ruimte onder het hanggewelf op een of andere wijze te accentueren, hetzij door een laag podium, hetzij door het materiaal van de vloer plaatselijk te wijzigen.

Sinds februari 1959 was ook de restauratie van het Noorderportaal voortgezet, en wel met het optrekken van de traptoren boven de waterlijst, waarvoor ten behoeve van de daarin te verwerken nissen profielstenen en driepasmotieven werden gehakt; voorts de natuurstenen banden (speklagen). Voor de lichtspleten werden stijltjes van St. Pierre Aigle gehakt. Nadat het metselwerk was afgesloten door een waterlijst met druipers op de acht hoeken, werd de toren tijdelijk voorzien van een proefkapje om de werking van de vorm te kunnen beoordelen.

Reeds in 1953 was er een ontwerp gemaakt, waarbij het torentje - met natuursteenblokjes op de hoeken van het achtkante prisma - werd bekroond door een tentdakje. Waar dit ontwerp zou concurreren met de kapvorm van het portaal werd bij wijze van contrast de voorkeur gegeven aan een helmdak.

Het kapje werd vervaardigd van eiken krommers, waarop een 5/4" bebording, bekleed met 30 pds lood en bekroond door een loden piron (40 pds). Het werk aan de traptoren werd afgesloten met het schareren van de bakstenen gevelvlakken in november 1960.

Reeds in augustus 1959 begon men met de voorbereidingen tot het maken van een gewelf in het Noorderportaal, waartoe de gevonden sporen van gewelfaanzetten en de aansluitingen van de gewelfvelen aanleiding gaven. Dit ter vervanging van de aangetroffen balklaag met plafond. Als voorbeeld voor het verloop van het netgewelf kon het gewelf van het Zuiderportaal dienen.

Eerst werd op ware grootte op het uitslagschot het ontwerp gecorrigeerd. Voor de aanzet der gewelfribben werd naar een soortgelijke oplossing gezocht als bij het Zuiderportaal was aangetroffen. Als versieringsmotieven ontstonden in de eerste geboetseerde schetsen een vrouw en een slang.

Tenslotte werd de vrouw vervangen door een kalf, en de slang door een salamanderachtig wezen. Deze aanzetstukken werden respectievelijk gehakt door de beeldhouwers Van Huisstede en Ketting. (Zie afb. no. 16)

Vervolgens werden schenkels gemaakt en gesteld om de gewelfribben te dragen. Voor deze ribben werden ook proefstukken gehakt om de werking van de profilering te kunnen beoordelen. De aanzetstukken en de ribben werden gehakt uit Baumberger kalksteen.

Hierop werden de bakstenen - droog, maar goed stofvrij gemaakt - gemetseld (zie afb. no. 16) tot de schelpen die men vanaf de zolder van het Noorderportaal kan zien. Het gewelf kwam in maart 1960 gereed en werd vervolgens aan twee zijden afgepleisterd, gelijk met de wanden van het Noorderportaal.

Ondertussen werden nieuwe eiken buitendeuren voor het Noorderportaal gemaakt. Het kozijn van de toegang naar de kerk werd over de muurdikte 16 cm in de richting van de kerk verschoven om zo aan de portaalzijde een nis te verkrijgen. De bij dit kozijn behorende deuren konden na afloging gehandhaafd blijven.

Tenslotte werd in mei 1960 de zerkenvloer gelegd.

Nadat de loden goten en hemelwaterafvoeren waren gemaakt, en na een proefdekking om de schuinite van het leienbeloop te kunnen beoordelen, werd reeds in februari 1960 het portaal voorzien van een nieuwe leibedekking, afgewerkt met hoekkeperlood en de oude loden piron.

A. van Rooijen

29 oktober 1970

30886/1025